

მერაბ მაღრაძე
ბეძა პოჭენიძე

იურიდიული ფსიქოლოგიის საკითხები

(იურიდიული ფსიქოლოგიის საკითხების
დამხმარე სახელმძღვანელო)

ქუთაისი
2024

წიგნში განხილულია დანაშაულის, როგორც ადამიანური ქცევის განსაკუთრებული კატეგორიის, აგრეთვე დანაშაულზე მოწმის მიერ მიცემული ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესის, ფსიქოლოგიური თავისებურებები. გაანალიზებულია ის ფაქტორები, რომელიც არსებით გავლენას ახდენენ ადამიანის ფსიქიკური აქტივობის ამ ფორმების მიმდინარეობაზე, განსაკუთრებით კი, მათ ფსიქოლოგიურ შინაარსზე.

წიგნი განკუთვნილია სამართალმცოდნეობის სპეციალობის სტუდენტებისათვის და იურიდიული ფსიქოლოგიის საკითხებით დაინტერესებული ნებისმიერი მკითხველისათვის.

ავტორები: მერაბ მაღრაძე - ფსიქოლოგიის აკადემიური
დოქტორი
ბექა მოწენიძე - სამართლის მაგისტრი,
ფილოსოფიის დოქტორანტი

რედაქტორი: მანანა ბანძელაძე - ფილოსოფიის აკადემიური
დოქტორი

რეცენზენტები: მარინე სირხილაძე - ფსიქოლოგიის
აკადემიური დოქტორი
მამუკა შენგელია - სამართლის აკადემიური
დოქტორი

წიგნი იბეჭდება აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საგამომცემლო-სარედაქციო საბჭოს გადაწყვეტილებით
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ISBN 978-9941-495-28-1

წინათქმა

ფსიქოლოგია, რომელიც ადამიანის სულიერი ცხოვრების მიმდინარეობის კანონებს და კანონზომიერებებს შეისწავლის, მრავალდარგოვანი მეცნიერებაა. იურიდიული ფსიქოლოგია ამ მეცნიერების სრულიად ახალგაზრდა დარგია და მისი პრობლემატიკაც ჯერ-ჯერობით შედარებით ნაკლებადაა დამუშავებული. ეს გარემოება თავისებურად აისახება უნივერსიტეტებში მისი სწავლების პრაქტიკაზეც. საქმე ის არის, რომ ჯერ ისევ დასაზუსტებელია, თუ რა თემებს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა მისი სწავლების პროცესში. მეცნიერების ამ დარგის სწავლებისთვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოთა უმრავლესობაში საკითხები ძირითადად განიხილება იურიდიული მეცნიერებისა და სამართალწარმოების სტრუქტურის გათვალისწინებით. ამის გამო, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ფსიქოლოგია უბრალოდ მიმატებულია იურიდიულ პროცედურათა ჩატარების მეთოდიკას.

ამის ნათელი ილუსტრაციაა იურიდიული ფსიქოლოგიის ბევრი სახელმძღვანელო, სადაც ისეთი საკითხები, როგორიცაა წინასწარი ძიების ფსიქოლოგია, დანაშაულის გამოძიების ფსიქოლოგია, ეჭვმიტანილის დაკავების ფსიქოლოგია, სასამართლო პროცესზე პროკურორის გამოსვლის ფსიქოლოგია და სხვ., ისეა წარმოდგენილი, რომ ძნელად გაარ-

კვევ, იურიდიული პროცედურების განხორციელების მეთოდ-
დიკასთან გვაქვს საქმე, თუ ფსიქოლოგიასთან.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ფსიქოლოგია იურისპრუდენციის
კომპეტენციაში არ უნდა იჭრებოდეს. მან იურიდიულ მეცნი-
ერებებსაც და შესაბამის პრაქტიკასაც მხოლოდ მათთვის სა-
ჭირო ფსიქოლოგიური მასალა უნდა მიაწოდოს. რაც შეეხება
საკუთრივ იურიდიული საქმიანობის სტრატეგიულ-ტაქტი-
კური და ტექნიკურ-მეთოდური საკითხების განხილვას, ეს
იურისტების საქმეა და ფსიქოლოგია არ უნდა ცდილობდეს
მათთვის იურიდიულ პროცედურათა განხორციელების
პრაქტიკული გზების სწავლებას.

აქედან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, იურიდიული ფსი-
ქოლოგიის სახელმძღვანელო ფსიქოლოგიური მეცნიერების
სტრუქტურის გათვალისწინებით უნდა აიგოს და არა იური-
დიული საქმიანობის სხვადასხვა ასპექტების გათვალისწი-
ნებით. წინამდებარე ნაშრომში, რომელიც სამართალმცოდ-
ნეობის სპეციალობის სტუდენტებისათვის იურიდიული
ფსიქოლოგიის კურსის დამხმარე სახელმძღვანელოდაა გან-
კუთვნილი, ძირითადად, ისეთი საკითხები განვიხილეთ,
რომლებშიც ფსიქოლოგიური ცოდნის იურიდიულ საქმი-
ანობაში გათვალისწინების აუცილებლობა განსაკუთრებით
მკაფიოდ იკვეთება. ამ მხრივ, პრიორიტეტი მივანიჭეთ დანა-
შაულებრივი ქცევის ფსიქოლოგიურ დახასიათებას და მოწ-

მის მიერ გამოძიებისათვის ჩვენების მიცემის პროცესის ფსიქოლოგიური ასპექტების განხილვას.

ადამიანური საქმიანობის ორივე ეს სახეობა მიმდინარეობს იმ ზოგადი კანონზომიერების თანახმად, რასაც ზოგადად ადამიანის ქცევა, როგორც მიზნობრივი ფსიქოფიზიკური აქტივობა ექვემდებარება. კერძოდ, დანაშაულიც და მოწმის მიერ ჩვენების მიცემაც, ყველა ადამიანური ქცევის დარად, აღიძვრის და ხორციელდება გარკვეულ მოტივაციურ საფუძველზე. ამიტომ, მათი ფსიქოლოგიური არსის გარკვევისთვის, პირველ რიგში მათ საფუძვლად მდებარე მოტივების სპეციფიკურ თავისებურებათა შესწავლა და დახასიათებაა აუცილებელი. ეს და აღნიშნულ თემებთან დაკავშირებული სხვა საკითხები განხილული გვაქვს საქართველოში მეცნიერული ფსიქოლოგიის ფუძემდებლის, დიმიტრი უზნაძის, განწყობის ფსიქოლოგიის თეორიული პრინციპების გათვალისწინებით, რამაც საშუალება მოგვცა კურსის მთელი შინაარსი ერთიანი სტრუქტურის სახით წარმოგვედგინა.

ნაშრომი სამი თავისაგან შედგება. **პირველ თავში** ფსიქიკური (სუბიექტური) სინამდვილის მოკლე დახასიათებაა მოცემული, რისი ცოდნაც აუცილებელია იურიდიული ფსიქოლოგიის იმ საკითხების გასაგებად, რომლებიც აქ განიხილება. ამ თავის ბოლო პარაგრაფი იურიდიული ფსიქოლოგიის საგნის განხილვას ეთმობა. **მეორე თავში** დანაშაულებ-

რივი ქცევის ფსიქოლოგიური თავისებურებებია განხილული. აქ ძირითადად ყურადღება გამახვილებულია დანაშაულებრივი ქცევის მოტივაციურ საფუძვლებზე. წიგნის მესამე თავი მოწმის ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესის ფსიქოლოგიურ დახასიათებას ეძღვნება. აქ, ჩვენების მიცემის, როგორც ჩვენების მიმცემი პირის ქცევის მოტივაციური საფუძვლების განხილვის გარდა, მოცემულია მისი დახასიათება მასში მონაწილე შემეცნებით პროცესთა ასპექტითაც, რადგან მოწმის (ნებისმიერი დასაკითხი პირის) მიერ იმ მოვლენათა სწორად გახსენება და აღწერა, რომელთა შესახებაც ცნობები უნდა მოგვაწოდოს, სწორედ შემეცნებითი (კოგნიტური) პროცესია.

ავტორები: მერაბ მაღრაძე, ზექა პოწენიძე

1 თავი

ფსიქოლოგიური მეცნიერების ზოგადი დახასიათება და იურიდიული ფსიქოლოგიის საგანი

§ 1. ფსიქიკის რაობა და ზოგადი დახასიათება ფსიქოლოგია ფსიქიკის შემსწავლელი მეცნიერებაა

ეს განმარტება ზუსტია და მარტივი, მაგრამ შინარსობრივად იგი მეტისმეტად ღარიბია. მკითხველი, ვისაც ფსიქოლოგიის შესახებ სხვა წყაროებიდან რამე ცოდნა არ გააჩნია, მხოლოდ ამ განმარტებაზე დაყრდნობით, ოდნავადაც ვერ ჩაწვდება ცოდნის ამ დარგის ჭეშმარიტ ბუნებას. სწორია, რომ ფსიქოლოგია ფსიქიკას შეისწავლის, მაგრამ საკითხავია, რა არის ფსიქიკა, რა სახითაა იგი მოცემული და როგორაა შესაძლებელი მისი მეცნიერული კვლევა. ამ საკითხში ვერც იმის დაზუსტებას შეაქვს საკმარისი გარკვეულობა, რომ სიტყვა „ფსიქიკა“ სიტყვა „სულის“ სინონიმია (ბერძნ. **psyche** - **სული**) და მაშასადამე, ფსიქოლოგია ცოდნის ის დარგია, რომელიც მეცნიერულად იკვლევს სულიერ სამყაროს. ამ დაზუსტებით მხოლოდ ის ხდება გასაგები, რომ ფსიქიკური სინამდვილე თითქმის იგივეა, რასაც სხვაგვარად ადამიანის სულიერ ცხოვრებას ვუწოდებთ, მაგრამ შეკითხვა იმის შესახებ, თუ მაინც რა არის ფსიქიკური სინამდვილე, კვლავ პასუხგაუცემელი რჩება.

ამ შეკითხვის სირთულე განაპირობებს იმ გარემოებას, რომ განსხვავებულ ზოგადთეორიულ პოზიციებზე მდგომი

ფსიქოლოგიური მიმართულებები მასზე ხშირად ერთიმეორისაგან მკვეთრად განსხვავებულ პასუხს იძლევიან. რა თქმა უნდა, ყველა აღიარებს, რომ ფსიქიკა ფიზიკური სინამდვილისაგან¹ კარდინალურად განსხვავებული რეალობაა, რომელსაც არსებობის სრულიად თავისებური კანონები და კანონზომიერებები გააჩნია. ფიზიკურ საგნებს არსებობის ისეთი პარამეტრები აქვთ, როგორიცაა ზომა, წონა, ფორმა, ფერი, ენერგია და ა. შ. ესაა სივრცეში ლოკალიზებული, განფენილი, სამგანზომილებიანი ობიექტები, რომლებიც კაუზალურ (მიზეზ-შედეგობრივ) მიმართებაში იმყოფებიან ერთმანეთთან.

ჩვენს სულიერ სამყაროში (ფსიქიკაში) მიმდინარე პროცესებს არცერთი ასეთი, ობიექტურად დაკვირვებადი, თვისება არ გააჩნიათ. ჩვენს აზროვნებას, მეხსიერებას, გრძნობებს, გადაწყვეტილებებს და სხვა სულიერ მოვლენებს, არც წონა აქვთ, არც ფერი, არც ენერგია, არც სვრცული ლოკალიზა და საერთოდ, ობიექტური სინამდვილის არცერთი თვისება. ამრიგად, ფსიქიკას, ფიზიკური საგნებისაგან (მათ შორის ჩვენი სხეულისაგან, როგორც კარგად აწყობილი ბიოლოგიური მექანიზმისაგან) განსხვავებით, არ გააჩნია სუბსტანციონალური არსებობა. ფსიქიკა მხოლოდ აქტუალურ-პროცესუალური რეალობაა, რომელიც ფსიქიკურ (სულიერ) პროცესთა ორგანიზებული, კომპლექსური, მიზანშეწონილი და

¹ ამ კონტექსტში, ფიზიკურ სინამდვილეში იგულისხმება ყოველი მატერიალურად (ობიექტურად) მოცემული საგანი და პროცესი (ფიზიკური, ქიმიური, ბიოლოგიური და ა.შ.), რომლებიც ჩვენთვის გარეგანი დაკვირვებითაა მისაწვდომი.

მიზანმიმართული მიმდინარეობის სახითაა მოცემული და უშუალოდ მხოლოდ მისი განმახორციელებელი სუბიექტის მიერ განიცდება. ამრიგად, ფსიქიკური სინამდვილე, ობიექტურისაგან არსებითად განსხვავებული სუბიექტური სინამდვილეა.

ფსიქოლოგიური მეცნიერების ძირითადი სპეციფიკაციაა, რომ განსხვავებით სხვა მეცნიერებებისაგან, რომლებიც ობიექტური სინამდვილის სხვადასხვა მხარეებს იკვლევენ, ის სუბიექტურ სინამდვილეს შეისწავლის. მაგრამ მეცნიერების ამოცანა საკვლევი სინამდვილის შესახებ ობიექტური ცოდნის მოპოვებაა. ამ დანიშნულებას ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება, იმის მეშვეობით ასრულებს, რომ ფსიქიკური (სუბიექტური) სინამდვილე ობიექტურად სუბიექტის აქტივობებში (მოძრაობებში, მეტყველებაში, სხვადასხვა ამბების დამახსოვრება-გახსენებაში, პრობლემების გადაჭრაში და საერთოდ ამგვარ მიზნობრივ მოქმედებებში) ვლინდება. მაგალითად, როდესაც ვინმე გარკვეული შემეცნებითი ამოცანის გადაჭრას ცდილობს, ჩვენ ეჭვიც არ გვეპარება, რომ ის აზროვნებს და იმის მიხედვით, თუ როგორ გაართმევს თავს ამ ამოცანას, მისი აზროვნების თავისებურებების შესახებაც შეიძლება ვიმსჯელოთ. იგივე ითქმის სხვა ფსიქიკური პროცესების შესახებაც.

სუბიექტური სინამდვილე, ყველაზე თვალსაჩინოდ, ადამიანის ცნობიერი განცდების სახითაა მოცემული. ჩვენს აზრებს, მოგონებებს, წარმოდგენებს, ემოციებს, მიზნებს, განზრახვებს და სხვა ფსიქიკურ ფენომენებს, საჭიროებისა-

მებრ ვაცნობიერებთ, რაც იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ მათზე დაკვირვება, ანუ მათი რ ე ფ ლ ე ქ ს ი ა შეგვიძლია. ცნობიერება სწორედ იმას ნიშნავს, რომ განმცდელმა იცის თუ რას განიცდის. ცნობიერება, პირველ რიგში, სინამდვილის ასახვის, ანუ შემეცნების პროცესში ვლინდება. ადამიანს აქვს უნარი ცნობიერად ასახოს (შეიმეცნოს) სამყაროც, რომელშიც ცხოვრობს (მოქმედებს) და ამ სამყაროსთან თავისი მიმართებაც. ძრითადი შემეცნებითი პროცესებია ა ღ ქ მ ა, მ ე ხ ს ი ე რ ე ბ ა და ა ზ რ ო ვ ნ ე ბ ა.

ადამიანი აცნობიერებს არა მხოლოდ იმას, რაც შემეცნებაში კოგნიტური აქტივობის² გზით ეძლევა, არამედ ამ გზით ნაწვდომ შინაარსებთან თავის სუბიექტურ დამოკიდებულებასაც, რაც უკვე მის ე მ ო ც ი ე ბ შ ი აისახება. ადამიანი

² კოგნიცია სუბიექტის მიერ ინფორმაციის მიღების, გადამუშავების, შენახვის და აღდგენის (რეპროდუქციის) პროცესია. შეგრძნება, როგორც საგნის ზემოქმედებით სენსორული აპარატის ფიზიოლოგიური აღგზნების სუბიექტური განცდა, კოგნიციის უდაბლესი საფეხურია. ის იძლევა მასალას აღქმისათვის, ანუ აქ და ამჯერად მოცემული საგნების თვალსაჩინო ასახვისათვის. აღქმულის გაგება, ანუ არსის წვდომა, აზროვნების საქმეა, მისი შენახვა შემდგომში აღდგენა-გამოყენებისათვის კი, მეხსიერების. სწორედ აბსტრაქტული აზროვნება, რომელიც შესამეცნებელი საგნის არსს გვითვალისწინებს, წარმოადგენს კოგნიციის უმაღლეს დონეს. ადამიანი, ამ პროცესების კომპლექსური მიმდინარეობის პროცესში, როგორც ითქვა, აცნობიერებს საგნობრივ სინამდვილესაც და თავად ამ პროცესის მიმდინარეობასაც, რასაც რეფლექსია ეწოდება. ეს უკანასკნელი ტერმინი (რეფლექსია) არ უნდა აგვერიოს ტერმინში „რეფლექსი“, რაც გარკვეულ სტიმულებზე თანშობილი ან შეძენილი ავტომატური რეაქციის ფორმას ნიშნავს.

ცნობიერად განიცდის მის მიერ შეცნობილი ესა თუ ის მოვლენა მისთვის კარგია თუ ცუდი, სიხარულის მომტანია თუ მწუხარების და ა.შ. სიხარული და მწუხარება, სიყვარული და სიძულვილი, შიში და სიბრაზე, აღმაფერნა და დათგუნულობა და სხვა ასეთი განცდები ცნობიერების პროცესთა ცალკე რიგია, რომლებსაც გრძნობები და ემოციები (ზოგადად, ემოციური პროცესები) ეწოდებათ.

ფსიქიკურ პროცესთა მესამე ჯგუფია ქ ც ე ვ ი თ ი, ანუ მ ო ტ ი ვ ა ც ი უ რ ი პროცესები, რომლებიც სუბიექტის აქტივობის აღძვრას და წარმართვას უკავშირდებიან. აქ, ადამიანის მოთხოვნილებებსა და სხვა მოტივაციურ ცვლადებთან ერთად, შედის მათ საფუძველზე (ან/და მათი გათვალისწინებით) მიღებული გადაწყვეტილებები, დასახული მიზნები, განზრახვები და სხვა ამ რიგის ფენომენები.

ამ პროცესების მიმდინარეობა, ყველა ადამიანთან, რა თქმა უნდა, ზოგად კანონზომიერებას ექვემდებარება და მათი მეცნიერული შესწავლაც სწორედ ამითაა შესაძლებელი, მაგრამ, ამსათანავე, ამ კუთხით, ყველასთან შეინიშნება მთელი რიგი ინდივიდუალური განსხვავებულობებიც. მაგალითად, ყველა ადამიანი ასე თუ ისე იმახსოვრებს აღქმულ და გააზრებულ შინაარსებს, რაც მეხსიერების პროცესის ფუნქციონირების ზოგადი კანონზომიერების მიხედვით ხდება, მაგრამ ამ ამოცანას, ყველა თავისებურად ართმევს თავს. კერძოდ, რომელიმე ტექსტს, მისი დამახსოვრების საჭიროების შემთხვევაში, ზოგი ერთი წაკითხვით დაისწავლის, ზოგს კი მის დასასწავლად შეიძლება მრავალი წაკითხვაც არ ეყოს, ზოგი ამ ტექსტს გააზრებულად დაიმახსოვრებს, ზიგი კი

სიტყვა-სიტყვით დაიზეპირებს და ა. შ. ასევე განსხვავებულად მიმდინარეობს სხვადასხვა ადამიანებთან დანარჩენი ფსიქიკური პროცესებისც. ამ განსხვავებულობას განაპირობებს ადამიანის ინდივიდუალური თავისებურებები, რასაც ფსიქოლოგიაში პიროვნების ფსიქიკური თვისებები ეწოდება. ეს თვისებები პიროვნების ფსიქო-ფიზიკურ სტრუქტურაში მყარად ჩანერგილი დისპოზიციებია, რომლებიც საჭიროებისამებრ აქტიურდებიან და განაპირობებენ ფსიქიკური აქტივობის შესაბამისი ფორმის ინდივიდუალურ თავისებურებებს.

შემეცნებითი აქტივობის ასეთი პიროვნებისეული დისპოზიციური საფუძველია ინტელექტი. ესაა სუბიექტის მიერ ცხოვრებისეული და ლოგიკური ამოცანების გადაჭრის უნარი. ინტელექტუალურ შესაძლებლობათა მიხედვით ადამიანები მკაფიოდ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, რაც იმაში ვლინდება, რომ ზოგი ადვილად უმკლავდება მის წინაშე წამოჭრილ შემეცნებით ამოცანებს, ზოგი ძნელად. ადამიანის ინტელექტს, მიახლოებითი სიზუსტით, ზომავენ სპეციალურად ამისათვის განკუთვნილი ტესტებით, რის საფუძველზეც ხდება ინდივიდის ინტელექტუალობის კოეფიციენტის (IQ-ს) გამოთვლა, რაზეც აქ მსჯელობას აღარ ვაგრძელებთ. დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია ამ საკითხს დაწვრილებით გაეცნოს ზოგადი ან განათლების ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოებში. იქვეა მოცემული ინტელექტის სპეციალური მიმართულებების (ინტელექტის მრავალმხრივობის, ანუ სპეციალური ნიჭიერების) დახასიათებაც.

ემოციური პროცესების მიმდინარეობის ინდივიდუალურ თავისებურებებს განაპირობებს პიროვნების ისეთი დისპოზიციური თვისება, როგორიცაა ტ ე მ პ ე რ ა მ ე ნ ტ ი. ის, თუ რამდენად ადვილად აღგზნებადია პიროვნება ემოციურად, მძაფრად გამოხატავს თავის ემოციურ მდგომარეობას თუ არა, სასიამოვნო ემოციებისაკენ უფრო აქვს მიდრეკილება, თუ უსიამოვნო ემოციებისაკენ, დიდხანს ინარჩუნებს ემოციურ დაკიდებულებას რომელიმე საქმისადმი თუ ცვალებადი და სწარფწარმავალი ემოციები ახასიათებს, მომავალს ოპტიმისტურად უყურებს თუ პესიმისტურად და ა.შ. ეს ყოველივე მის ტემპერამენტზეა დამოკიდებული. ტემპერამენტის აღწერა და მისი ტიპების საკმაოდ ზუსტი ფენომენალური დახასიათება ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში ჩამოაყალიბა მედიცინის მამამთავრმა ჰიპოკრატემ. დაინტერესებული მკითხველი ამ საკითხსაც სათანადო სახელმძღვანელოებში გაეცნობა დაწვრილებით.

ფიქიკური აქტივობის პიროვნებისეული განსაზღვრულება ყველაზე მკაფიოდ ქცევით, ანუ მოტივაციურ პროცესებში ვლინდება. ამ მიმართულებით, პირველ რიგში აღსანიშნავია პიროვნების ხ ა ს ი ა თ ი. რამდენად კომუნიკაბელურია პიროვნება, რა დამოკიდებულებაშია სხვა ადამიანებთან, რამდენად კეთილსინდისერად ასრულებს თავის, როგორც ადამიანის და გარკვეულ სოციალურ როლში მყოფი სუბიექტის მოვალეობებს, საკუთარ კეთილდღეობაზე უფროა ორიენტირებული თუ მოყვასის სამსახურზე და ა.შ. ეს

ყოველივე პიროვნების ხასიათზეა დამოკიდებული³. ადამიანის, როგორც პიროვნების, ქცევის ფსიქოლოგიურ შინაარსზე განსაკუთრებით ძლიერ გავლენას ახდენს დ ი რ ე ბ უ ლ ე ბ ა თ ა სისტემა, რომელიც მას სოციალურ გარემოსთან ურთიერთობაში მიღებული გამოცდილების, მათ შორის, აღზრდის, გავლენით უყალიბდება. ადამიანის გადაწყვეტილებების და მისი ცხოვრებისეული მიზნების განსაზღვრაში გადაწყვეტ როლს სწორედ მის მიერ აღიარებული ღირებულებები და ცხოვრებისეულ პრინციპები ასრულებს.

ფსიქიკურ აქტივობებს (შემეცნებით, ემოციურ და მოტივაციურ პროცესებს) და მათ საფუძვლად მდებარე დისპოზიციებს შორის ის განსხვავებაა, რომ ფსიქიკური პროცესი მხოლოდ აქტუალურად მიმდინარეობს. ის განსაზღვრულ პირობებში იწყება, ასრულებს თავის ფუნქციას მიმდინარე მომენტში და ადგილს უთმობს სხვა აქტივობას. ხოლო ამ აქტივობათა საფუძვლად მდებარე დისპოზიციები ფიქსირებული

³ ყოველდღიურ მეტყველებაში სიტყვა „ხასიათი“ ხშირად იხმარება ადამიანის მომენტალური გუნება-განწყობილების აღსანიშნავად, რაც ფსიქოლოგიური ტერმინოლოგიის უცოდინარობის ბრალია და არასწორია. მაგალითად, უნდა ითქვას, რომ „დღეს კარგ (ან ცუდ) გუნებაზე ვარ“, ხოლო გამოთქმა, რომ „დღეს კარგ (ან ცუდ) ხასიათზე ვარ“, უაზრობაა. ხასიათი პიროვნების მყარი ფსიქიკური თვისებაა და თუ მისი შეფასებისათვის კარგის ან ცუდის კატეგორიებით ვისარგებლებთ, მაშინ კარგი ხასიათის მქონედ ისეთი პიროვნება შეიძლება ჩაითვალოს, რომლის პიროვნული თვისებებიც საზოგადოებისათვის მორალური თვალსაზრისითაა მისაღები. საპირისპირო ვითარებაში კი პიროვნება ცუდი ხასიათის მქონედ შეფასდება. მაგრამ ეს უკვე ეთიკის კომპეტენციაში შედის და არა ფსიქოლოგიის.

სახით არიან ჩანერგილი სუბიექტის ფსიქო-ფიზიკური სტრუქტურაში და ინაქტიური სახით არსებობენ. ფსიქიკური პროცესები, განსაზღვრულ პირობებში, მათგან აღმოცენდებიან და ისე მიმდინარეობენ, როგორ ამ დისპოზიციებშია განსაზღვრული. მაგალითად, ინტელექტი, როგორც დამახასიათებელი დისპოზიციური თვისება, პიროვნებას სულ აქვს, ხოლო მისი გააქტიურება ხდება დრო და დრო, მაშინ, როდესაც სუბიექტი რომელიმე შემეცნებითი ამოცანის წინაშე დადგება. დისპოზიციები, როგორც პიროვნების ფსიქიკური თვისებები, პიროვნების სტრუქტურაში არაცნობიერი ფსიქიკური წარმონაქმნების სახით არსებობენ და რეფლექსიურ ცნობიერებას უშუალოდ არ ეძლევიან. მათ შესახებ მხოლოდ მათგან აღმოცენებული ფსიქიკური პროცესების მიმდინარეობის თავისებურებათა მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ.

როგორც ვხედავთ, ფსიქიკური სინამდვილე არ ამოიწურება მხოლოდ ცნობიერების პროცესებით, და ის ა რ ა ც ნ ო ბ ი ე რ სფეროსაც მოიცავს. აქ ზემოთდასახელებულ დისპოზიციურ წარმონაქმნებთან ერთად, რომლებიც ფენომენურად (განცდის სახით) არ არიან მოცემულნი, შედის ისეთი ფენომენური (განცდადი) პროცესებიც, რომლებსაც სუბიექტი არ აცნობიერებს. ასეთია, პირველ რიგში, არაცნობიერი კოგნიტური აქტივობა. მაგალითად, არსებულ ობიექტურ პირობებთან ჩვენი მოქმედებების შესაბამისობისათვის საჭირო ინფორმაციას ყოველთვის ცნობიერად კი არ ვიმეცნებთ, არამედ ეს ხშირად სწორედ არაცნობიერ დონეზე გვარდება. ხშირად ასევე გაუცნობიერებელი გვრჩება ჩვენი აქტივობის აღ-

მძვრელი მოთხოვნილებები, შემეცნებით ან მოტივაციურ შინაარსებთან დაკავშირებული ემოციები და ა.შ.

არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის მაჩვენებელია ის გარემოებაც, რომ ფსიქიკა აქვს ცხოველსაც. საგნებს ისიც აღიქვამს, ცნობს, მარტივი წარმოდგენების სახით იმახსოვრებს და მარტივი ემოციური განცდების უნარიც აქვს. მაგრამ ცხოველთან ეს პროცესები გაუაზრებლად მიმდინარეობს და მოკლებულია ცნობიერ ხასიათს. არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობას ადასტურებს ბავშვის ფსიქიკური განვითარების პროცესიც: როგორც ცნობილია, ბავშვს ჯერ კიდევ დაბადების წინ ხანებში უჩნდება მარტივი (დიფუზური, არადიფერენცირებული) განცდები, ცნობიერება კი მასთან დაბადების შემდეგ საკმაოდ გვიან იღვიძებს. აზროვნების და მეტყველების დაუფლების შემდეგაც, ადამიანთან ცნობიერი განცდა ისე ვერ ჩამოყალიბდება, თუ მან მომზადების არაცნობიერი ეტაპი არ გაიარა. მაშასადამე, ფილოგენეზშიც, ონტოგენეზშიც და აქტუალგენეზშიც ცნობიერი ფსიქიკის აღმოცენებას წინ უსწრებს არაცნობიერი ფსიქიკა. ამრიგად, ჩვენი სულიერი ცხოვრება ცნობიერი და არაცნობიერი ფსიქიკური აქტივობის დინამიკური ურთიერთქმედების სახით მიმდინარეობს. ორივე რიგის (ცნობიერი და არაცნობიერი) ფსიქიკური პროცესები, როგორც ითქვა, ობიექტურად ვლინდება ინდივიდის ფსიქო-ფიზიკურ აქტივობებში, რომელებსაც მოცემული სულიერი არსება სათანადო მოტივაციის საფუძველზე განახორციელებს. **მოტივირებულ აქტივობას ქცევა ეწოდება.** ქცევას აუცილებლად ყავს თავისი ავტორი და შემსრულებელი, რასაც ფსიქოლოგიაში ქცევის სუბიექტი ეწოდება. მომდევნო პარაგრაფში ამ საკითხს საგანგებოდ განვიხილავთ.

§ 2. სუბიექტი, როგორც ფსიქოლოგიის პირითადი პრობლემა

ფსიქოლოგია, როგორც ვნახეთ, ცნობიერ და არაცნობიერ ფსიქიკურ პროცესებს, ქცევას და პიროვნების ფსიქიკურ თვისებებს შეისწავლის. ფსიქიკის ყველა მხარე, ფაქტობრივად, ქცევაზე დაკვირვების გზით შეისწავლება, რადგან ფსიქიკური პროცესებიც და მათ საფუძვლად მდებარე დისპოზიციებიც (ფსიქიკური თვისებები), იმ იშვიათი შემთხვევების გარდა, როდესაც რომელიმე ფსიქიკური პროცესი სპონტანურად აღიმგრის და თვითნებურად მიმდინარეობს (მაგალითად, სიზმარი, ასოციაციური მოგონება, პერსევერაცია და სხვ.), ყოველთვის ამა თუ იმ ქცევაშია ჩართული და მას ემსახურება. ცნობიერი და არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესების (განცდების) ბუნებრივი ადგილიც ქცევაა და ადამიანის ინდივიდუალური თვისებებიც ქცევებში ვლინდება. შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანის (და ყოველი სულდგმულის) ცხოვრება ცალკეულ ქცევათა თანმიმდევრული ურთიერთმონაცვლეობის უწყვეტი პროცესია.

ქცევის აღმგრა და მიმდინარეობა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ფსიქოლოგიურ ფაქტორებზეა დამოკიდებული. მაგრამ ქცევა მხოლოდ ფსიქოლოგიური ფენომენი არაა. ის ამავედროულად მოცემულია, როგორც ფიზიკური (ფიზიოლოგიური) აქტი, რომელიც მოტორიკის აქტივაციასა და მის მარეგულირებელ ნერვულ პროცესთა მიმდინარეობაში გამოიხატება. ამ პროცესებს, როგორც ვიცით, ფიზიოლოგია შეისწავლის. ამრიგად, ქცევა ფ ს ი ქ ო ფ ი ზ ი ო ლ ო გ ი უ რ ი

მოვლენაა და ხორციელდება კოორდინირებულად მიმდინარე ფსიქიკურ და ფიზიოლოგიურ პროცესთა კომპლექსის სახით. ამის გამო, ქცევა, ფსიქოლოგიურთან ერთად, ფიზიოლოგიური კვლევის ობიექტაცაა. ცხადია, ეს მეცნიერებები ქცევას თავ-თავისი საგნის მიხედვით იკვლევენ და მათი ამოცანები ერთიმეორეს არ ემთხვევა. ფიზიოლოგია ქცევის შესრულებისათვის საჭირო ბიოლოგიური აპარატურის ფუნქციონირების კანონზომიერებებს შეისწავლის, ხოლო იმას, თუ რატომ განახორციელებს მოცემული ცოცხალი არსება ქცევას, რა მნიშვნელობა აქვს ამას მისთვის, მხოლოდ ფსიქოლოგია არკვევს. ამიტომ, ფსიქოლოგიისათვის ქცევა არის სუბიექტური მნიშვნელობის (ადამიანის შემთხვევაში, აზრის და ღირებულების) მქონე აქტივობა. ამრიგად, ქცევას ყოველთვის ყავს თავისი სუბიექტი და ფსიქოლოგიის ძირითად პრობლემასაც სწორედ სუბიექტის შესწავლა წარმოადგენს⁴.

⁴ საჭიროა გავითვალისწინოთ, რომ მეცნიერებებს ერთიმეორისაგან განასხვავებს არა შესწავლის ობიექტი, არამედ შესწავლის საგანი. ამიტომ, ერთსა და იმავე ობიექტს ხშირად მრავალი მეცნიერება იკვლევს. კერძოდ, ქცევა, ფსიქოლოგიასა და ფიზიოლოგიასთან ერთად, კიდევ მრავალი მეცნიერების (სოციოლოგიის, პოლიტოლოგიის, ეთიკის, იურისპრუდენციის, პედაგოგიკის და სხვ.) შესწავლის ობიექტია, მაგრამ ყოველი მეცნიერება მასში იმას იკვლევს, რაც მის საგანს შეადგენს. ფსიქოლოგია, როგორც ითქვა, ქცევას შეისწავლის მისი სუბიექტური განსაზღვრულობის კუთხით. აქვე უნდა შევშინოთ, რომ ენაში სიტყვა „სუბიექტი“ მხოლოდ ადამიანთან მიმართებით გამოიყენება, ხოლო ფსიქოლოგიაში სუბიექტად მივიჩნევთ ყველა სულიერ არსებას, რომელთანაც განცდის (ე.ი. სუბიექტური პროცესის) არსებობა შეინიშნება. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ასეთ მიდგომას ყველა არ იზიარებს. ეს საკითხი

შეიძლება ითქვას, რომ სუბიექტის არსებობის ფორმის საკითხი ფსიქოლოგიის ძირითადი და ფუნდამენტური პრობლემაა. აქ არ შევუდგებით ამ პრობლემის გადაჭრის თანამედროვე ფსიქოლოგიისათვის ცნობილი ყველა ვარიანტის განხილვას და პირდაპირ მუევეთითებთ, რომ ჩვენ ვიზიარებთ სუბიექტის იმ დახასიათებას, რომელსაც **გ ა ნ წ ყ ო ბ ი ს ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი ა** გვთავაზობს. ამ ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობას, გასული საუკუნის 20-ან წლებში, დიდმა ქართველმა მეცნიერმა, **დიმიტრი უზნაძემ**, ჩაუყარა საფუძველი და თავისი მოღვაწეობის დასარულამდე, მასში განუწყვეტლად შეჰქონდა სათანადო ცვლილებები და დაზუსტებები. განწყობის ფსიქოლოგია, მისი ავტორის გარდაცვალების შემდეგაც, განუწყვეტლივ ვითარდება, იხვეწება, მოდიფიცირდება ახალ მეცნიერულ აღმოჩენათა შესაბამისად და დღეს, საყოველთაო აღიარებით, სუბიექტური სინამდვილის დახასიათების ერთ-ერთ ნაყოფიერ მოდელს წარმოადგენს.

განწყობის ფსიქოლოგიის თანახმად, სუბიექტი პირველადი გაუნაწევრებელი ორგანიზებული ფსიქოფიზიოლოგიური მთლიანობაა, რომელიც განუწყვეტლად იცვლება და მზადდება იმ აქტივობების (ქცევების) განსახორციელებლად, რომელთა საჭიროებასაც მოცემულ მომენტში განიცდის. სუბიექტის ასეთ ცვლილებას – ქცევისათვის მომზადებას – **უზნაძემ** **გ ა ნ წ ყ ო ბ ა** უწოდა და დაასაბუთა, რომ „**სუბიექტის**

დეტალურად გვაქვს განხილული საგანგებოდ განწყობის ფსიქოლოგიის პრობლემური საკითხებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში (მალრაძე 2019: 26-29).

ბირითადი ფსიქოლოგიური არსი აქტივობის ყოველ მოცემულ მომენტში მისი განწყობის გარკვეულ მოდიფიკაციაში გვებლევა“ (უზნაძე 1977: 274). განწყობა, როგორც ქცევისათვის სუბიექტის მთლიანობითი მზაობა, წარმოადგენს ქცევისათვის საჭირო და სუბიექტის განკარგულებაში მყოფი ყველა ფიზიკური და ფსიქიკური ფუნქციის ურთიერთთან კოორდინირებულ ორგანიზებულ მობილიზაციას ქცევითი ამოცანის გადასაჭრელად საჭირო ფიზიკური და ფსიქიკური მოქმედება-ოპერაციების შესასრულებლად. ამრიგად, შესასრულებელი ქცევის სქემა განწყობაში უკვე წინასწარაა მოცემული არაცნობიერი გეგმის სახით. ქცევის მიმდინარეობის პროცესში ეს გეგმა თანმიმდევრულად ყალიბდება კონკრეტულ გარემოებათა შესაბამისი აქტების პროგრამად და რეალიზდება ამ აქტებში, უზრუნველყოფს რა მათ მიზანშეწონილ მიმდინარეობას.

ქცევა, როგორც ითქვა, მოტივირებული აქტივობაა. ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსი განისაზღვრება იმ მოტივის შინაარსით, რის საფუძველზეც ეს ქცევა ხორციელდება. ქცევის სუბიექტური მნიშვნელობა (ადამიანის შემთხვევაში აზრი და ღირებულება) მოტივშია მოცემული. მოტივი, როგორც ქცევის სუბიექტური საფუძველი, მოტივაციის პროცესში ყალიბდება, ამ პროცესს კი მოთხოვნილება აღძრავს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქცევის განხორციელების საკითხს, სუბიექტის წინაშე მოთხოვნილება აყენებს. ქცევის მოტივის განსაზღვრაში მოთხოვნილების როლი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მას ზოგჯერ პირდაპირ მოტივისაც უწოდებენ და ქცევასაც მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე მიმართულ აქტივობად

(ან აქტივობათა კომპლექსად) განმარტავენ. მოტივად პირდაპირ მოთხოვნილებას მივიჩნევთ, თუ ამ უკანასკნელის ინიცირებით ჩამოყალიბებულ ფენომენს, ერთი რამ ნათელია. მოტივი ქცევისათვის სუბიექტის განწყობის უპირველესი აუცილებელი ფაქტორია. იმისათვის, რომ სუბიექტი, როგორც ფსიქოფიზიკური მთლიანობა, ყველა თავისი არსობლივი ძალით, გარკვეული ქცევისათვის შეიცვალოს (მოდიფიცირდეს – განწყოს), საჭიროა, რომ ეს ქცევა მისთვის სათანადო მნიშვნელობის მქონე იყოს. მაგალითად, იმისათვის, რომ წყლის დასაღვად განვეწყო, უნდა მწყუროდეს, ანუ მქონდეს წყლის დაღვეის მოთხოვნილება. დ. უზნადის თანახმად, მოთხოვნილება ქცევისათვის ცოცხალი არსების განწყობის სუბიექტური ფაქტორია. განწყობის ფსიქოლოგიის განვითარების დღევანელ ეტაპზე უფრო უმჯობესად მივიჩნევთ, რომ განწყობის ამ პირობას **მოტივაციური ფაქტორი** ვუწოდოთ⁵.

ქცევისათვის სუბიექტის განსაწყობად მხოლოდ მოტივაციური ფაქტორი არ კმარა, რადგან ქცევა ამ სუბიექტურ პირობასთან ერთად, შესაბამისობაში უნდა იყოს მოყვანილი

⁵ განწყობს ფსიქოლოგიაში მოტივი არაა მოთხოვნილების იდენტური ცნება. მოთხოვნილება მოტივის ერთ-ერთი აუცილებელი კომპონენტია, რომელიც ქცევის დინამიკას უზრუნველყოფს, ხოლო მოტივი ქცევის ისეთი საფუძველია, რომელიც მის კიდევ მრავალ ასპექტს (პირველ რიგში, ღირებულებას) ითვალისწინებს. ამას ისიც გვიჩვენებს, რომ რეალური ქცევა იშიათად აღიმგრის და წარიმართება მხოლოდ ერთი მოთხოვნილებით და ხშირად მის მოტივში მრავალი მოთხოვნილების (ზოგადად დინამიკური ტენდენციის) მუხტია ინტეგრირებული.

არსებულ ობიექტურ პირობებთან. მაგალითად, თუ წყურვილის მოსაკლავად წყალი გრაფინიდან უნდა დავისხა, მაშინ რამდენადმე სხვაგვარი მოძრაობებისათვის განვეწყობი, ვიდრე მაშინ, როდესაც ჭიქა ონკანიდან უდა შევავსო. მოტივიც სუბიექტს ჯერ მისთვის საჭირო ქცევის ობიექტური პირობების შესასწავლად განაწყობს, რის შედეგადაც ქცევის პირობები ამ განწყობაში ს ი ტ უ ა ც ი ი ს სახით აისახება. ამით აიხსნება ქცევის აქტების ზემოთნახსენები მ ი ზ ა ნ შ ე წ ო ნ ი ლ ო ბ ა, ანუ ის გარემოება, რომ ქცევის აქტები ობიექტურად მოცემულ გარემოებებს შეესაბამება. თუ გარემო სიტუაციაში არასწორად იქნა ასახული ქცევის პრაქტიკული მიმდინარეობა მიზანშეწონილობას კარგავს. განწყობის თეორიის ავტორი სიტუაციას განწყობის ობიექტურ ფაქტორს უწოდებს. რამდენადაც დღეისათვის, განწყობის თეორიაში სიტუაცია ქცევის პირობების ფსიქიკური ასახვის ფორმად განიხილება, ამდენად, უფრო მიზანშეწონილად მივიჩნევთ, რომ განწყობის ამ პირობას პირდაპირ ს ი ტ უ ა ც ი უ რ ი ფ ა ქ ტ ო რ ი ვ უწოდოთ.

ქცევისათვის განწყობის მესამე ძირითადი ფაქტორია სუბიექტის იმ ფსიქო-ფიზიკური ძალებისა და შესაძლებლობების მოცემულობა, რომლებიც შესაბამისი აქტივობისათვის უნდა მომზადნენ, რათა ქცევა პრაქტიკულად განხორციელდეს. ამ პირობას განწყობის ი ნ ს ტ რ უ მ ე ნ ტ უ ლ - ო პ ე რ ა ც ი უ ლ ი ფაქტორი ეწოდება. მაგალითად, თუ წყურვილის მოსაკლავად უფსკრულში ჩაშვება დამჭირდება, ამისათვის განსაწყობად მარტო წყურვილი და იმის ცოდნა, რომ უფსკრულის ძირას წყალია, არ კმარა და აუცილებელია, რომ

უფსკრულში ჩასვლისათვის საჭირო ძალები და ოპერციული მომზადებულობაც გამაჩნდეს. ამრიგად, რაიმე ქცევისათვის სუბიექტის განწყობის ძირითადი პირობებია: 1) სათანდო მოტივის არსებობა, 2) ამ მოტივის შესაბამისი ქცევის აქტებისათვის საჭირო გარემოებათა სიტუაციის სახით ასახვა, და 3) ქცევის შესრულებისათვის საჭირო ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობების მოცემულობა, რასაც სუბიექტი უშალოდ გრძნობს გარკვეული შინაგანი ინდიკატორებით. ამ სამი პირობის ერთობლიობა ისეთნაირად ცვლის, ანუ განაწყობს, სუბიექტს, როგორი ცვლილებაც საჭიროა ქცევის მიზანშეწონილად შესრულებისა და მისი მოტივის სტრუქტურაში შემავალ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის.

როდესაც აღნიშნული ფაქტორების აქტუალური მოცემულობის შემთხვევაში, სუბიექტი, გაცნობიერების გარეშე, ავტომატურად განწყობა მათ შესაბამისად და ასე მოქმედებს, საქმე გვაქვს ი მ პ უ ლ ს უ რ ქ ც ე ვ ა ს თ ა ნ. ცხოველის ქცევათა რეპერტუარი სწორედ ასეთი იმპულსური ქცევებისაგან შედგება. რაც შეეხება ადამიანს, მარტივ სიტუაციაში ისიც ასე იმპულსურად მოქმედებს, მაგრამ ადამიანის ქცევის სპეციფიკა, რითაც ის არსებითად განსხვავდება ცხოველის ქცევისაგან, მისი გააზრებული ხასიათია. ადამიანი ქცევისათვის, ძირითადად, მისი პირობების (მოტივაციური, სიტუაციური და ინსტრუმენტული) გაცნობიერების შემდეგ განწყობა. ასეთ ქცევას, რომელიც მხოლოდ ადამიანს, როგორც ცნობიერ არსებას, ახასიათებს, ნ ე ბ ე ლ ო ბ ი თ ი ქ ც ე ვ ა ეწოდება.

ნებელობითი ქცევის შემთხვევაში აქტუალური მოთხოვნილება ავტომატურად კი არ იწვევს განწყობას, არამედ პიროვნება ჯერ თავად ამ მოთხოვნილებას აცნობიერებს, განიხილავს მისი დაკმაყოფილების მართებულობას, შეაფასებს მოსალოდნელი ქცევის ყველა გარემოებას (რა გვერდითი შედეგები შეიძლება მოყვეს ქცევას, რამდენად შეესაბამება ასეთი ქცევა მის ცხოვრებისეულ პრინციპებს, რა დანახარჯებთან იქნება მისი შესრულება დაკავშირებული და ა.შ.) და ცნობიერად დაგეგმავს მის შესრულებას. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ქცევის ნებელობითობა მხოლოდ იმაში არ გამოიხატება, რომ ის ცნობიერად დაგეგმილი ქცევაა. მთავრია, რომ მის შესახებ გადაწყვეტილების მიღებასა და შესრულებაში ძირითად როლს ნებისყოფა ასრულებს. რას წარმოადგენს ეს ფენომენი (ნებისყოფა) და რა ფსიქოლოგიური თავისებურებები ახასიათებს ნებელობით ქცევას, ამას დანაშაულებრივი ქცევის ფსიქოლოგიური დახასიათების დროს განვიხილავთ (თავი II, § 1). საქმე ის არის, რომ დანაშაული სწორედ ნებისყოფის აქტია და პიროვნებასაც მხოლოდ ამის გამო ეკისრება პასუხისმგებლობა მის ჩადენაზე.

§ 3. იურიდიული ფსიქოლოგიის საგანი

ადამიანი სოციალური არსებაა. ეს იმას ნიშნავს, რომ მისი ყოფიერების არსს სხვა ადამიანებთან თანაცხოვრება და მათთან ურთიერთობა წარმოადგენს. სხვებთან ურთიერთობა აუცილებლობით მოითხოვს სათანადო წესრიგს: საზოგადოებრივი თანაცხოვრების პირობებში ადამიანები ზრუნავენ საკუთარ თავზე და სხვებზე, რაც ამ საზოგადოებაში მიღებული სოციალური ნორმებით რეგულირდება. ადამიანის ცხოვრების მარეგულირებელი საზოგადოებრივი ნორმები მრავალგვარია, დაწყებული ადამ-წესებით და დამთავრებული მორალური ან რელიგიური კანონებით. ადამიანის საქმიანობისა და ცხოვრების ერთ-ერთი ასეთი საზოგადოებრივი რეგულატორია ოფიციალური სამართალი, რომლითაც სახელმწიფო აწესრიგებს მოქალაქეთა ურთიერთობებს ერთმანეთთან და სოციალურ ინსტიტუციებთან.

სამართალწარმოების მრავალფეროვან ასპექტებს იურიდიული მეცნიერებები შეისწავლიან. მაგრამ თუ იურისპრუდენცია თავის საზღვრებში ჩაიკეტება, იგი ვერ შეძლებს მის წინაშე მდგარი ურთულესი ამოცანების სრულყოფილად გადაჭრას. ადამიანურ ურთიერთობათა სამართლებრივი რეგულირება მოითხოვს თვითონ ადამიანის და ადამიანთა შორის ურთიერთობათა კანონებისა და კანონზომიერებების ცოდნას, რაც ადამიანის შემსწავლელ სხვა მეცნიერებებში მოიპოვება. ამ მეცნიერებათა შორის მნიშვნელოვანი (შეიძლება ითქვას, განსაკუთრებული) ადგილი უჭირავს ფსიქოლოგიას,

რომელიც ადამიანის სულიერ სამყაროს შეისწავლის. ადამიანის ყოველგვარი აქტივობა, მათ შორის, ისეთიც, რომელიც იურიდიულ დარღვევად (დანაშაულად) კვალიფიცირდება, მისი შინაგანი ფსიქიკური (სულიერი) აქტივობის პროდუქტია. ეს გათვალისწინებული უნდა იყოს როგორც იურიდიული კანონშემოქმედების პროცესში, ისე ამ კანონების აღსრულების პროცესშიც.

ამრიგად, იურიდიული საქმიანობის სფეროში სრულიად აუცილებელია იმ ცოდნის გათვალისწინება-გამოყენება, რაც თანამედროვე ფსიქოლოგიას მოეპოვება ადამიანის სულიერი სამყაროსა და მისი ფუნქციონირების კანონებისა და კანონზომიერებების შესახებ. ამისათვის კი აუცილებელია არსებობდეს ისეთი მეცნიერული დისციპლინა, რომელიც ფსიქოლოგიურ ცოდნას იურისპრუდენციასთან დააკავშირებს. ცოდნის ასეთი დარგია იურიდიული ფსიქოლოგია, რომელიც სამართლის მიერ რეგულირებული ურთიერთობების სფეროში ფსიქოლოგიური მექანიზმებისა და კანონზომიერებების გამოვლენის, გათვალისწინების და გამოყენების ცალკეულ ასპექტებს შეისწავლის.

როგორც ვხედავთ, იურიდიული ფსიქოლოგია, პირველ რიგში ცოდნის გამოყენებითი დარგია. იგი იძლევა რეკომენდაციებს იმის შესახებ, თუ რა ფსიქოლოგიურ პრინციპებს უნდა ითვალისწინებდეს პრაქტიკოსი იურისტი, რომელიც სათანადო სტატუსით (პროკურორის, ადვოკატის, მოსამართლის და სხვ.) არის ჩართული ამა თუ იმ სამართლებრივ პროცესში. მეორეს მხრივ, იურიდიული ფსიქოლოგია, არის რა ფსიქოლოგიური (და არა იურიდიული) მეცნიერება,

აქტიურად ინტერესდება იურიდიულ სფეროსთან დაკავშირებული თეორიული ფსიქოლოგიური საკითხებითაც. ასეთია, მაგალითად, სხვადასხვა სახის დანაშაულთა მოტივაციის საკითხი, დამნაშავე პირთა ტიპოლოგია, მოწმის ჩვენების ჩამოყალიბების ფსიქოლოგიური კანონზომიერებები და სხვ. იურიდიული პრაქტიკისათვის საჭირო რეკომენდაციების ჩამოყალიბების საფუძველს სწორედ ასეთი კვლევები წარმოადგენს. თავის მხრივ, იურიდიულ სფეროსთან დაკავშირებული ფსიქოლოგიური კვლევა ამდიდრებს საკუთრივ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას, აწვდის რა მდიდარ მასალას ადამიანის ფსიქიკის ისეთი მხარეების შესახებ, რომლებიც სხვა პროფილის კვლევებში ასე მკაფიოდ არ გამოჩნდებიან.

კავშირი სხვა ფსიქოლოგიურ მეცნიერებებთან, პირველ რიგში კი **ზოგად ფსიქოლოგიასთან**, იურიდიულ ფსიქოლოგიას საშუალებას აძლევს სამართლებრივ სფეროსთან დაკავშირებული კონკრეტული ფსიქოლოგიური პრობლემები განიხილოს ადამიანის ფსიქიკის ფუნქციონირების ზოგადი კანონზომიერებების შუქზე. ეს კი იმის აუცილებელი წინაპირობაა, რომ აღნიშნულ პრობლემათა შესახებ მეცნიერულად არგუმენტირებული დასკვნები და რეკომენდაციები იქნეს ჩამოყალიბებული. მაგალითად, აღქმისა და მეხსიერების ზოგად კანონზომიერებათა ცოდნა გვეხმარება იმის გარკვევაში, თუ რა უნებლიე შეცდომები შეიძლება დაუშვას მოწმემ ჩვენების მოცემის დროს. ასეთი შეცდომების შეგნებული სიცრუისაგან განსხვავებისათვის მნიშვნელოვანია იმ მოტივაციური ფონის (ფაქტორების) ცოდნა, რაც ადამიანს სიმართლის ან სიცრუის სათქმელად განაწყობს. დანაშაულებრივი ქმედების

არსში გარკვევა ადამიანის ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსის ცოდნას მოითხოვს და ა.შ.

რამდენადაც ადამიანის ქცევის სამართლებრივი რეგულირება ადამიანთა შორის ურთიერთობათა სფეროს ეხება, ამდენად, იურიდიული ფსიქოლოგია, ძალზე მჭიდროდაა დაკავშირებული **სოციალურ ფსიქოლოგიასთან**, რომელიც ზოგადად სოციალურ ურთიერთობათა ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებებს იკვლევს. შეიძლება ითქვას, რომ იურიდიული ფსიქოლოგია, ფაქტიურად, სოციალური ფსიქოლოგიის სპეციფიკური განშტოებაა, რომელიც სოციალური ჯგუფებისა და მისი წევრების ურთიერთობის ფსიქოლოგიურ საკითხებს სამართლებრივი რეგულირების ფაქტორის გათვალისწინებით შეისწავლის.

იურისტი, თავის საქმიანობაში, ხშირად აწყდება ისეთ პრობლემებს, რომლებიც ბავშვს უკავშირდება (მაგ., არასრულწლოვანი დამნაშავე, ბავშვზე ძალადობა და სხვ.), რაც ქმნის **ბავშვისა და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის** მთელი რიგი საკითხების გათვალისწინების აუცილებლობას. შესაბამისად, იურიდიული ფსიქოლოგია ამ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებებთანაც მჭიდროდაა დაკავშირებული. აღარ განვიხილავთ იურიდიული ფსიქოლოგიის კავშირს ფსიქოლოგიის სხვა დარგებთან და სხვა მონათესავე მეცნიერებებთან, ხოლო ზოგიერთ კონკრეტულ გარემოებებზე, ქვემოთ, სათანადო კონტექსტში, გავამახილებთ ყურადღებას.

II თავი დანაშაულებრივი ქცევის ფსიქოლოგიური თავისებურებები

§ 1. დანაშაული, როგორც ნებისყოფის აქტი

დანაშაული იურიდიულ მეცნიერებათა ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიაა. იურიდიული თვალსაზრისით დანაშაულად ითვლება ადამიანის ისეთი მოქმედება ან უმოქმედობა, რაც ზიანს აყენებს საზოგადოებას (კონკრეტულ პირებს, ჯგუფებს, სახელმწიფოს, კაცობრიობას და ა.შ.) და აკრძალულია (ისჯება) კანონით. დანაშაულის იურიდიული კვალიფიკაცია (სახეობა, სიმძიმე და სხვ.) განისაზღვრება მისი შედეგებით. დანაშაულის სრულყოფილად შესწავლისა და შეფასებისთვის, იურიდიულთან ერთად, მისი ფსიქოლოგიური ასპექტების გათვალისწინებაცაა აუცილებელი, რადგან დანაშაული ადამიანური ქცევის ერთ-ერთი სახეობაა და ქცევის ზოგად ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებებს ექვემდებარება.

როგორც ადამიანური ქცევის განსაკუთრებული ფორმა, დანაშაული სოციალური ქცევების კატეგორიაში შედის. ამ ტიპის ქცევები (ადამიანის სოცოფსიქიკური აქტივობა), თავის მხრივ, სხვადასხვა კატეგორიებად შეიძლება დავაჯგუფოთ, ამა თუ იმ ნიშნის გათვალისწინებით. საზოგადოებრივ ნორმებთან ქცევის შესაბამისობის ნიშნის მიხედვით, ერთმანეთისაგან განასხვავებენ **პ რ ო ს ო ც ი ა ლ უ რ** და **ა ს**

ოციალურ ქცევებს. პროსოციალური ისეთი ქცევაა, რომელიც პიროვნების მიერ მისი საზოგადოებრივი მოვალეობების შესრულებას ემსახურება და ნორმატიულ შეფასებას არ საჭიროებს, ხოლო ასეთი საჭიროების შემთხვევაში დადებითად ფასდება. კერძოდ, ასეთ ქცევასთან გვაქვს საქმე მაშინ, როდესაც ადამიანი თავის მოქალაქეობრივ, ზნეობრივ, პროფესიულ და სხვა ამ რიგის მოვალეობებს ასრულებს.

ასოციალური ამის საპირისპირო ქცევაა. ესე იგი, ასოციალურია პიროვნების ისეთი მოქმედება, რომელიც არღვევს საზოგადოებაში მიღებულ ქცევის წესებს და საზოგადოების მხრიდან უარყოფით შეფასებას იმსახურებს. ეს კლასიფიკაცია, როგორც ითქვა, ნორმატიულ კრიტერიუმებზეა დამყარებული და მოცემულ საზოგადოებაში არსებულ წესებს (დაწერილ და დაუწერელ კონვენციებს) ითვალისწინებს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქცევა, რომელიც ასოციალურად (მაგალითად, უზრდელობად) ითვლება ერთ კულტურაში, შეიძლება სრულიად მისაღები და ჩვეულებრივი იყოს სხვა კულტურაში.

იურიდიულ ფსიქოლოგიას ასოციალური ქცევის სპეციფიკური ფორმის, დანაშაულის სუბიექტური საფუძვლები აინტერესებს. ქცევის დანაშაულად კვალიფიცირების სოციალურ საზომს (რა არის დანაშაული და რა არა) ფსიქოლოგია იურისპრუდენციიდანღებულობს, ხოლო ფსიქოლოგიურ შეფასებას იძლევა იმ სუბიექტური განცდების (მოტივების) მიხედვით, რომელთა საფუძველზეც ინდივიდი ასეთი ქცევისთვის განეწყო. ქცევისათვის სუბიექტის ცვლილების (გან-

წყობის) უპირველესი პირობა, როგორც პირველ თავში ვისაუბრეთ, ამ ქცევისათვის სუბიექტის მოტივირებულობაა. მოტივის სტრუქტურაში კი გადამწყვეტ როლს მოთხოვნილების პროცესი ასრულებს.

მოთხოვნილება ქცევის მოტივაციაში მონაწილეობს როგორც მხოლოდ აქტუალურად მიმდინარე პროცესი. მაგალითად, საკვების მიღების ქცევის განწყობის მოტივაციური ფაქტორია შიმშილი, რომელსაც სუბიექტი უშუალოდ მოცემულ მომენტში გრძნობს. როცა მოთხოვნილება გაცნობიერების და საგანებო განხილვის გარეშე განაწყობს სუბიექტს ქცევისათვის, როგორც ეს ხდება ცნობიერების უნარს მოკლებულ არსებასთან (ცხოველთან), საქმე გვაქვს იმპულსურ ქცევასთან. მარტივ სიტუაციებში ადამიანიც მოქმედებს იმპულსურად, მაგრამ მისთვის გააზრებული, სათანადო გადაწყვეტილებაზე დამყარებული ქცევებია სპეციფიკურად დამახასიათებელი. ასეთი ქცევით, ადამიანი, არა მიმდინარე, არამედ მოსალოდნელი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს ქმნის. მაგალითად, შრომის დროსაც იმ მოთხოვნილებებს ვითვალისწინებთ, რომელთა დაკმაყოფილებასაც ამ ქცევის შედეგად მომავალში შევძლებთ. ასეთი ქცევის განწყობის სუბიექტური ფაქტორი აზრობრივად ნაწვდომი საჭიროებაა, ობიექტური კი მოაზრებულ-წარმოსახული სიტუაციაა. ასეთი ქცევა, როგორც წინა თავში (§ 2) მივუთითეთ, ე ბ ე ლ ო ბ ი თ ი (ნებისმიერი) ქცევაა. საქმე ისაა, რომ მხოლოდ აზრი რაიმეს გაკეთების საჭიროების შესახებ, სუბიექტს ქცევისათვის ვერ განაწყობს და ამისათვის საქმეში ნებისყოფის ჩართვაა აუცილებელი.

ნებისყოფის ბუნების საკითხი თანამედროვე ფსიქოლოგიაში, მათ შორის განწყობის ფსიქოლოგიაშიც, დისკუსიის საგანია (იმედაძე 2013, ბარამიძე 2019, ვახანია 2017, საყვარელიძე (რედ.) 2021 და სხვ.). წინამდებარე ნაშრომში ვიხელმძღვანელებთ ნებისყოფის შ. ჩხატიშვილისეული კონცეფციით (ჩხატიშვილი 1958, 1964, 1974, 1975 და სხვ.), რომელიც ყველაზე უკეთ დასაბუთებულად მიგვაჩნია, თუმცა გარკვეული პრობლემური კითხვები მის მიმართაც ჩნდება, რასაც ამჯერად გვერდს ვუვლით. ამ კონცეფციის მიხედვით ნებისყოფა ნებელობის დისპოზიციია. ნებელობის ცოცხალი პროცესი მოცემულია გადაწყვეტილების, განზრახვის და მათთან უშუალოდ დაკავშირებული მოვლენების სახით, ხოლო ნებისყოფა წარმოადგენს პიროვნების დისპოზიციურ თვისებას - სათანადო იდეური სიტუაციის შესატყვისი ნებელობის აქტის განხორციელებისათვის საჭირო მიდრეკილებას. ნებისყოფა, როგორც პიროვნების დისპოზიციური თვისება, ყალიბდება ონტოგენეტური განვითარების პროცესში და მასზე დიდ გავლენას ახდენს სოციალური გარემო, რომლის კარნახითაც (განსაკუთრებით აღზრდის გავლენით) ინდივიდი ითავისებს იმ სოციალურ ღირებულებებს, რომლებიც მის გარემოცველ სოციალურ წრეებშია აღიარებული და ყალიბდება სათანადო ცხოვრებისული პრინციპების მატარებელ პიროვნებად.

ნებელობითი ქცევის მიმდინარეობაში სამი პერიოდი გამოიყოფა: 1) შეფასებისა და მოტივაციის პერიოდი; 2) გადაწყვეტილების მიღების პერიოდი; 3) მიღებული გადაწყვეტილე-

ბის შესრულების პერიოდი. განვიხილოთ ეს პერიოდები ისეთი მოტივაციის მაგალითზე, როგორიცაა გარკვეული თანხის მიღების სურვილი, რითაც სუბიექტს უკეთესად ცხოვრების (საკუთარი თავისა და ოჯახის შენახვის) საშუალება მიეცემა. ასეთი მოტივაცია ყოველი ადამიანისთვის სრულიად ჩვეულებრივი და დამახასიათებელია, რადგან ყველა ზრდასრულ ადამიანს ესაჭიროება სათანადო თანხა იმისთვის, რომ უზრუნველყოფილი იყოს საკვებით, ბინით, ტანსაცმლით, დაფაროს გადასახადები, და ა.შ. მოქალაქეთა უმრავლესობა ამას ახერხებს შრომითი საქმიანობის ამა თუ იმ სფეროში ჩაბმის გზით, მაგრამ ამ პირობებშიც და საერთოდაც სუბიექტის წინაშე დგას აღნიშნული საკითხის მოგვარების მრავალი შესაძლო ვარიანტიდან არჩევანის გაკეთების და შემდეგ ამ არჩევანის მიხედვით მოქმედების ამოცანა. პირობითად მოვიყვანოთ რამდენიმე ასეთი შესაძლო ვარიანტი და შესაბამისად განვიხილოთ ქცევის ჩამოთვლილი პეროდები:

1. შეფასებისა და მოტივაციის პერიოდი. ამ პერიოდის საწყის ეტაპზე პიროვნება, აზროვნების გზით, ეძებს პასუხს კითხვაზე, თუ როგორი ქცევა იქნება უფრო მიზანშეწონილი მის წინაშე მდგარი ამოცანის მოსაგვარებლად. ჩვენს მერ სამგალითოდ მოყვანილ შემთხვევაშიც (მატრიალური მდგომარეობი გაუმჯეობესის მოტივაცია), სუბიექტის წინაშე მდგარი ამოცანის გადაჭრის მრავალი შესაძლო ვარიანტია: 1) ხელი აიღოს ამ სურვილზე და დაკმაყოფილდეს იმ გასამრჯელოთი, რასაც უხდიან, 2) წაუყენოს დამსაქმებელს მოთხოვნა ხელფასის მომატების შესახებ, 3) მოიძოს სხვა, უფრო მაღა-

ლანაზღაურებადი სამუშაო, 4) სამუშაო საათების დამთავრების შემდეგ, შეასრულოს დამატებითი ანაზღაურებადი სამუშაოები, 5) გამოიყენოს თავისი სამსახუროებრივი მდგომარეობა და მიითვისოს ზედმეტი თანხა, რაც კანონიერად არ ერგება, 6) დაუკავშირდეს რომელიმე კრიმინალურ ჯგუფს და სამსახურის პარალელურად ჩაებას მათ დანაშაულებრივ საქმიანობაში, 7) გადაერთოს მთლიანად კრიმინალურ საქმიანობაზე და ა. შ.

როგორც ვხედავთ შესაძლო ვარიანტების ჩამოთვლა თითქმის უსასრულოდ შეიძლება გაგრძელდეს. ამ ვარიანტებიდან რომელიმეს არჩევამდე, სუბიექტმა უნდა განიხილოს თითოეული მათგანის დადებითი და უარყოფითი მხარეები და შეაფასოს, თუ რამდენად სწორი იქნება ასე და არა სხვაგვარად მოქცევა. კერძოდ, პირველი ვარიანტის (დაკმაყოფილდეს იმით, რასაც უხდიან) უპირატესობა ისაა, რომ სუბიექტი არც ზედმეტად დაიტვირთება და მშვიდათაგ იცხოვრებს, მისი ნაკლი კი იმაში მდგომარეობს, რომ მოუწევს „ქამრის მაგრად შემოჭერა“ (საკუთარი მოთხოვნილებების მაქსიმალურად შეკვეცა). მეორე ვარიანტს (ხელფასის მომატების მოთხოვნას) ის დადებითი მხარე აქვს, რომ თუ დამსაქმებელი ამაზე წამოვა, მისი შემოსავალი გაიზრდება, მისი ნაკლი კი იმაშია, რომ ასეთმა მოთხოვნამ შესაძლოა დამსაქმებელი გაანაწყენოს და სამუშაო საერთოდ დააკარგვინოს. სამსახუროებრივი მდგომარეობით ბოროტად სარგებლობაც მნიშვნელოვნად გაზრდის მის შემოსავლებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში, ჯერ ერთი, ხელი უნდა აიღოს სინდისზე და მეორეც, თუ გაუგეს არა მარტო სამსახურს დაკარგავს, შესაძლოა ციხეშიც

აღმოჩნდეს. დაახლოებით ასე შეიძლება გაგრძელდეს სხვა ვარიანტების განხილვაც.

საკითხის (ასარჩევი ვარიანტების) ინტელექტუალური განხილვის შედეგად სუბიექტი განსაზღვრავს, თუ ქცევის რომელი ვარიანტია ყველაზე მართებული ობიექტურად. ეს იმას ნიშნავს, რომ არჩევანის მოტივი აზრობრივად უკვე მონახულია, მაგრამ იმისთვის, რომ ეს მოტივი (მოსაზრება) არჩევანის საფუძველი გახდეს და მომავალი ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსი განსაზღვროს, იგი პიროვნების ღირებულებათა სისტემას უნდა დაუკავშირდეს. საქმე ისაა, რომ ობიექტურად სწორი აზრი ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ იგი სუბიექტურადაც მისაღებია და არჩევანი აუცილებლად მისი გათვალისწინებით მოხდება. კერძოდ, ყველა დაგვეთანხმება, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი ვარიანტებიდან, ბოლო სამი შესაძლებლობა (დანაშაულის გზაზე დადგომა) ობიექტურად სრულიად არასწორია, მაგრამ სუბიექტურად იგი ყველასთვის ერთნაირად მიუღებელი როდია. წესიერმა და კანონმორჩილმა ადამიანმა ასეთი პერსპექტივა შეიძლება ვერც კი დაინახოს, მაშინ როდესაც გამრუდებული ღირებულებებს მქონე პიროვნება პირველ რიგში სწორედ ამ შესაძლებლობას მიაპყრობს ყურადღებას. ამრიგად, ნებელობითი ქცევის პირველი პერიოდის დამასრულებელ ეტაპზე ხორციელდება მოტივაცია, რაც შეფასების პროცესთან პიროვნების ღირებულებათა სისტემის დაკავშირებას გულისხმობს. ასე დგინდება არა უბრალოდ ობიექტურად სწორი, არამედ სუბიექტურად ყველაზე მისაღები ქცევის მოტივი, ანუ მომავალი ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსი. სუბიექტი გრძნობს, რომ მისთვის სწორედ ასეთი არჩევანის გაკეთება (ასეთი გა-

დაწყვეტილების მიღება და ასე მოქცევა) არის ყველაზე მისაღები.

2. გადაწყვეტილების მიღების პერიოდი. აქ ხდება წინა პერიოდში მოძებნილი მოტივის საფუძველზე სათანადო გადაწყვეტილების გამოტანა, რაც იმას ნიშნავს, რომ იქმნება ამ მოტივის შესაბამისი ქცევის განწყობა. მაგრამ გადაწყვეტილება, მოტივით მიზეზობრივად არ განისაზღვრება: მოტივი გადაწყვეტილების აუცილებელი, მაგრამ არასაკმარისი პირობაა. გადაწყვეტილებისათვის საჭიროა, რომ მოტივი სათანადო დინამიკურ ძალას დაუკავშირდეს. იმპულსური ქცევის შემთხვევაში, როგორც ვიცით, ასეთი ძალა მოთხოვნილებაა, რომელთან დაკავშირებული ემოციებიც ისე ასრულებს ქცევის მოტივის ფუნქციას და აყალიბებს შესაბამისი ქცევის განწყობას, რომ სუბიექტს საამისოდ რაიმე ძალისხმევა არ ესაჭიროება. მაგალითად, მოწყურებული ადამიანი ისე განეწყობა წყლის დასაღევად, რომ ამისათვის მას არავითარი თვითიმულება არ უხდება. მაგრამ როდესაც მოთხოვნილების აქტუალური პროცესი სახეზე არაა და სუბიექტმა მხოლოდ აზრობრივად ნაწვდომი საჭიროების შეაბამისი გადაწყვეტილება უნდა მიიღოს, მან ეს სწორედ მხოლოდ თვითიმულების გზით შეიძლება მოახერხოს. ამისათვის კი უკვე სხვა, მოთხოვნილების პროცესისაგან განსხვავებული, დინამიკური ძალაა საჭირო. სწორედ ამ ძალას წარმოადგენს ნ ე ბ ი ს ყ ო ფ ა.

გადაწყვეტილება ისეთი ქცევის შესასრულებლად, რომელიც მისთვის ყველაზე უფრო მისაღებია, პიროვნებას

გამოაქვს ნებისყოფის ძალით. თუ ეს ვერ მოხერხდა, ყველაფერი, რაც წინა პერიოდში მოხდა ძალას კარგავს და საქმე თავიდან იწყება. ზემოთაღწერილ სიტუაციაში, მაგალითად, პიროვნებამ შეიძლება დაასკვნას, რომ მისგან ყველაზე მართებული მოქმედება იქნება დამატებითი სამუშაოები აიღოს და ამით გაზარდოს თავისი შემოსავალი, მაგრამ იმას, რომ საკუთარი თავი ასეთი გადაწყვეტილების მისაღებად აიძულოს, მას, ნებისყოფის სახით, სათანადო მაიმულებელი ძალა ესაჭიროება. ზარმაცი ადამიანი (სიზარმაცე უნებისყოფობის ერთ-ერთი მკაფიო გამოვლინებაა) ამჯობინებს ძირითადი სამსახურისგან თავისუფალი დრო დასვენებასა და გართობას მოახმაროს და არა დამატებითი სამუშაოების შესრულებას.

გადაწყვეტილების მიღების პერიოდის სპეციფიკას ნათლად აჩვენებს ნებისყოფის დარღვევის (დაავადების) ისეთი ფორმა, რასაც ა ბ უ ლ ი ა ეწოდება. ამ დაავადებით შეპყრობილ პირს გადაწყვეტილების გამოტანა საერთოდ არ შეუძლია და უმარტივეს სიტუაციებშიც კი სხვების კარნახზეა დამოკიდებული. საყურადღებოა, რომ ასეთ ადამიანს ცნობიერება და განსჯის უნარი სრულიად საღად აქვს შენარჩუნებული. ამიტომ იგი სწორად მსჯელობს, საღად აფასებს ქცევის შესაძლო ვარიანტებს, იმას თუ რამდენად მისაღები იქნება ასეთი თუ ისეთი მოქმედება მისთვის, მაგრამ გადაწყვეტილება მაინც ვერ გამოაქვს. საჭიროა, რომ მას ვინმემ უკარნახოს თუ როგორ მოიქცეს. აბულით დაავადებულს მხოლოდ სხვების კარნახითა და ხელმძღვანელობით შეუძლია გადაწყ-

ვეტილებათა მიღება და მათ შესაბამისად მოქმედება. ამიტომ, ასეთი პირი, მისი ინტელექტუალური შესაძლებლობების მიუხედავად, შეურაცხადად უნდა ჩაითვალოს და განთავისუფლდეს პასუხისმგებლობისგან.

ნორმალურ ადამიანს, მოსალოდნელი ქცევის ინტელექტუალური შეფასებისა და მოტივის მოძებნის შემდეგ, გამოაქვს მისთვის მისაღები გადაწყვეტილება. ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი უკვე განეწყო ქცევის ამ კონკრეტული ფორმის შესასრულებლად. მაგალითად, ის, ვინაც, საკუთარი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების მოტივიდან გამომდინარე, გადაწყვიტა ჩაიდინოს რაიმე კონკრეტული სახის სამეურნეო-ანგარებითი დანაშაული, უკვე ყველა თავისი ფსიქიკური და ფიზიკური შესაძლებლობებით მობილიზებულია (განწყობილია) ამ კონკრეტული ქმედების ჩასადენად.

ზოგიერთ შემთხვევაში ადამიანს ისეთი გადაწყვეტილება გამოაქვს, რომელიც უმაღლეს პრაქტიკულ ქცევაში რეალიზდება. ე.ი. მისი შესრულება დროში გადავადებას არ ექვემდებარება. უმეტესწილად ეს ეხება მარტივ და ყოველდღიურ ქცევებს, როდესაც არჩევანის გაკეთება დიდ ინტელექტუალურ და ნებელობით ძალისხმევას არ მოითხოვს. ასე ხდება, მაგალითად, მაშინ, როდესაც მოწყურებული ადამიანი გარკვეული მოსაზრებით გადაწყვეტს, რომ მიმდინარე წყურვილი არა წყლით, არამედ ლიმონათით ან ლუდით დაიკმაყოფილოს, ან სამსახურში მიმავალი პირი ტრანსპორტით მგზავრობის ნაცვლად ფეხით წასვლას გადაწყვეტს და სხვ.

მნიშვნელოვანი და მაღალი პიროვნული ღირებულების ქცევათა შესახებ გადაწყვეტილება ადამიანს, უმეტესწილად, წინასწარ გამოაქვს, მაშინ, როდესაც ქცევის პრაქტიკული შესრულება ჯერ კიდევ ადრეა. მაგალითად, თადარიგიან პირს უკვე ზამთარშივე აქვს დაგეგმილი თუ სად და როგორ გაატარებს საზაფხულო არდადეგებს (შვებულებას). ასეთ გადაწყვეტილებას, რომლის შესრულებაც დროში გადავადებულია და სათანადო დროსა და ადგილზეა დაგეგმილი განზრახვა ეწოდება. ყველა ისეთ შემთხვევაში, როდესაც დანაშაულის სუბიექტური საფუძველი გაუფრთხილებლობა, სიტუაციურად აღმოცენებული კონფლიქტი, ან სხვა აქტუალური ფაქტორი არაა, საქმე გვაქვს განზრახვით ჩადენილ დანაშაულთან, რომლის განხორციელებაც სუბიექტს ადრევე ჰქონდა დაგეგმილი.

3) მიღებული გადაწყვეტილების შესრულების პერიოდი. შესრულება ნიშნავს იმის პრაქტიკულ განხორციელებას, რაც გადაწყდა. შესრულების პერიოდში ხდება გადაწყვეტილების პერიოდში შექმნილი განწყობის რეალიზაცია ქცევის აქტებში. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ შესრულება ავტომატურად მოყვება გადაწყვეტილებას. ამისთვის კვლავ სათანადო ნებელობითი ძალისხმევაა აუცილებელი. არის შემთხვევები, როდესაც ადამიანი მიიღებს ამა თუ იმ გადაწყვეტილებას, მაგრამ თუ მისი შესრულება საკმაო სიძნელეებთანაა დაკავშირებული, გადაწყვეტილება შეიძლება გაუქმდეს, რაც მისი ქვემდებარე განწყობის გაუქმებას და სხვა ქცევის განწყობით მის შეცვლას ნიშნავს.

შესრულების პერიოდის სპეციფიკას კარგად აჩვენებს

ნებისყოფის პათოლოგიური დარღვევის ის ფორმა, რომელიც აპრაქსიის სახელითაა ცნობილი. ამ დაავადების მქონე პირი გამიზნულად (წინასწარ მიღებული გადაწყვეტილების შესაბამისად) მარტივ მოქმედებებსაც კი ვერ ასრულებს, თუმცა მათი შესრულებისთვის საჭირო ძალები (მოტორული და კოგნიტური პროცესები) საღად აქვს შენარჩუნებული. ამაზე ის მეტყველებს, რომ იმავე მოქმედებებს იგი იმპულსურად სრულიად თავისუფლად განახორციელებს. აღწერილია, მაგალითად, შემთხვევა, როდესაც აპრაქსიით დაავადებულმა ერთმა პირმა ვერ შეძლო თბილ შენობაში (სავაჭრო პავილიონში) პალტოს ჩაცმა და იმისთვის, რომ პალტოს ზომა სწორად შეერჩიათ დამხმარეები იძულებული გახდნენ იგი სამაცივრო განყოფილებაში გაეყვანათ. ამ პირობებში მან პალტოს ჩასაცმელად საჭირო ყველა მოძრაობა უშეცდომოდ შეასრულა. ამრიგად, აპრაქსიით შეპყრობილ პირს მიზანდასახული ქცევის უნარი არ შესწევს, იგი მხოლოდ აქტუალურ იმპულსთა მონაა და ისევე როგორც აბულით დაავადებული, პასუხისმგებლობისაგან ისიც უნდა განთავისუფლდეს.

ნორმალური ადამიანი გადაწყვეტილების (განზრახვის) შესრულებისთვის საჭირო მოქმედებებს დაუბრკოლებლად განახორციელებს და ამ გზაზე წამოჭრილი სიძნელეების გადასალახავად საჭირო ნებელობითი ძალისხმევის უნარსაც ავლენს. მაგრამ ქცევის შესრულება ობიექტურად გადაულახავ წინააღმდეგობასაც შეიძლება წააწყდეს. ასე მაშინ ხდება, როდესაც სუბიექტი, ქცევის დაგეგმვის დროს, მი-

სი შესრულებისთვის საჭირო ყველა პირობას ვერ ითვალისწინებს. ძლიერი ნებისყოფის მქონე პიროვნება, ასეთ შემთხვევაში, უარს ამბობს ადრე მიღებულ გადაწყვეტილებაზე, რომლის უმართებულობასაც ნათლად ხედავს და იწყებს ახალი გადაწყვეტილების ძიებას. მხოლოდ ჯიუტი ადამიანები ვერ აღწევენ თავს არასწორი გადაწყვეტილების ტყვეობას, დაჟინებით მიყვებიან მას და საბოლოოდ წარუმატებლობას განიცდიან. ამიტომ, ჯიუტობა უნებისყოფობის ერთ-ერთ მძიმე გამოვლინებად, ნებისყოფის დარღვევის თავისებურ ფორმად ითვლება. თუმცა, აქვე უნდა მივუთითოთ, რომ ჯიუტი ინდივიდი, აბულითა და აპრაქსიით შეპყრობილთაგან განსხვავებით, შეურაცხადად ვერ ჩაითვლება და თუ საკუთარმა სიჯიუტემ იგი დანაშაულამდე მიიყვანა, მას პასუხისმგებლობა ჩვეულებრივად უნდა დაეკისროს.

ნებელობითი ქცევა, როგორც პიროვნების მიერ საჭიროდ და მნიშვნელოვნად მიჩნეული ქცევა, საბოლოო ჯამში, რა თქმა უნდა, ისევ და ისევ მის მოთოვნეობათა დაკმაყოფილებას ითვლისწინებს, ხოლო მისი სპეციფიკა ისაა, რომ ეს მოთოვნეობები სუბიექტს აქ მხოლოდ იდეაში აქვს მოცემული და ქცევის დინამიკაში (აღმკრა-წარმართვაში) არ მონაწილეობენ. მთავარია, რომ ნებელობითი ქცევის შემთხვევაში, პიროვნება თვითონ, სათანადო მოსაზრებათა გათვალისწინებით, საკუთარი ნებით იღებს სათანადო გადაწყვეტილებას და ასრულებს მას. ამ ზოგად კანონზომიერებას ექვემდებარება განზრახვით ჩადენილი ყოველგვარი დანაშაული. ამრიგად, პიროვნების მიერ წინასწარი განზრახვით ჩადენილი ყოველი დანაშაული მისი თავისუფალი ნების გამოვლენაა და

ასეთი ქცევაზე პიროვნებისთვის პასუხისმგებლობის წაყენება სწორედ ამ ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებას ემყარება.

აქედან გამომდინარე, არასწორია დანაშაულის მიმართ შევითხვის დასმა იმის შესახებ, თუ რამ გამოიწვია იგი. (ზოგჯერ კითხვა ასეთი ფორმითაც დაისმის: „რამ აიძულა მოცემული პირი საიმისოდ, რომ ეს დანაშაული ჩადინა?“) საქმე ის არის, რომ ფსიქიკურ სფეროში კაუზალური დეტერმინაციის პრინციპი არ მოქმედებს და ქცევაც გარეგანი ფაქტორებით ერთმნიშვნელოვნად განსაზღვრული მოვლენა არაა. ადამიანი, როგორც ვნახეთ, მოქმედებს საკუთარი ნების მიხედვით, სათანადო მოტივების გათვალისწინებით. ხოლო მოტივი ის მიზეზი კი არაა, რომელიც ქცევას იწვევს, არამედ ის საფუძველია, საიდანაც ქცევა გამომდინარეობს⁶. ამდენად, ფსიქოლოგიამ მხოლოდ ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსი (მოტივი) შეიძლება გაარკვიოს. თუ ქცევას ერთმნიშვნელოვნად მიზეზობრივად დეტერმინირებულ მოვლენად მივიჩნევთ და არა პიროვნების თავისუფალი ნების გამოვლენად,

⁶ ფსიქიკურ სფეროში მოქმედებს არა კაუზალური, არამედ იმპლიკაციური დეტერმინაციის პრინციპი (დაწვრილებით იხ. იმედაძე 2004: 324). ესაა მოვლენათა შორის ისეთი კავშირი, როდესაც ისინი მიზეზობრივად არ იწვევენ ერთმანეთს, მაგრამ ერთმანეთთან ლოგიკურ კავშირში იმყოფებიან. ქცევა გამომდინარეობს მოტივიდან, მაგრამ მოტივი, როგორც ფსიქოლოგიური კონსტრუქტი, ქცევის მიზეზი კი არა ფსიქოლოგიური საფუძველია. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქცევის უშუალო მიზეზია მოტივის შესაბამისად ჩამოყალიბებული განწყობა, რომელსაც ეს შესაძლებლობა აქვს იმის მეშვეობით, რომ ის არაა მხოლოდ ფსიქიკური კონსტრუქცია და თავისებურად ფიზიოლოგიური მოვლენაცაა – მთლიანობითი ფსიქოფიზიკური პროცესია.

მაშინ დანაშაულის ჩამდენი პირის პასუხისმგებლობის საკითხიც დღის წესრიგიდან მოიხსნება.

როგორც უკვე ვიცით, ქცევის ცალკე კატეგორიაა იმპულსური ქცევა, რომლისთვისაც სუბიექტი აქტუალური მოთხოვნილების და სიტუაციის ნიადაგზე განეწყობა, მისი საგანგებოდ გაცნობიერების და ცნობიერად დაგეგმვის გარეშე. რა თქმა უნდა, ასეთი ქცევა, სუბიექტის თავისუფალი ნების გამოვლენად ვერ ჩაითვლება. ამიტომაც, რომ ცხოველს, რომლის ქცევაც რეპერტუარიც მხოლოდ იმპულსური ქცევები-საგან შედგება, არავითარი პასუხისმგებლობა არ ეკისრება თავის მოქმედებებზე. ასევე თავისუფალი არიან პასუხისმგებლობისაგან ფსიქოლოგიურად არასრულფასოვანი (ოლიგოფრენი, შიზოფრენიული ან პარანოიდული ბოდვით შეპყრობილი, ნებისყოფის პათოლოგიური დარღვევის მქონე და სხვ.) პირები და პატარა ბავშვები (გარკვეულ ასაკამდე).

რაც შეეხება სათანადო ასაკის და ცნობიერების უნარის მქონე (შერაცხად) ადამიანს, მას პასუხისმგებლობა აქტუალური ფაქტორების ნიადაგზე შექმნილი განწყობით ჩადენილი ქცევისათვისაც ჩვეულებრივად ეკისრება. საქმე ის არის, რომ ადამიანს, როგორც ცნობიერ არსებას, შეუძლია აქტუალური ფაქტორების საფუძველზე შექმნილი განწყობის გავლენით უშუალოდ პრაქტიკული მოქმედებები კი არ განახორციელოს, არამედ ეს შესაძლო მოქმედებები წინასწარ გააცნობიეროს და ისეთი გადაწყვეტილება მიიღოს, როგორსაც სწორად (მისი პიროვნებისათვის მისაღებად) მიიჩნევს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ადამიანი ვალდებულია არ დაჰყვეს აქტუ-

ალური მოთხოვნების იმპულსს, დაბლოკოს მისი გავლენა და იმოქმედოს არა იმპულსურად, არამედ ნებელობითად.

მაშასადამე, მაშინაც კი, როდესაც დანაშაულებრივი ქცევა აქტუალური მოთხოვნების შესაბამისია, ანუ იმპულსურია, თუ სუბიექტს მისი გაცნობიერების შესაძლებლობა ჰქონდა, მაგრამ მაინც ასე იმოქმედა და კანონის მოთხოვნები არ გაითვალისწინა, ის მაინც პასუხს აგებს თავისი ქცევის შედეგებზე. რაც შეეხება საკითხს იმის შესახებ, ასეთი ქცევა ნებისმიერია თუ უნებლიე, ეს, განწყობის ფსიქოლოგიაში, ბოლომდე ნათლად გარკვეული არაა და აქ მას ვერც ჩვენ ჩავუღრმავდებით. ამ მხრივ, განსაკუთრებით ძნელია ცდუნების სიტუაციაში ჩდენილი დანაშაულის ფსიქოლოგიური კვალიფიცირების საკითხი.⁷ ამ დროს სუბიექტი, რომელსაც დანაშაულის ჩადენის განზრახვა არ ჰქონდა, მაინც ჩადის მას იმიტომ, რომ ვერ დაძლია სწორედ სიტუაციის კონტექსტით აქტივირებული მოთხოვნების იმპულსი. მაგალითად, ქურდობისკენ მიდრეკილმა პირმა დაინახა ცუდად შენახული ფასეული ნივთი და დიდი ყოყმანის მერე, მაინც მოიპარა იგი, თუმცა გადაწყვეტილი ჰქონდა ასე აღარასოდეს მოქცეულიყო. ნათელია, რომ მან ასე იმოქმედა, რადგან ცდუნებას ვერ გაუძლო. იმის გამო, რომ ის მოპარვის მოთხოვნების იმპულსს დაყვა, ეს ქცევა იმპულსურად უნდა მივიჩნიოთ, მაგრამ იმის გამო, რომ ყველაფერი გააზრებულად მოხდა,

⁷ გავითვალისწინოთ, რომ საუბარია ქცევის არა იურიდიულ, არამედ ფსიქოლოგიურ კვალიფიცირებაზე. იურიდიული თავალსაზრისით, ქცევა, როგორც თავიდანვე აღინიშნა, ფასდება კანონთან მისი შესაბამისობის კრიტერიუმით.

ქცევა თითქოს ნებელობითის კვალიფიკაციას იმსახურებს. როგორც ითქვა, ამ სადაო საკითხზე განწყობის ფსიქოლოგიის სივრცეში ერთმნიშვნელოვანი პასუხი არ მოიპოვება, მაგრამ იმის მიუხედავად, მას იმპულსურად მივიჩნევთ თუ ნებისმიერად, ის დანაშაულია, როგორც იურიდიული, ისე ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, რადგან პიროვნება ვალდებულია თავისი ნებისყოფის ძალით მოთოკოს ისეთი იმპულსები, რომლებიც მას დანაშაულისთვის განაწყობენ.

გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ინდივიდი, გარკვეულ პირობათა გამო, სრულყოფილად ვერ აცნობიერებს მოსალოდნელი ქცევის პერიპეტეებს და უნებლიედ ჩადის დანაშაულს. ასეთ დანაშაულს, რომლის დაგეგმვასა და განხორციელებაშიც ცნობიერება სრულყოფილად არ (ვერ) მონაწილეობს, მკვლევართა ნაწილი, უმოტივო დანაშაულს უწოდებს, მაგრამ ეს ცალკე განხილვის საგანია, რასაც აქ ვერ გამოვუდგებით. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ისეთი დანაშაულისთვის, რომელიც ცნობიერების არასრულყოფილი კონტროლის პირობებში (მაგალითად, აფექტის მდგომარეობაში), იქნა ჩადენილი კანონმდებლობა გარკვეულ შეღავათებს აწესებს.

§ 2. ადამიანისათვის დამახასიათებელ მოთხოვნილებათა კლასებთან დანაშაულებრივი ქცევის კავშირის საკითხი

მოთხოვნილება არის ფსიქიკური პროცესი, რომელიც ემსახურება სუბიექტის მიერ მის წინაშე აქტუალურად მდგარი საჭიროების ასახვას. მაგალითად, როდესაც ჩვენს ორგანიზმს საკვებით შევსება დაჭირდება, რის შესახებ ინფორმაციასაც ორგანული შეგრძნებები გვაწვდიან, გვიჩნდება საკვების მიღების მოთხოვნილება, ანუ შიმშილის განცდა. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ საჭიროება ობიექტური მოცემულობაა, მოთხოვნილება კი მისი სუბიექტური ასახვაა. პირველი არაფსიქიკურია, მეორე კი ფსიქიკური. ქცევისათვის სუბიექტს განაწყობს (მოტივაციური ფაქტორის როლს ასრულებს) სწორედ მოთხოვნილების პროცესი და არა მასში ასახული საჭიროება. ამაზე ისეთი შემთხვევები მეტყველებს, როდესაც საჭიროება ობიექტურად მოცემულია, მაგრამ სუბიექტურად არ განიცდება (მოთხოვნილება არ ჩნდება) და არც შესაბამისი ქცევის განწყობა ყალიბდება, ისევე, როგორც ისეთი შემთხვევებიც გვხვდება, როდესაც სუბიექტი რომელიმე მოთხოვნილებას ყოველგვარი საჭიროების გარეშე განიცდის, რაც შესაბამის განწყობას და სრულიად არასაჭირო ქცევას ედება საფუძვლად⁸. კანონზომიერია ისეთი ვითარება, როდესაც მოთხოვნილება სწორად ასახავს შესაბამის საჭიროებას.

მოთხოვნილება ქცევის შინაგანი სტრუქტურის ცენტრა-

⁸ მაგალითად, ანორექსიის შემთხვევაში ორგანიზმს საკვები ესაჭიროება, მაგრამ სუბიექტი შიმშილს არ განიცდის. ზუღემის შემთხვევაში პირიქით, ორგანიზმს საკვები მოჭარბებულად აქვს მიღებული, მაგრამ სუბიექტი ვერ ძლება და ჭამას აგრძელებს.

ლური ფენომენია, რომელიც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს მისი მოტივის შინაარსს, რადგან არსებითადაა დაკავშირებული ქცევის დინამიკასთან: ქცევის აქტებში რეალიზაციისათვის საჭირო დინამიკური მუხტი განწყობის მოტივაციურ ფაქტორში სწორედ მოთხოვნილების სახითაა მოცემული. არსებობს მოთხოვნილების მრავალი სახეობა, დაწყებული სასიცოცხლოდ აუცილებელ საჭიროებათა ამსახველი მოთხოვნილებებიდან და დამთავრებული ე.წ. უმაღლესი რიგის სულიერი მოთხოვნილებებით. მოთხოვნილების პროცესი აღმოცენდება შესაბამისი მიდრეკილებიდან, (მოტივაციური დისპოზიციიდან) რაც ყოველ ადამიანს ფილოგენეტურად ან ონტოგენეტურად ფიქსირებული განწყობის სახით აქვს მოცემული (დაწვრილებით იხ. ჩხარტიშვილი 1974, იმედაძე 2013, ვახანია 2017, მაღრაძე 2010, და სხვ.). მაგალითად საკვებსა და წყალზე მოთხოვნილება, რაც ადამიანს ისეთი სასიცოცხლოდ აუცილებელი ქცევებისათვის განაწყობს, როგორიც ჭამა და სმაა, აღმოცენდება შესაბამისი ფილოგენეტურად ფიქსირებული განწყობებიდან და თანშობილია. ასეთი მიდრეკილებები კონკრეტულ შინაარსს იძენენ ონტოგენეტური განვითარების პროცესში. მაგალითად საერთოდ საკვების მიღებაზე მიდრეკილება თანშობილია, ხოლო საკვების გარკვეულ სახეობაზე მიდრეკილება შეძენილია. რაც შეეხება მიდრეკილებას ე.წ. „მაღალ“ მოთხოვნილებებზე, მათზე მიდრეკილებას, ისევე როგორც, მრავალ „დაბალ“ (ვთქვათ ნარკოტიკებზე) მოთხოვნილებაზე, ადამიანს ის უფიქსირდება ონტოგენეზში, შესაბამისი აქტივობის მრავალჯერადი განმეორების შედეგად. მაგალითად, ვინც თეატრში

არასდროს ყოფილა მას არც სპექტაკლზე დასწრებისა და ამით ეთეტიკური სიამოვნების მიღებაზე აქვს მიდრეკილება, საიდანაც, შესაბამის სიტუაციაში, სპექტაკლის ნახვის მოთხოვნილება შეიძლება აღმოცენდეს. ასევე, ვისაც თამბაქო არასდროს მოუწევია, მას არც ასეთი მოთხოვნილება უჩნდება ხოლმე.

დანაშაულებრივი ქცევა, როგორც წინა პარაგრაფში ვნახეთ, პიროვნების ნებისყოფის აქტია, მაგრამ, რამდენადაც, ყოველგვარი ქცევა, ამა თუ იმ ფორმით, სუბიექტის შესაძლო მოთხოვნილებებს ითვალისწინებს, დანაშაულის მოტივაციური თავისებურებების (ფსიქოლოგიური შინაარსის) შესასწავლად, მოთხოვნილებათა შეწავლაცაა აუცილებელი. ამ კუთხით, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ადამიანისათვის დამახასიათებელ მოთხოვნილებათა კლასების აღვწერა და იმის გაგარკვევა, თუ რამდენად შეიძლება უკავშირდებოდეს დანაშაულებრივი ქცევა ამ კლასებში შემავალ მოთხოვნილებათა ცალკეულ ნაირსახეობებს.

არსებობს ადამიანურ მოთხოვნილებათა კლასიფიკაციის მრავალი განსხვავებული ვარიანტი. ძირითადად მიღებულია მათი დაყოფა მატარიალურ და სულიერ მოთხოვნილებებად, რომელთა აღსანიშნავად მრავალი სხვა ტერმინიც (დაბალი და მაღალი, ბილოგიური და სოციალური და სხვ.) გამოიყენება. ჩვენი საკითხისათვის (რა სახის მოთხოვნილებებს და როგორ შეიძლება დაუკავშირდეს დანაშაული) ყველაზე რელევანტურად მიგვაჩნია შ. ჩხარტიშვილისეული კლასიფიკაცია, რომლის მიხედვითაც მოთხოვნილებები იყოფა ბიოგენურ, ფსიქოგენურ და სოცოგენურად.

ნ უ რ სახეობებად (ჩხარტვეილი 1974), რაც განისაზღვრება იმით, თუ რა სახის საჭიროება (ბიოლოგიური, ფსიქიკური თუ სოციალური) არის მასში ასახული.

ადამიანი ბიოსოციალური არსებაა. როგორც ცოცხალი ორგანიზმი, იგი ბიოლოგიური არსებობის კანონებს ექვემდებარება. ეს იმას ნიშნავს, რომ მას, პირველ რიგში, სწორედ ბიოლოგიური საჭიროებები გააჩნია, რაც ფსიქოლოგიურად ორგანულ მოთხოვნილებებში აისახება. რაკი ეს მოთხოვნილებები ადამიანის არსებობის ბიოლოგიური ქვესტუქტურიდან აღმოცენდებიან, ბიოლოგიურ პროცესებთან დაკავშირებულ ქცევებს იწვევენ და ამ გზით კმაყოფილდებიან, მათ ბიოგენური მოთხოვნილებები ეწოდებათ. საჭიროა შევნიშნოთ, რომ ამ სახელწოდებების (ორგანული, ბიოგენური) გარდა მკვლევარები ამ მოთხოვნილებებს ისეთი სახელწოდებებითაც მოიხსენიებენ, როგორებიცაა ვიტალური, სომატური, დაბალი, ან უბრალოდ ბიოლოგიური (ფიზიოლოგიური). ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ ტერმინს „ბიოგენური“, რადგან იგი უფრო მკაფიოდ გამოხატავს ამ რიგის მოთხოვნილებათა წარმომავლობას, მათ გენეზისს.

გარდა იმისა, რომ ცოცხალი ორგანიზმის სახით არსებობს და, ყოველი სულიერის დარად, ამ არსებობის უშუალო განცდა გააჩნია, ადამიანი, ამავე დროს, ცნობიერი არსებაცაა. ეს, როგორც ზემოთ საკმაოდ დეტალურად განვიხილეთ, იმას ნიშნავს, რომ ადამიანი არა მარტო ცხოვრობს და მოქმედებს, რასაც ნებისმიერი ცხოველიც აკეთებს, არამედ მან, ცხოველისაგან განსხვავებით, იცის კიდეც, რომ ცხოვრობს და მოქმედებს. ადამიანის სულიერი ცხოვრება ცნობიერი

განცდების ფორმით მიმდინარეობს, რის გამოც მისთვის საკმარისი არაა მხოლოდ ბიოლოგიური არსებობის შენარჩუნება. ადამიანურ დონეზე არსებობისთვის მისთვის სამყაროს (საკუთარი თავის ჩათვლით) ცნობიერი განცდაა აუცილებელი, რაც სულიერ, ანუ ფსიქოგენურ მოთხოვნილებებზეა დაფუძნებული. ეს მოთხოვნილებები ადამიანის ფსიქიკურ აქტივობას უკეთებენ ორგანიზაციას და ამ აქტივობაში ნახულობენ თავიანთ დაკმაყოფილებას.

ყოველივე ამასთან ერთად, ადამიანი საზოგადოებრივი არსებაა. ფილოგენეტურადაც და ონტოგენეტურადაც ადამიანური ფსიქიკა არსებითად სოციალურ გარემოსთან ურთიერთქმედების პროცესში ყალიბდება. ამის გამო, ადამიანისთვის საკმარისი არაა მხოლოდ ბიოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ დონეზე არსებობა. ადამიანისთვის სხვა ადამიანებთან ურთიერთობა ისევე აუცილებელია, როგორც საკვებზე მოთხოვნილების ან ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება. შესაბამისად, ადამიანს განუვითარდა სოცოგენურ მოთხოვნილებათა სისტემა. აქ შემავალი მოთხოვნილებები მის სოციოფსიქიკურ აქტივობას იწვევენ და ამ აქტივობის (სოციალური ქცევის) გზით კმაყოფილდებიან.

ამრიგად, ადამიანის მოთხოვნილებათა სისტემა სამკლასად შეიძლება დაიყოს:

- 1) ბიოგენური მოთხოვნილებები.
- 2) ფსიქოგენური მოთხოვნილებები.
- 3) სოციოგენური მოთხოვნილებები.

წიგნის ამ მომდევნო პარაგრაფებში განვიხილავთ და-

ნაშაულებრივი ქცევის მოტივაციაში ცაკლეული ტიპის (ბიო-გენურ, ფსიგოგენურ და სოციოგენურ) მოთხოვნილებათა მონაწილეობის საკითხს.

§ 3 ბიოგენური მოთხოვნილებები და დანაშაულებრივი ქცევა

ადამიანი, როგორც ითქვა, პირველ რიგში, ბიოლოგიური არსება, ანუ ცოცხალი ორგანიზმია. ამის შესაბამისად, მისთვის აუცილებელია სათანადო სასიცოცხლო საჭიროებების მოგვარება, რომლებსაც ის ბიოგენურ მოთხოვნილებათა სახით განიცდის. ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება, ძირითადად, ადამიანის, როგორც ცოცხალი ორგანიზმის სიცოცხლის შენარჩუნებას, გაძლიერებას და გამრავლებას ემსახურება, თუმცა გვხვდება ამ ტიპის მოთხოვნილებათა გადაგვარებული (პერვერსიული) ფორმებიც, რომლებიც ორგანიზმისთვის მავნე, ან საზოგადოებრივად მიუღებელ (არანორმატიულ) ქცევებს განაპირობებენ. ამის მიხედვით, ბიოგენური მოთხოვნილებები იყოფა სამ ჯგუფად:

ა) თ ვ ი თ შ ე ნ ა ხ ვ ა ს თ ა ნ დაკავშირებული მოთხოვნილებები. ეს მოთხოვნილებები ადამიანს განაწყობენ ისეთი ქცევებისთვის, რომლებიც სრულიად ბუნებრივია მისთვის, როგორც ცოცხალი ორგანიზმისთვის და აუცილებელია მისი სიცოცხლის შენარჩუნებისთვის. ამიტომ, მათ ბუნებრივ და აუცილებელ მოთხოვნილებებსაც უწოდებენ.

ბ) გამრავლებასა და სქესობრივ სფეროსთან დაკავშირებული მოთხოვნილებები. აქ შედის ადამიანის სექსუალური აქტივობის განმსაზღვრელ მოთხოვნილებათა როგორც ბუნებრივი, ასევე არაბუნებრივი (პერვერსიული და გარყვნილი) ფორმები. აღსანიშნავია, რომ მოცემულ ჯგუფში შემავალი არცერთი მოთხოვნილება, იმის მიუხედავად თუ რამდენად ბუნებრივია იგი, ინდივიდისთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელი არაა. სქესობრივი მოთხოვნილება, მის ნორმალურ გამოვლინებაში, ბუნებრივ, მაგრამ არააუცილებელ მოთხოვნილებას წარმოადგენს.

გ) მოთხოვნილებები ბიოლოგიურად მავნე ნივთიერებზე. ეს მოთხოვნილებები ადამიანისთვის სრულიად არაბუნებრივია (ისინი ჩნდებიან მხოლოდ განსაზღვრულ პირობებში), ხოლო მათ მიერ ორგანიზებული ქცევა არათუ აუცილებელი, არამედ პირიქით, ორგანიზმისთვის საზიანო და დამღუპველია. ისინი არაბუნებრივ და არააუცილებელ მოთხოვნილებათა ჯგუფს მიეკუთვნებიან.

განვიხილოთ თითოეული მათგანის შესაძლო როლი დანაშაულებრივი ქცევის მოტივაციაში.

ა) თვითშენახვასთან დაკავშირებული, ანუ ბუნებრივი და აუცილებელი მოთხოვნილებები

ადამიანი, როგორც ყოველი ცოცხალი ორგანიზმი, მთელი სიცოცხლის განმავლობაში (გაჩენიდან სიკვდილამდე), განუწყვეტლად ორგანიზებული და მობილიზებულია (განწყობილია) სიცოცხლის მასში განხორციელებული ფორმის

შენარჩუნებისა და გაძლიერებისთვის. ამისთვის მას განუწყვეტლივ უბდება საკუთარი შინაგანი გარემოს წონასწორობის შენარჩუნებაზე ზრუნვა, გარეგანი პირობების ნებისმიერი ცვალებადობის პირობებში. მაგალითად, რა პირობებშიც არ უნდა აღმოვჩნდეთ, აუცილებელია, რომ ჩვენმა სხეულმა შეინარჩუნოს ტემპერატურის ნორმალური დონე. თუ ტემპერატურამ ნორმაზე ზევით აიწია ან დაიკლო, ეს მეტყველებს ორგანიზმის შინაგანი წონასწორობის ისეთ დარღვევაზე, რაც სახიფათოა სიცოცხლისთვის. ასევე, ყოველთვის შენარჩუნებული უნდა იყოს ორგანიზმში შაქრის, ცილების, ცხიმების, კალციუმის და სხვა სასიცოცხლოდ აუცილებელი ნივთიერებების ნორმალური ოდენობა.

როდესაც რაიმე ფაქტორის გავლენით ირღვევა ორგანიზმის ცხოველმყოფელობისთვის აუცილებელი რაიმე ნორმა (მაგალითად, ორგანიზმში ნორმაზე ზემოთ მოიმატა ან მოიკლო წყლის შემცველობამ), ჩნდება დარღვეული წონასწორობის (ჰომეოსტაზის) აღდგენის საჭიროება, რაც ფსიქოლოგიურად განიცდება როგორც შესაბამისი შინაარსის მოთხოვნილება. მაგ., თუ ორგანიზმს წყალი შემოაკლდა, განვიცდით წყურვილს, საკვები ნივთიერებების დანაკლისას განვიცდით შიმშილს და ა.შ. სწორედ ამ სახის მოთხოვნილებები შედიან თვითშენახვასთან დაკავშირებული მოთხოვნილებების ჯგუფში. ესენია:

- * კვება (განიცდება როგორც შიმშილი ან წყურვილი),
- * უსაფრთხოება,
- * მოტორული (კუნთური) აქტივობა,
- * ძილი,

* დასვენება,

* ორგანიზმიდან ნარჩენების გამოყოფა.

ეს მოთხოვნილებები, როგორც ითქვა, ბუნებრივად იჩენენ თავს. ისინი ყველა ადამიანისთვის, როგორც ცოცხალი არსებისთვის, თანშობილია და მათი დაკმაყოფილება აუცილებელია სიცოცხლის შენარჩუნებისთვის. ამიტომ, მათი დამაკმაყოფილებელი ქცევა სრულიად მისაღებია საზოგადოებისთვის და მორალურ ან სამართლებრივ შეფასებას არ ექვემდებარება. როდესაც, მაგალითად, მოშიებული ადამიანი საჭმელს მიირთმევს, მისი ეს ქცევა ნორმატიული თვალსაზრისით არ განიხილება. ამ რიგის მოთხოვნილებათა დამაკმაყოფილებელი ქცევის ნორმატიული განხილვის საჭიროება მაშინ იქმნება, როდესაც ეს ხდება უწესრიგოდ, შეუფერებელ სიტუაციაში და არამართლობიერად. ადამიანს უნდა შეეძლოს ყველაზე ინტენსიური ბუნებრივი და აუცილებელი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საქმის გადადება მანამ, სანამ ამისთვის საჭირო და შესაფერის სიტუაციას არ მონახავს. ადამიანმა, ვინც აუცილებელ ბიოგენურ მოთხოვნილებათა იმპულსებს ადვილად ნებდება და მიჩვეული არაა მათ მოწესრიგებულ დაკმაყოფილებას, შეიძლება მოთხოვნილების იმპულსის იძულებით, საკმაოდ მნიშვნელოვანი დანაშაულიც ჩაიდინოს. ხშირად, ასეთ დანაშაულს ცდუნების ხასიათი აქვს. მაგალითად, მოშიებული ადამიანი შეიძლება აცდუნოს საკვების სურნელმა, მისმა ვიზუალურმა მიმზიდველობამ, ან სხვა თავისებურებამ და ქურდობის, ძალადობრივი მითვისების ან სხვა მსგავსი ქმედებისკენ უბიძგოს. ასეთი, ე.წ. „გასტრონომიული ხასიათის“ დანაშაულები

(ტკბილეულის მოპარვა, თავისზე სუსტი სთვის რაიმე სასუს-
შავის წართმევა და სხვ.), როგორც ცნობილია, უფრო მეტად
ზავშეებისა და მოზარდებისთვისაა დამახასიათებელი. მოზ-
არდობებთან ცდუნების ტიპის დანაშაულები უფრო მეტად
სქესობრივ სფეროს უკავშირდება: ზოგჯერ ადამიანები სექ-
სუალურ ძალადობას ჩადიან იმის გამო, რომ იქმნება ამის-
თვის ხელსაყრელი პირობები, რაც მაცდუნებლად მოქმე-
დებს მათ ფსიქიკაზე, მაგრამ ეს უკვე ცალკე განხილვის საგა-
ნია.

ბ) გამრავლებასა და სქესობრივ აქტივობასთან დაკავშირებული მოთხოვნები

ნებისმიერი ცოცხალი ორგანიზმი, მათ შორის ადამია-
ნი, არა მხოლოდ საკუთარი ინდივიდუალური სიცოცხლის
ჩუნარჩუნებისა და გაძლიერებისთვის არის მობილიზებუ-
ლი, არამედ მისი ბიოლოგიური სტრუქტურა ისეა ორგანი-
ზებული, რომ მაქსიმალურად უზრუნველყოფილი იყოს გამ-
რავლება, ანუ სიცოცხლის მასში განსახიერებელი ფორმის
გაგრძელება მომდევნო თაობებში. ამისთვის საჭირო აქტივო-
ბას აღძრავს სქესობრივი მოთხოვნილება. მაგრამ, იმის გამო,
რომ სქესობრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ადამია-
ნისთვის განსაკუთრებული სიამოვნების წყაროა, იგი თავს
იჩენს მაშინაც, როდესაც სუბიექტის ეს აქტივობა პირდაპირ
გამრავლების მიზანს არ ემსახურება.

ამასთანავე, რამდენადაც სექსი, ნორმის ფარგლებში,

ინტერაქტიური პროცესია (ქალისა და მამაკაცის ერთობლივი აქტივობაა), ამდენად, გამრავლების და სიამოვნების მიღების მოტივებთან ერთად, ინდივიდის სქესობრივი ქცევა სოციალური შინაარსის მქონე მოტივებითაცაა განსაზღვრული. ადამიანის სქესობრივი ქცევის პოლიმოტივირებულობა იმაშიც იჩენს თავს, რომ ადამიანთან სქესობრივი მოთხოვნილება, ცხოველისგან განსხვავებით, ადვილად იცვლის სახესა და მიმართულებას და ზოგჯერ სრულიად პერვერსიული (გადაგვარებული) ფორმით ვლინდება. გამოყოფენ გამრავლებასა და სქესობრივ აქტივობასთან დაკავშირებული მოთხოვნილებების სამ ფორმას:

1. სქესობრივი ლტოლვა საწინააღმდეგო სქესისადმი (ჰეტეროსექსუალიზმი),
2. სქესობრივი ლტოლვა საკუთარი სქესისადმი (ჰომოსექსუალიზმი),
3. სქესობრივი თვითდაკმაყოფილების მოთხოვნილება (ონანიზმი).

ამჯერად ჩვენი ინტერესის ძირითადი საგანია სქესობრივი მოთხოვნილების პირველი სახე (სქესობრივი ლტოლვა საწინააღმდეგო სქესისადმი). ამიტომ, მეორესა და მესამეს მხოლოდ გაკვრით შევხებით. ჰომოსექსუალიზმი, რომელიც ინდივიდის ფსიქოსექსუალური სფეროს პათოლოგიური დარღვევის გარკვეული ფორმაა, როგორც ასეთი, იურიდიული თვალსაზრისით დანაშაულად არ (აღარ) ითვლება. იგივე ითქმის სექსუალური მოთხოვნილების სხვა პერვერსიული (გადაგვარებული) ფორმების შესახებ. დანაშაულია სექსუალური პერვერსიის მხოლოდ ისეთი გამოვლენა ქცევაში,

რაც აკრძალულია კანონით. ვიმეორებთ, რომ საუბარია იუ-
რიდიკულ და არა მორალურ ან რელიგიურ კანონებზე. რაც
შეეხება ონანიზმს (თვითდაკმაყოფილებას), იგი ჰეტეროსექ-
სუალიზმის სუროგატული ფორმაა და მოზარდებში (რომ-
ლებიც რეალურ სქესობრივ გამოცდილებას მოკლებულნი
არიან) ბუნებრივ მოვლენად ითვლება, ხოლო მოზრდილებ-
თან იგი პერვერსიად ჩაითვლება იმ შემთხვევაში, თუ სქე-
სობრივი ლტოლვის ბუნებრივი დაკმაყოფილების სურვილი
საერთოდ ქრება (ე.ი ონანიზმი სქესობრივი დაკმაყოფილე-
ბის ერთადერთ მიზნად და წყაროდ იქცევა).

საკუთრივ გამრავლებას, რაც ამ რიგის მოთხოვნილება-
თა არსებობის ბიოლოგიური საფუძველი და გამართლებაა,
ემსახურება მხოლოდ პირველი (სქესობრივი ლტოლვა საწი-
ნააღმდეგო სქესისადმი). იგი წარმოადგენს ბუნებრივ, მაგრამ
არააუცილებელ მოთხოვნილებას: სექსი, მისი ჯანსაღი და
ნორმალური ფორმით, სასარგებლოა ადამიანის ფსიქო-ფი-
ზიკური ჯანმრთელობისთვის, მაგრამ ისევე სასიცოცხლოდ
აუცილებელი არაა, როგორც ჭამა-სმა, სუნთქვა და სხვა ამ-
გვარი აქტივობები. ყოველი ქცევა, როგორც ვიცით, სათანა-
დო მოტივაციას ემყარება. სექსი, ნორმალურ პირობებში, პო-
ლიმოტივირებული ქცევაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ სქესობრივ
სფეროსთან დაკავშირებული მოტივები მხოლოდ გამრავლე-
ბის და სექსუალური ტკბობისკენ ლტოლვით არ ამოიწურება
და იგი მრავალ სხვა მოტივაციურ ტენდენციასაც შეიძლება
ემყარებოდეს. ფსიქოლოგები გამოყოფენ სქესობრივ სფე-
როსთან დაკავშირებულ ძირითად მოტივთა იერარქიის შემ-
დეგ წყებას:

- პროგრესიული მოტივაცია - შთამომავლობის გაჩენის სურვილი,
- რეკრეაციული მოტივაცია - სიამოვნების მიღება,
- კომუნიკაციის მოთხოვნილება - პიროვნული სიახლოვე პარტნიორთან,
- რიტუალური მოტივაცია - სექსი საგანგებო გარემოში, სათანადო წესების დაცვით,
- შემეცნებითი მოტივაცია - ზოგადად საპირისპირო სქესის და კონკრეტული პარტნიორის შეცნობა,⁹
- რელაქსაციური მოტივაცია - დამაბულობის (სტრესის) მოხსნა,
- თვითდამკვიდრება - ფიზიკური, ინტელექტუალური, პიროვნული და სხვა ღირსებებით გამორჩეულ პარტნიორთან სექსი ამაღლებს პირის თვითშეფასებას,
- კომპენსაცია - წარუმატებლობა სხვა სარბიელზე კომპენსირდება წარმატებითი სქესობრივი აქტივობით,
- არასექსუალური მიზნების მიღწევა - როდესაც სექსი არ ემყარება არცერთ ზემოთჩამოთვლილ მოტივს და ემსახურება სხვა მიზნებს, მაგ., ანგარებას, შურისძიებას და ა.შ.

არცერთ ამ მოტივზე აგებული სექსი, თუ ყველაფერი კანონის ფარგლებში თავსდება, სამართლებრივად არ განიხილება. საერთოდ, ჰეტეროსექსუალური ლტოლვა, როცა

⁹ მოზარდებთან (სქესობრივი გამოცდილების არმქონე პირებთან) შემეცნებითი მოტივაციის ერთ-ერთი ასპექტია ცხოვრების ამ სფეროს გაცნობის სურვილი.

იგი მოწესრიგებული ფორმით ვლინდება და კმაყოფილდება, ნორმატიულ შეფასებას არ ექვემდებარება.

რელიგიურ-ეთიკური თვალსაზრისით, სექსუალური ლტოლვის მოწესრიგებულ გამოვლენასთან მხოლოდ მაშინ გვაქვს საქმე, როდესაც სქესობრივ კავშირს ადგილი აქვს კანონიერ ქორწინებაში მყოფ მეუღლეთა შორის, ინტიმურ გარემოში. სექსი ისეთ პარტნიორებს შორის, რომლებიც კანონიერ ქორწინებაში არ იმყოფებიან, მორალური თვალსაზრისით, გარყვნილებად ითვლება. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით კატეგორიულია რელიგია. მაგალითად, მართლმადიდებლური ქრისტიანობა ჯვარდაწრილ მეუღლეთა შორის სექსსაც მხოლოდ იმ პირობით მიიჩნევს დასაშვებად, თუ იგი ოჯახის რეპროდუქციული ფუნქციის შესრულებას (პროკრეატიულ მოტივაციას) ემსახურება. ყოფითი მორალი, ცხადია, ასე კატეგორიული არაა და ვერც იქნება. იგი მხოლოდ ქორწინების გარეშე სქესობრივ კავშირებზე აწესებს გარკვეულ ტაბუს და ისიც განსაზღვრულ ფარგლებში, რაც კონკრეტული საზოგადოების ეთნოფსიქოლოგიურ თავისებურებებზე და კულტურულ ტრადიციებზეა დამოკიდებული.

რაც შეეხება საკითხის სამართლებრივ მხარეს, ამ ასპექტით ნორმატიული კრიტერიუმია პარტნიორთა ურთიერთობაში ძალადობრივი ელემენტის არსებობა-არარსებობა. სექსი ორივე პარტნიორის თანხმობით, ზრდასრულ და ფსიქიკურად ჯანსაღ (შერაცხად) პირებს შორის, სამართლებრივ განხილვას არ ექვემდებარება. ამ შემთხვევაში არავითარი

მნიშვნელობა არ აქვს იმას, იმყოფებიან თუ არა ეს პირები კანონიერ ქორწინებაში. ამდენად, დანაშაულებრივ ქცევასთან მიმართებაში, ჩვენთვის ძირითადად სწორედ სექსუალური ძალადობის შემთხვევებია საინტერესო.

სექსუალურ ძალადობად (გაუპატიურებად) ითვლება პირის იძულება სქესობრივ ურთიერთობაზე ფიზიკური ზემოქმედების ან ფსიქოლოგიური ზეწოლის (მუქარა, მოტყუება, შანტაჟი, დაშინება და სხვ.) გზით. აგრეთვე ისეთი შემთხვევები, როდესაც მოძალადე სარგებლობს მსხვერპლის უმწეო მდგომარეობით. ყველა ასეთ შემთხვევაში მოძალადე კანონის შესაბამისად ისჯება მაშინაც კი, როდესაც საქმე ქორწინებაში მყოფ პირებს ეხება. სექსუალურ ძალადობად ითვლება აგრეთვე სქესობრივი კავშირის დამყარება ბავშვებთან (არასრულწლოვანებთან) და ფსიქოლოგიურად არასრულფასოვან (შეურაცხად) პირებთან (სულიერად დაავადებული, გონებრივად ჩამორჩენილი და სხვ.), იმის მიუხედავად, ეს მათი თანხმობით მოხდა თუ არა.

სექსუალურ ძალადობას სხვადასხვაგვარი ფსიქოლოგიური შინაარსი აქვს იმის მიხედვით, თუ როდის რა კონკრეტული წინაპირობებია შექმნილი ასეთი ქმედებისთვის. ამ ტიპის დანაშაულის ყველაზე მარტივ (ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით) სახედ შეიძლება ჩაითვალოს ისეთი სექსუალური ძალადობა, რომელსაც ცდუნების ფსიქოლოგიური შინაარსი გააჩნია. იმისთვის, რომ მოძალადე ასეთი ქცევისთვის განეწყოს საჭიროა ორი წინაპირობა: 1) სქესობრივი მოთხოვნილების ძლიერი აქტივაცია და 2) ძალადობისთვის ხელსაყრელი სიტუაციის არსებობა. სწორედ ეს უკანასკნელი

წარმოადგენს ძირითად მაცდუნებელ ფაქტორს, მაგრამ იგი მნიშვნელობას იძენს მხოლოდ პირველ ფაქტორთან მიმართებაში. თუ სუბიექტი, მოცემულ მომენტში, სქესობრივ მოთხოვნილებას არ განიცდის, სიტუაციის მაცდუნებელი გავლენაც ძალას კარგავს. თავის მხრივ, უაღრესად ინტენსიური სექსუალური ლტოლვაც კი ვერ გამოიწვევს სექსუალურ ძალადობას, თუ სათანადო სიტუაცია არაა მოცემული.

ასეთი სიტუაცია ხშირად იქმნება თვითონ მსხვერპლის პაროვოცირებელი ქცევით. ამ პირობებში ძალადობას ჩადიან არა მხოლოდ მორალურად დეგრადირებული, ან ფსიქო-სექსუალური პათოლოგიის მქონე ტიპები, არამედ, ზოგჯერ, ფსიქოლოგიურად სრულიად ნორმალური პიროვნებებიც. ცნობილია, რომ გაუპატიურების მსხვერპლი, ისეთ პირობებში, როდესაც მოძალდე ფსიქოლოგიურად ჯანმრთელი მამაკაცია, უმეტესწილად ისეთი ქალები ხდებიან, რომლებიც საკუთარი ქცევით ახდენენ მამაკაცის გამოწვევას თამამი მოპყრობისთვის, ხოლო კრიტიკულ სიტუაციაში ვეღარ ახერხებენ წინააღმდეგობის გაწევას. სხვებისგან ისეთი მოპყრობის აღსაკვეთად, როგორიც არ მოწონს, ადამიანი ამბობს “არა”-ს, მაგრამ ეს რეაქცია, როგორც ფსიქოლოგები მიუთითებენ, სხვადასხვაგვარ შედეგს იძლევა იმის მიხედვით, თუ ვინ ამბობს არას და რა ფორმით. არსებობს კატეგორიული “არა”, რომელიც ზოგჯერ პათოლოგიურ მოძალადესაც კი აჩერებს და არსებობს გაუბედავი (შიშნარევი) „არა“, რომელიც თითქმის თანხმობად აღიქმება. ასეთ ქალს, მეტისმეტ გაუბედაობასთან ერთად, ახასიათებს თავისებური წინასწარი მზაობა და შფოთვითი მოლოდინი, რომ შეიძლება ძალადობის

მსხვერპლად იქცეს.

ფსიქოლოგების აზრით, ამის მიზეზია გოგონას აღზრდა „სასათბურე პირებებში“, როდესაც მას საწინააღმდეგო სქესთან ყოველგვარ ურთიერთობას უკრძალავენ. ამის გამო, მოზრდილობაში მას არ ძალუძს მამაკაცებთან ნორმალური მეგობრული ურთიერთობის დამყარება. ყოველ კონტაქტს საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლებთან იგი სექსუალურად შეფერილი ფორმით აღიქვამს და მოელის ძალადობას, რისი ალბათობაც, ასეთ პირობებში, განუზომლად იზრდება.

სექსუალური ძალადობის პროვოცირებას იწვევს აღწერილის საპირისპირო ქცევაც, როდესაც ქალი გადამეტებულ სითამამეს იჩენს და სრულიად არღვევს იმ ბარიერს, რაც, ნორმალურ ურთიერთობებში, ადამიანებს ერთიმეორისგან გამოყოფს. ასეთ ქალებს ახასიათებთ მიდრეკილება გადამეტებული კეკლუცობისკენ, გამომწვევი ჩაცმულობისკენ და საუბარში „თავისაუფალი ქარგონის“ გამოყენებისკენ. ასეთი ქალის საზოგადოებაში მამაკაცის სექსუალური ლტოლვა მაქსიმალურად აქტუალიზირდება, ხოლო სიტუაციის მაპროვოცირებელი გავლენა (ქალი აღიქმება ადვილად მისაწვდომ ობიექტად) სუბიექტს შესაბამისი ქცევისკენ უბიძგებს. ქალს შეუძლია ეს ვითარება აღკვეთოს კატეგორიული უარით, მაგრამ როდესაც მადისტანცირებელი ბარიერი უკვე გადალახულია, უარი ყოველთვის როდი მიიღება: ურთიერთობა გადაიზრდება ძალადობაში, რასაც მძიმე შედეგები მოსდევს ორივე მხარისთვის, როგორც მორალურ-ფსიქოლოგიური, ისე იურიდიული თვალსაზრისით.

ყოფითი მორალი, ასეთ შემთხვევებში, მოძალადესთან

ერთად, მსხვერპლსაც სათანადო პასუხისმგებლობას აკისრებს. ხშირად, მაგალითად, ძალადობის მსხვერპლი ქალის მიმართ დაახლოებით ასეთ რაიმეს ამბობენ: „არ გააუპატიურებდნენ ცოტა გრძელი კაბებით რომ ევლო“, „კაცებს ისე თამადად ეპყრობოდა, რომ ასეც იყო მოსალოდნელი“ და სხვ. ცდუნების სიტუაციის არსებობა გარკვეულ ფსიქოლოგიურ ახსნას აძლევს მოძალადის ქცევას, მაგრამ სამართლებრივი თვალსაზრისით იგი გამამართლებელ გარემოებად ვერ ჩაითვლება. თუმცა, თუკი დასტურდება, რომ დაზარალებულმა მხარემ საგანგებოდ შექმნა ცდუნებისთვის ხელსაყრელი პირობები (ფაქტიურად გამოიწვია მოძალადე), ეს ვითარება შესაძლოა დანაშაულის შემამსუბუქებელ გარემოებად იქნეს მიჩნეული¹⁰.

ზოგჯერ, ფსიქოლოგიურადაც და იურიდიულადაც ძნელი გასარჩევია ნამდვილად ძალადობას ჰქონდა ადგილი, თუ ყველაფერი ორმხრივი თანხმობით მოხდა. ასეთ ვითარებას უმეტესწილად მაშინ ვაწყდებით, როდესაც სქესობრივი ქცევა არასექსუალური მიზნების მიღწევას ემსახურება. ასეთი მოტივაცია, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სქესობრივ მოტივთან იერარქიაში ყველაზე დაბალ საფეხურს იჭერს. ამიტომ,

¹⁰ ამ საფუძველზე დამნაშავის გამართლების საინტერესო სურათს, უაღრესად კომიკურ ფერებში, აღწერს სერვანტესი, თავის უკვდავ „დონ კიხოტში“. „გაგუბერნატორებული“ სანჩო არა მარტო ანთავისუფლებს ქალის გაუპატიურებისთვის პასუხისმგებაში მიცემულ გლეხს, არამედ მისთვის სათანადო კომპენსაციის გადახდასაც აწესებს, რადგან მიაჩნია, რომ იგი აცდუნეს და პირიქით დააზარალეს.

როდესაც სექსი ძირითადად ასეთი მოტივაციური შინაარსისაა (ე.ი. საკუთრივ სქესობრივ სფეროსთან დაკავშირებული მოტივები უკანა პლანზეა გადაწეული), ძნელი გასარჩევია რამდენად გვაქვს საქმე ძალადობასთან.

ასეთი არასექსუალური მიზანი შეიძლება იყოს, მაგალითად, ანგარება: ქალი საგანგებოდ „ეთამაშება“ და ხიზლავს მამაკაცს, რათა მისგან მატერიალური (ან სხვა სახის) სარგებელი მიიღოს, რასაც აღწევს კიდეც. ყოველივე ამას მოსდევს სქესობრივი კავშირი, თუმცა ქალი შესაძლოა არ ელოდა, რომ საქმე აქამდე მივიდოდა და თავს ძალადობის მსხვერპლად განიცდი..

გვხვდებიან ისეთი ინდივიდებიც, რომლებსაც ახასიათებთ მსხვერპლად გახდომისკენ თავისებური სწრაფვა, რასაც ვიქტიმიზაცია ტენდენცია ეწოდება. თუ ძალადობის მსხვერპლი ვიქტიმიზაციის ტენდენციის მქონეა, მომხდართან მიმართებაში იგი თავისებურ ამბივალენტურ გრძნობას განიცდის: ერთის მხრივ, იტანჯება ძალადობის ფაქტით, ხოლო, მეორეს მხრივ, განიცდის სიამოვნებას იმით, რომ სხვები მას იბრალებენ, როგორც ძალადობის მსხვერპლს. ასეთი პიროვნება ხშირად უარს ამბობს მოძალადისგან თავდაღწევის შესაძლებლობაზე, რადგან ამით დაკარგავს მსხვერპლის როლთან დაკავშირებულ ფსიქოლოგიურ მოგებას. იგი ყოველთვის მზადაა საათობით უყვებოდეს სხვებს ყველა იმ ტანჯვის შესახებ, რასაც მოძალადისგან განიცდის, მაგრამ კითხვაზე, თუ რატომ არ აღკვეთს ამ მდგომარეობას (იგულისხმება ვითარება, როდესაც ასეთი შესაძ-

ლებლობა არსებობს), ათასგვარ თითიდან გამოწოვილ მიზეზს იგონებს.

სექსუალური ძალადობის ფორმებს შორის ცდუნების ფსიქოლოგიური შინაარსის მქონე შემთხვევათა კუთრი წილი შედარებით მცირეა. ძალადობის ფაქტების უმრავლესობა მაინც მოძალადის ინდივიდუალურ თავისებურებებს უკავშირდება. ყოველი მოძალადე, როგორც ფსიქოლოგიური ტიპი, მ.შ. სექსუალური მოძალადე, გამოირჩევა ხასიათის დეგრადაციით, რომლის ძირითად ღირებულებითა სისტემაში ამორალურ და ასოციალურ ლტოლვებს უჭირავს დომინირებული ადგილი. ასეთი ტიპების დიდ ნაწილს ახასიათებს ემოციური სიჩლუნგე, ინტელექტის დაბალი დონე, მიდრეკილება ინტოქსიკაციისაკენ (ალკოჰოლიზმი, ნარკომანია), სიავე, აგრესიულობა და სხვ. ირკვევა, რომ მათი უმრავლესობა ბავშვობაში თვითონ იყო რაიმე სახის ძალადობის (არა აუცილებლად სექსუალურის) მსხვერპლი. პიროვნების განვითარების ასეთი ფონი ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნის სექსუალური გადაგვარების (პერვერსიის) ამა თუ იმ ფორმის განვითარებისათვის, რაც, თავის მხრივ, სექსუალური ძალადობისა და გარყვნილების სახით ვლინდება ქცევაში.

სექსუალური პერვერსიის ფორმების კლასიფიკაცია ადგება სქესობრივი აქტის რეალიზაციის თავისებურებებისა და სექსუალური ობიექტების რაგვრობის მიხედვით. პირველი ნიშნით (რეალიზაციის თავისებურება), ტრადიციულად გამოიყოფა პერვერსიის ორი ფორმა: 1) სადიზმი და 2) მაზოხიზმი. სადისტი სქესობრივ სიამოვნ-

ნებას განიცდის მსხვერპლისთვის ფიზიკური ტკივილის მიყენებით, რამაც მსხვერპლი ზოგჯერ შეიძლება თვით სიკვდილამდეც კი მიიყვანოს. მ ა ზ ო ხ ი ს ტ ი, პირიქით, სექსუალურ სიამოვნებას ღებულობს მაშინ, როდესაც მას თავად აყენებენ ტკივილს. არიან ადამიანები, რომლებთანაც სადო-მაზოხისტური ტენდენციები ერთობლივადაა მოცემული. სქესობრივი აქტის რეალიზაციასთან დაკავშირებული სექსუალური პერვერსიის შედარებით ახალი ფორმებია ჯგუფური სექსი, ფარმაცოლოგიური აღგზნება (როდესაც დაკმაყოფილება მიიღწევა ფსიქოტროპული ნივთიერებებით გამოწვეული ჰალუცინაციების შედეგად), სექსი ტელეფონით ან ინტერნეტით (ე.ი. ვირტუალურ სიტუაციაში) და სხვ.

სექსუალური ლტოლვის ობიექტის მიხედვით გამოიყოფა სექსუალური პერვერსიის შემდეგი ფორმები: 1) პ ე დ ო ფ ი ლ ი ა (სქესობრივი ლტოლვა ბავშვებისადმი); 2) გ ე რ ო ნ ტ ო ფ ი ლ ი ა (სქესობრივი ლტოლვა მოხუცებისადმი); 3) ზ ო ო ფ ი ლ ი ა (სქესობრივი ლტოლვა ცხოველებისადმი) და 4) ნ ე კ რ ო ფ ი ლ ი ა (სქესობრივი ლტოლვა მიცვალებულებისადმი). მოძალადე ტიპების დიდი ნაწილისთვის დამახასიათებელია აგრეთვე „ს ე ქ ს უ ა ლ უ რ ი ო ბ ი ე ქ ტ ი ს გ ა ნ უ რ ჩ ე ვ ლ ო ბ ი ს ს ი ნ დ რ ო მ ი“, რაც გამოიხატება სქესობრივი ლტოლვის გლობალურ მიმართვაში ყოველგვარ შესაძლო ობიექტზე. სექსუალური პერვერსიის ამ ფორმებიდან ყველაზე მეტად გავრცელებულია პირველი (პედოფილია).

პ ე დ ო ფ ი ლ ი უ რ ი ლტოლვა შეიძლება ახასიათებ-

დეს ავ და აგრესიულ დეგენერატსაც და სხვა მხრივ სრულიად ნორმალურ პიროვნებასაც. პირველ შემთხვევაში, ე.ი. როდესაც პოტენციური მოძალადე ფსიქოლოგიურად და სოციალურად გადაგვარებული ტიპია, დანაშაულის პრევენცია შედარებით ადვილია. ამიტომ, ბავშვებზე სექსუალურ ძალადობას გარეშე პირების მხრიდან, შედარებით იშვიათად აქვს ადგილი. უფრო გავრცელებულია პედოფილიით განპირობებული ისეთი ძალადობის შემთხვევები, როდესაც მოძალადის როლში ნორმალური ფსიქიკის მქონე ადამიანები გვევლინებიან. უმეტესწილად ისინი ბავშვის (მსვერპლის) უახლოეს სოციალურ გარემოცვაში შემავალი პირები არიან. დასავლეთის ქვეყნების (აშშ, ინგლისი და გერმანია) სტატისტიკური მონაცემებით, 14 წლამდე ასაკის გოგონების 30% და ბიჭების 10% განიცდის სექსუალურ ძალადობას უახლოესი ნათესავების მხრიდან. ცხადია, ესაა მხოლოდ მიახლოებითი მონაცემები, რადგან სტატისტიკურად აღირიცხება მხოლოდ გახმაურებული შემთხვევები, ხოლო რამდენი ასეთი შემთხვევა დარჩა დაფარული, ეს არავინ იცის. გარდა ამისა, ეს აღრიცხვა ეხება მხოლოდ ისეთი ძალადობის ფაქტებს, როდესაც ადგილი ჰქონდა „კონტაქტურ სექსუალურ ძალადობას“. ძალადობის ისეთი ფაქტები, როდესაც უფროსები ბავშვს „სიტყვიერად აუპატიურებენ“ გარყვნილი ამბების თხრობით, ან აშინებენ საკუთარი გენიტალიების (სასქესო ორგანოების) დემონსტრირებით (ესეც პერვერსიის ერთ-ერთი ფორმაა, რასაც ექსგიბიციონიზმი ეწოდება), ამ სტატისტიკაში არ შედის. როგორია მდგომარეობა პოსტსაბჭოთა

სივრცეში და კერძოდ საქართველოში, ამის შესახებ მიახლოებითი სტატისტიკური მონაცემებიც არ არსებობს.

ბავშვზე სექსუალური ძალადობა ოჯახში, როგორც ვხედავთ, ხშირად ინცესტი¹¹ ხასიათს ატარებს. ირკვევა, რომ ყველაზე ხშირად მოძალადის როლში გვევლინება მამა. ხოლო იმ გოგონებთან, რომლებიც დედასთან ერთად მამინაცვალთან ცხოვრობენ, ან იზდებიან არასრულ ოჯახში (მხოლოდ დედასთან) და დედას ყავს საყვარელი, ხშირია შემთხვევები, როდესაც ბავშვზე ძალადობს დედამისის სქესობრივი პარტნიორი. ნაკლებად ხშირად, მაგრამ არც თუ იშვიათად, მოძალადეა ძმა, ბიძა ან სხვა ნათესავი, იშვიათად მოძალადის როლში ოჯახთან დაახლოებული გარეშე პირიც გვევლინება.

ფაქტორებიდან, რომლებიც ინცესტუალური ფორმის ოჯახურ ძალადობას განაპირობებენ, ფსიქოლოგები გადამწვეტ მნიშვნელობას ანიჭებენ ორ ფაქტორს: 1) მამაკაცის (მამის, მამინაცვლის, ძმის, ბიძის და სხვ.) სქესობრივი დაუკმაყოფილებლობა და 2) დედის მიერ საკუთარი სოციალური როლის არასაკმარის დონეზე შესრულება. პირველი იმაში მდგომარეობს, რომ იმ მამაკაცთა უმრავლესობასთან, რომლებიც საკუთარ შვილთან ან შვილობილთან ამყარებენ სქესობრივ კავშირს, შეინიშნება სქესობრივ სფეროსთან დაკავშირებული შიშებისა და ფობიების არსებობა, რაც შერწყმუ-

¹¹ ინცესტი (ლათ. incestus – ცოდვა, სიბილწე) ახლონათესაური სქესობრივი კავშირი.

ლია სექსზე ჭარბ ფიქსირებულობასთან. ასეთი მამაკაცი, ნაცვლად იმისა, რომ ნორმალური სქესობრივი ურთიერთობა ჰქონდეს მეუღლესთან, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, მეძავთა მომსახურებით ისარგებლოს, ამჯობინებს სექსს საკუთარ ჯოგონასთან, რომელიც მისთვის ყველაზე ადვილად მისაწვდომია, მორჩილია (არ გასცემს) და ნეიტრალურია მამაკაცის სექსუალური წარუმატებლობის შემთხვევაში. რაც შეეხება დედის როლს, მის შესახებ უნდა ითქვას, რომ ასეთ ოჯახში დედა, უმეტესწილად, საკუთარი ფსიქოლოგიური პრობლემებითაა დამძიმებული და ვერ აკონტროლებს მოვლენათა მსვლელობას. ხშირად იგი ვერც კი ამჩნევს იმ უბედურების ამკარა ნიშნებს, რაც მის ოჯახში ტრიალებს.

პედოფილია და განსაკუთრებით მისი ინცესტუალური გამოვლენა, რაც აქ დავახასიათეთ, არის სექსუალური პერვერსიის უაღესად მახინჯი და საშიში ფორმა, რომელიც ცხადია ისჯება კანონით, როგორც ყოველი დანაშაული, მაგრამ საზოგადოებისთვის უფრო მნიშვნელოვანია იმაზე ზრუნვა, რომ იგი როგორმე თავიდან იქნეს აცილებული. ამისთვის კი, პირველ რიგში, იმის ცოდნაა აუცილებელი თუ რა პირობები უწყობს ხელს სქესობრივი ლტოლვის ისეთ გადაგვარებას როგორებიც ზმოთ აღვწერთ.

ირკვევა, რომ ინდივიდის ფსიქო-სექსუალური გადაგვარების ერთ-ერთი ძალზე მნიშვნელოვანი განმსაზღვრელი ფაქტორია საზოგადოებრივი სექსუალური მორალის თავისებურებები. სექსის საკითხებთან დამოკიდებულების მიხედვით ერთიმეორისგან განასხვავებენ ორი ტიპის საზოგადოებას (კულტურას): 1. პ რ ე მ ი ს ი უ ლ ი სექსუალური

მორალის კულტურა და 2. რ ე პ რ ე ს ი უ ლ ი სექსუალური მორალის კულტურა. როცა მაკროსოციალურ გარემოში (სახელმწიფოში ან კულტურაში) ამ მორალური ტენდენციებიდან ერთ-ერთი უკიდურესი ფორმითაა მოცემული, იქმნება ხელსაყრელი ფსიქოლოგიური ფონი სექსუალური პერვერსიის ამა თუ იმ ფორმის განვითარებისათვის.

პ რ ე მ ი ს ი უ ლ ი სექსუალური მორალი ნიშნავს სექსუალურ თავისუფლებას. ასეთი მორალის მაქსიმალიზაციის შემთხვევაში, საზოგადოება არ აწესებს არავითარ ტაბუს და შეზღუდვას სექსუალურ სფეროზე. ასეთ საზოგადოებაში ყვავის პროსტიტუციის ინსტიტუტი და გავრცელებულია პორნოგრაფიის ყველა ფორმა. სქესობრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ყველასთვის ადვილად ხელმისაწვდომია. ეს კი იმას იწვევს, რომ სექსუალური ქცევის ბუნებრივი და ტრადიციული ფორმები სუბიექტს სიამოვნებას ვეღარ ანიჭებს და იწყება ახალი არაბუნებრივი ფორმების და ობიექტების ძიება, რისი გამოვლენაც შეიძლება იყოს სექსუალური პერვერსიის ზემოთდახასიათებული ფორმები. რ ე პ რ ე ს ი უ ლ ი მორალი, პირიქით, ზღუდავს სექსუალურ თავისუფლებას. ტაბუ ადევს სექსთან დაკავშირებულ ყველა თემასა და, მით უმეტეს, მოქმედებას. პროსტიტუციის ინსტიტუტი არაღებალიზებულია და მისი მომსახურება ყველასთვის ხელმისაწვდომი არაა. ასეთი მორალის მაქსიმალიზაციის შემთხვევაში საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი ვერ იკმაყოფილებს სქესობრივ მოთხოვნილებას ბუნებრივი და მიღებული ფორმით, რაც ასევე იწვევს სახეშეცვლილ (სუროგატულ) სექსუალურ აქტივობას და პერვერსიის ზემოთ დახასიათებული ფორმების განვითარებას.

გ) ბიოლოგიურად მავნე ნივთიერებებზე მოთხოვნილებები

თვითშენახვასა და სქესობრივ სფეროსთან დაკავშირებული მოთხოვნილებები, როგორც ვნახეთ, ადამიანისთვის სრულიად ბუნებრივია და მათი ნორმალური დაკმაყოფილება მისთვის რაიმე ზიანის მომტანი არაა. იგივე ითქმის ბევრ ანაბუნებრივ (ე.ი. ცხოვრების მანძილზე შეძენილ) მოთხოვნილებაზე. სრულიად ნორმალურია, მაგალითად, მოთხოვნილება კითხვაზე, სპექტაკლის ნახვაზე, ახალი ამბების გაგებაზე, სხვებისადმი დახმარებაზე და ა.შ. მაგრამ, ადამიანს, გარკვეულ პირობებში, ისეთი მოთხოვნილებებიც უწევთარდება (უჩნდება და უფიქსირდება შესაბამისი მიდრეკილებები), რომელთა მიერ გამოწვეული ქცევაც, ჯერ ერთი, დამლუპველია მათი ჯანმრთელობისთვის, ხოლო, სოციალური თვალსაზრისით მიუღებულ და ანტისოციალურ ქმედებად, რიგ შემთხვევებში კი დანაშაულადაც, ითვლება. ბიოგენური მოთხოვნილებებიდან ასეთია:

- ალკოჰოლზე მოთხოვნილება
- თამბაქოზე მოთხოვნილება
- ნარკოტიკებსა და ფსიქოტროპულ ნივთიერებებზე მოთხოვნილება

ალკოჰოლზე მოთხოვნილება არ უნდა ავურიოთ ისეთ სოციალურ მოთხოვნილებაში, როგორიცაა ქეიფის (ნადიწრის) და დროსტარების მოთხოვნილება. ამ უკანასკნელის დაკმაყოფილებელ ქცევაში, რომლის აუცილებელი ატრიბუტი სმა-ჭამაცაა, ალკოჰოლის მოხმარებაც შედის, მაგრამ მისი არსი სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაშია და არა აღნიშნულ

ბიოლოგიურ აქტივობაში. საკუთრივ ალკოჰოლზე და ალკოჰოლურ თრობაზე მოთხოვნილება, ცალკე აღებული, არის ბიოგენური მოთხოვნილება. როცა ინდივიდი ამ მოთხოვნილებას ემონება და ალკოჰოლზე დამოკიდებული ხდება, საქმე გვაქვს ალკოჰოლიზმთან. ზოგადად სიმთვრალე რომ ნოყიერ ნიადაგს ქმნის არანორმატიული ქცევისათვის, მათ შორის დანაშაულისათვის, ამას, ვფიქრობთ, საგანგებო დასაბუთება არ ესაჭიროება. ე.წ. იმპულსურ დანაშაულობათა (როდესაც დანაშაული ჩადენილია მომენტალური ემოციური ალგზნების, თავშეუკავებლობის და სხვა ამგვარ ნიადაგზე) სტატისტიკა მეტყველებს, რომ ასეთ დანაშაულს უმთავრესად ალკოჰოლის ზემოქმედების ქვეშ მყოფი პირები ჩადიან.

ალკოჰოლს მოიხმარენ ჯანმრთელი ადამიანებიც და ალკოჰოლიკებიც. მათ შორის ფსიქოლოგიური განსხვავება ისაა, რომ ჯანმრთელი ადამიანი ალკოჰოლურ სასმელს აგემოვნებს სოციალური ქცევის კონტექსტში და დიდი დოზის მიღების შემთხვევაშიც უფრო ეფექტურად ახერხებს საკუთარი ქცევის კონტროლს, ვიდრე ალკოჰოლიკი, რომელსიც საკუთრივ ალკოჰოლს ელტვის.¹² ქრონიკული ალკოჰოლიზმის შემთხვევაში ინდივიდი ექცევა ილუზიების და ჰალუცინაციების ტყვეობაში, ხდება ეჭვიანი, ადვილად შთაგონებადი, უჩნდება აკვიატებული აზრები, უნდობლად ეკიდება ახლობელ ადამიანებს და სხვ. რაც მთავრია, იგი ვერ აკონტრო-

¹² არსებობს ფიზიოლოგიური განსხვავებაც, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ალკოჰოლიკს გაცილებით მცირე დოზა ყოფნის დასათრობად, ვიდრე ჯანმრთელ ადამიანს.

ლებს საკუთარ ქცევებს და შეიძლება მნიშვნელოვანი დანაშაული ჩაიდინოს.

თამბაქოზე მოთხოვნილება შედარებით ნაკლებ საშიშროებას შეიცავს, რადგან თამბაქო ძლიერ ნარკოტიკად არ ითვლება. ასოციალურ და კერძოდ, დანაშაულებრივ ქცევას ეს მოთხოვნილება უფრო მეტად იმ თვალსაზრისით უკავშირდება, რომ ხშირად მწეველი ანგარიშს არ უწევს გარემომცველ ადამიანებს, რომლებსაც არ სურთ თამბაქოთი გაჟღენთილი ჰაერით სუნთქვა. აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ თამბაქოს ბოლი აქტიურ მწეველს (ვინც თვითონ ეწევა) ნაკლებ ზიანს აყენებს, ვიდრე პასიურ მწეველს (ვინც თამბაქოს ბოლით გაჟღენთილ სივრცეში მოხვდა). ამის გამო, ბევრი ქვეყნის კანონმდებლობით, საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში (დაწესებულებებში, კლუბებში, რესტორნებში, კაფე-ბარებში და სხვ.), სპეციალურად ამისთვის გამოყოფილი უბნების გარდა, თამბაქოს მოხმარება აკრძალულია და დამრღვევთა მიმართ (ეს ეხება თავად მწეველსაც და ორგანიზაციის ადმინისტრაციასაც) სათანადო სანქციებია (ძირითადად, ჯარიმები) დაწესებული.

რაც შეეხება მიდრეკილებას ძლიერმოქმედ ნარკოტიკებსა და ფსიქოტროპულ ნივთიერებებზე, იგი გაცილებით ნოყიერ ნიადაგს ქმნის დანაშაულებრივი ქცევებისთვის. ეს გამოიხატება არა მხოლოდ იმაში, რომ ამ ნივთიერებათა გავლენის ქვეშ მყოფი ინდივიდი ვერ აკონტროლებს საკუთარ თავს და უშუალოდ აქტივირებულ მოთხოვნილებათა იმპულსის გავლენით შეიძლება ნებისმიერი სახის დანაშაული ჩაიდინოს, არამედ იმაშიც, რომ საკუთრივ ნარკოტიკულ

თრობაზე დამოკიდებულებამ და მისი მოპოვების სურვილმა ინდივიდს უმძიმესი დანაშაულებისაკენ შეიძლება უბიძგოს, იქნება ეს ქურდობა, ძალადობა, თუ სხვა ადამიანის სიცოცხლის განადგურება. ამიტომ, ნარკომანია, იმის მიუხედავად, რომ იგი ავადმყოფობაა, მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობაში, ითვლება არანორმატიულ ქცევად. ნარკომანი, კანონის მიხედვით, ისჯება, მინიმუმ, სამკურნალო დაწესებულებაში იძულებითი მოთავსებით. გასაგებია, რომ კანონი გაცილებით მეტ სიმკაცრეს იჩენს ნარკომწარმოებლებისა და რეალიზატორების მიმართ, რომელთა დანაშაულის საფუძველია არა ავადმყოფობა, არამედ ანგარებითი მიზნები.

ამ რიგის მოთხოვნილებათა მიერ გამოწვეულ დანაშაულებრივ ქცევებთან ბრძოლის ყველაზე ეფექტური გზაა იმაზე ზრუნვა, რომ ადამიანებს ასეთი მიდრეკილებები საერთოდ არ გაუჩნდეთ, ან თუ მაინც მოხდა ასეთი რამ, როგორმე მოვახერხოთ მათი აღმოფხვრა ინდივიდის მიდრეკილებათა სისტემიდან. ასეთი რამ შეიძლება მოხდეს სამედიცინო ჩარევითაც, რაც ჩვენს კომპეტენციაში არ შემოდის. ვისაუბრებთ პრობლემის მხოლოდ ფსიქოლოგიურ ასპექტებზე. პირველ რიგში განვიხილოთ საკითხი იმის შესახებ, თუ რა კანონზომიერების მიხედვით ხდება ამა თუ იმ სახის მოთხოვნილებაზე მიდრეკილების შექმნა.

იმის აუცილებელი პირობა, რომ ინდივიდს რაიმე მოთხოვნილების მიდრეკილება გაუჩნდეს, არის აქტივობის (ქცევის) შესაბამისი ფორმის ხშირი გამეორება. მაგალითად, მოთხოვნილება ზოგადად სითხის მიღებაზე (წყურვილი)

თანშობილია, ხოლო მისი ისეთი კონკრეტული გამოვლინება, როგორიცაა ლუდზე მოთხოვნილება, ჩნდება მხოლოდ მაშინ, თუ სუბიექტი რამდენიმეჯერ მაინც სწორედ ლუდით დაიკმაყოფილებს წყურვილს. სხვადასხვა ნორმალურ მოთხოვნილებებზე მიდრეკილებასთან ერთად, ასე უჩნდება ზოგერთ ადამიანს მიდრეკილებები ისეთ ნივთიერებათა მოხმარებაზე, რომლებიც ორგანიზმისთვის ზიანის მომტანია, ხოლო ზოგჯერ პიროვნების სრულ სოციალურ დეგრადაციასაც იწვევს.

აქედან გამომდუნარე, იმისთვის, რომ ინდივიდს (განსაკუთრებით, ბავშვსა და მოზარდს) ასეთი მოთხოვნილებები არ განუვითარდეს, პირველ რიგში, საჭიროა სოციალური კონტროლი, რომ მან საერთოდ არ მიიღოს ასეთი გამოცდილება. გარდა ამისა, უნდა მივაღწიოთ იმას, რომ ყოველმა ადამიანმა გაითავისოს ჯანსაღი ცხოვრების წესები, რომელთა მნიშვნელოვანი კომპონენტია ცხოვრება ალკოჰოლის, თამბაქოსა და ნარკოტიკების გარეშე.

რაც შეეხება საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორ არის შესაძლებელი უკვე ჩამოყალიბებული ასეთი მანკიერი მიდრეკილებების ინდივიდის ფსიქ-ფიზიკური სტრუქტურიდან აღმოფხვრა, ის მათი გაჩენის შებრუნებული პროცესია, რაც შემდეგში გამოიხატება: თუ სუბიექტი გარკვეულ ხანს მოახერხებს რომელიმე მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებელი ქცევისგან თავის შეკავებას, პირველ ხანებში ეს მოთხოვნილება უკიდურესად გაძლიერდება, მაგრამ მიაღწევს ინტენსივობის პიკს, რის შემდეგაც დაიწყება მისი შესუსტება, ხოლო გარკვეულ ეტაპზე ეს მოთხოვნილება საერთოდ გაქრება.

მაგალითად, თუ მწვეელი ერთხანს თამბაქოს არ მოიხმარს, პირველ ხანებში მას ამის გაკეთება ძალზე გაუჭირდება, მაგრამ გარკვეული ხნის შემდეგ თამბაქოზე მოთხოვნილება საერთოდ აღარ ექნება.

ეს ეხება ყველა შემენილ მოთხოვნილებას. უფრო მეტიც, ადამიანები, თავისი გეგმაზომიერი მოქმედებით, ბუნებრივი და აუცილებელი მოთხოვნილებების რეგულირებასაც კი ახერხებენ. მაგალითად, შიმშილს ის უფრო ინტენსიურად განიცდის, ვინც ყოველდღიურად ჭარბად და ნოყიერად იკვებება. ხოლო თუ ადამიანი შეძლებს ზედმეტი ჭამისგან თავის შეკავებას, ნაწილობრივ იმარხულებს და დიეტას დაცვს, მასთან შიმშილი ასე მძაფრი სახით აღარ იჩენს ხოლმე თავს. ამრიგად, ბიოგენურ მოთხოვნილებათა რეგულირება, მათი აღზრდა, მოწესრიგებული მიმდინარეობა, მიზანშეწონილთა გაძლიერება და მიზანშეუწონელთა აღმოფხვრა, სრულიად შესაძლებელია, თუკი ინდივიდი და მისი გარემომცველი სოციალური წრე ამ გზაზე სათანადო ძალისხმევას გამოავლენს.

§ 4. ფსიქოგენური მოთხოვნილებები და დანაშაულებრივი ქცევა

ფსიქოგენურ და სოციოგენურ მოთხოვნილებებს ხშირად ერთიანობაში განიხილავენ და მათ მაღალ ან სულიერ მოთხოვნილებებსაც უწოდებენ, რაც მთლად ზუსტი კლასი-

ფიცირება და კვალიფიცირება ვერაა, რადგან ამ რიგში შემავალი ყველა მოთხოვნილება შეუძლებელია მაღალი ღირებულების მქონე მისწრაფებად იქნას დახასიათებული. გარდა ამისა, ინდივიდის სოციალური აქტივობა აუცილებლად გულისხმობს სხვა ადამიანებს (სოციუმს), ხოლო ყველა სულიერი მისწრაფების მიმართ ამას ვერ ვიტყვით. მაგალითად, წიგნის კითხვის მოთხოვნილება უდაოდ ფსიქოლოგიური (სულიერი) რიგის სწრაფვაა, თუმცა დაკმაყოფილებისთვის სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის დამყარებას არ მოითხოვს. მოთხოვნილებებს, რომლებიც წმინდა სულიერი აქტივობის ფორმებს უკეთებენ ორგანიზებას და ამ გზით (ფსიქიკური აქტივობის პროცესით) კმაყოფილდებიან, ფსიქოგენური მოთხოვნილებები ეწოდებათ. ამ კლასში, კერძოდ, შემდეგი სახის მოთხოვნილებები ერთიანდება:

ა) ინტელექტუალური:

- პერცეპტული აქტივობის
- ინტელექტუალური აქტივობის
- ახალი შთაბეჭდილების
- ცნობისმოყვარეობის
- ცოდნის მოპოვების
- კონსტრუირების

ბ) ესთეტიკური:

- ესთეტიკური ჭკრეტის
- ესთეტიკური ობიექტების რეპროდუქციის
- ესთეტიკური შემოქმედების
- თვითგაესთეტიკურების

გ) სულიერი აქტივობის სხვა ფორმების:

- წარმატების მიღწევის
- ქონების შეძენისა და დაგროვების
- კოლექციონერობის
- ტურიზმისა და სანახაობის
- ფანტაზიორობის
- სენსაციის
- გართობის
- აზარტული თამაშის

ეს მოთხოვნილებები ადამიანის სულიერი განვითარების პროდუქტებია და აქტუალიზაციის შემთხვევაში, უმეტესწილად, ისეთი ქცევის ორგანიზებას ახედენენ, რომელიც ნორმატიული (მ.შ. სამართლებრივი) თვალსაზრისით არ განიხილება. ასეთი რამ შედარებით იშვიათად შეიძლება მოხდეს, როდესაც, რომელიმე მათგანის უკიდურესი სუბიექტური მნიშვნელობა ინდივიდს ანტისოციალური (დანაშაულებრივი) ქცევისთვის აღძრავს. მაგალითისათვის, შეიძლება მოვიყვანოთ კოლექციონერობის მოთხოვნილება. ესაა მოთხოვნილება, რომელიც სრულიად უწყინარ საქმიანობასთან, რაიმე სახის ნივთების (საფოსტო მარკების, მონეტების, ნიჟარების და სხვ.) შეგროვებით გატაცებას (ჰობს) უკავშირდება. მხოლოდ გარკვეულ პირობებში, როდესაც კოლექციონერობის ჰობი უადრესად გაძლიერებულია, შეიძლება იგი გახდეს ცდუნების წყარო, თუკი სათანადო სიტუაცია შეიქმნება. მაგალითად, ცნობილია ამ საფუძველზე სამუზეუმო ექსპონატე-

ბის მოპარვის და სხვა ანალოგიური შემთხვევები. ეს შემთხვევები იმას გვიჩვენებს, რომ დანაშაული, პრინციპში, ყველა სახის მოთხოვნილებას შეიძლება დაუკავშირდეს.

დანაშაულებრივი ქცევა მეტი ალბათობითაა მოსალოდნელი ქონების შეძენისა და დაგროვების მოთხოვნილების საფუძველზე. თავისთავად ეს მოთხოვნილება ნორმატიულ შეფასებას არ ექვემდებარება, რადგან იგი ასახავს სრულიად ობიექტურ რეალობას: უდაოა, რომ ადამიანს ნორმალური არსებობისთვის გარკვეული მატერიალური სახსრები ესაჭიროება. შესაბამისად, ადამიანი, გარდა იმისა, რომ ყოველდღიურ საჭიროებათა მოსაგვარებლად ზრუნავს, იმასაც ესწრაფვის, რომ დოვლათი დააგროვოს და კომფორტული ცხოვრების პირობები შექმნას საკუთარი თავისა და ახლობლებისათვის (ოჯახის წევრებისათვის). ადამიანთა უმრავლესობასთან ეს მიზანი ნორმატიული სქმიანობის გზით მიიღწევა: ყველა წესიერი მოქალაქე ცდილობს, რომ საკუთარი ცხოვრება მატერიალურად შრომითი საქმიანობის გზით უზრუნველყოს. მაგრამ ეს გზა, გარდა იმისა, რომ სათანდო გარჯასა და ძალისხმევას მოითხოვს, იშვიათად აძლევს სუბიექტს იმდენს, რამდენიც მის განუწყვეტლად მზარდ მისწრაფებას დააკმაყოფილებდა. ამის გამო, ადამიანთა ნაწილი ირჩევს მატერიალური მოგების მიღებას არანორმატიული ქცევების გზით, რასაც ზოგიერთი მათგანი დანაშაულამდეც მიჰყავს. ასეთი დანაშაულის მოტივი არის ანგარება.

ანგარებითი დანაშაულის მრავალი სახეობა არსებობს, რომლებიც ერთიმეორისაგან, ძირითადად, მათი ფაქტობრი-

ვი მოცემულობის ფორმით განსხვავდებიან. ამ ნიშნით, გამოიყოფა ანგარებითი დანაშაულის შემდეგი ძირითადი ფორმები:

- სამეურნეო-ანგარებითი სახის დანაშაულები - საქონლის ფალსიფიკაცია, გადასახადებისთვის თავის არიდება, არალიცენზირებული სამეწარმეო საქმიანობა.
- სამსახუროებრივ-ანგარებითი სახის დანაშაულები - მექრთამეობა (ქრთამის აღება, გამოძალვა ან მიცემა), კლიენტის (ან კლიენტების) მოტყუება, სამსახუროებრივი მდგომარეობით სარგებლობა.
- ქურდობა - სხვისი ქონების ფარულად მითვისება.
- თაღლითობა - დოკუმენტების გაყალბება, გამოძალვა მოტყუებით და სხვ.
- ძალადობრივ-ანგარებითი სახის დანაშაულები - გამოძალვა მუქარით, ძარცვა, ყაჩაღური თავდასხმა.

გარეგანი განსხვავებულობების მიუხედავად ამ დანაშაულთა ფსიქოლოგიური შინაარსი საერთოა, რადგან ყოველი მათგანის მოტივაციური საფუძველია ანგარება, რაც ქონების შეძენისა და დაგროვების მოთხოვნილების გაუკუღმართებული ფორმაა.

ასევე ორგანულ კავშირშია დანაშაულთან აზარტული თამაშის (ზოგადად აზარტული განცდების) მოთხოვნილება. ერწყმის რა სხვა მოთხოვნილებებს (მიღწევისა და ჯობნების, მატერიალური მოგების და სხვ.), იგი ხშირად ხდება დანაშაულებრივი ქცევების მიზეზი, დაწყებული პარტნიორებთან ურთიერთობების გარკვევასთან დაკავშირებული აქტებით,

რასაც ზოგჯერ ვინმეს ფიზიკური დაზიანება, ან მკვლელობაც შეიძლება მოჰყვეს და დამთავრებული წაგებულის მიერ საზღაურის გადახდისთვის გამოყენებული საშუალებებით, რომლებიც ხშირად დანაშაულებრივ ხასიათს ატარებენ (მაგალითად, საჭირო თანხის მოპარვა, მითვისება, ვინმესთვის ზარალის მიყენება და სხვ.). ამასთანავე, როდესაც აზარტული თამაშები და განცდები სუბიექტისთვის ერთადერთ ღირებულებად იქცევა, ის ხდება მასზე ისევე დამოკიდებული, როგორც ნარკომანი ნარკოტიკებზე. მანიის ამ ფორმას **ლ უ დ ო მ ა ნ ი ა** ეწოდება. ლუდომანი გულგრილი ხდება საკუთარი სოციალური ვალდებულებების მიმართ, რაც ასევე განაპირობებს თუ არა იურიდიულ, მორალურ დანაშაულს მაინც¹³.

ცალკე უნდა განვიხილოთ წარმატების მიღწევის მოთხოვნილების შესაძლო როლი დანაშაულებრივი ქცევის მოტივაციაში. წარმატების მიღწევის მოთხოვნილება ისეთი სახის სუბიექტური ნდომა-მისწარაფებაა, რომელსაც საკუთარი ქცევითი პატერნი არ გააჩნია. ამდენად, იგი რამე ცალკე ქცევის ორგანიზებას კი არ ახდენს, არამედ მონაწილეობს ადამიანის მიერ განხორციელებულ ყოველ ქცევაში, როგორ მო-

¹³ სათამაშო ბიზნესის განვითარებამ ძალზე ნოყიერი ნიადაგი შექმნა ჩვენში ამ სენის (ლუდომანიის) მომძლავრებისათვის, რასაც ხშირად სვითმკვლელობა და სხვა უმძიმესი შედეგები მოსდევს. ვფიქრობთ, ამ მიმართულებით კანონმდებლობაში ბევრი რამაა დასახვეწი. არანაკლებ დამღუპველია დამოკიდებულება კიბერენეტიკულ გართობაზე (კიბერმანია), რაც ასევე თიშავს პიროვნებას სოციალური აქტიურობისაგან.

ტივაციურ საფუძველზე არ უნდა იყოს იგი ორგანიზებული. სუბიექტი ამ მოთხოვნილებას განიცდის როგორც იმ საქმის მაღალ დონეზე (მაღალხარისხოვნად) გაკეთების სურვილს, რასაც ხელი მოჰკიდა. მიღწევის მოთხოვნილების ძალა, თუ იგი სუბიექტს საკმარისად აქვს განვითარებული, ძირითადი მოტივის ძალას ემატება და ქცევის ენერგეტიკას აძლიერებს.

ცნობილია, რომ აღნიშნულ მოთხოვნილებას ადამიანები სხვადასხვა ინტენსივობით განიცდიან, რაც მათ ინდივიდუალურ თავისებურებებს უკავშირდება: არიან ადამიანები, რომლებიც უმნიშვნელო საქმეებსაც კი დიდი მონდომებით აკეთებენ, რადგან მიღწევის მოთხოვნილება მაქსიმალურად აქვთ განვითარებული, და არიან ადამიანები, რომლებიც ძალზე მნიშვნელოვან საქმეებსაც ზერელედ აკეთებენ, არა მარტო უპასუხისმგებლობის, არამედ იმის გამოც, რომ წარმატების მიღწევაზე მიდრეკილება თითქმის არ გააჩნიათ. რაკი ეს ფსიქოგენური მოთხოვნილება ყოველგვარ ქცევაში მონაწილეობს, ცხადია, იგი ჩართულია არანორმატიული (კერძოდ, დანაშაულებრივი) ქცევების მოტივაციურ სტრუქტურაშიც. დამნაშავე სუბიექტი, თუ მას, სხვა მოტივაციურ ტენდენციებთან ერთად, მიღწევის მოთხოვნილებაც აქვს განვითარებული, ცდილობს თავისი დანაშაულებრივი ქმედება რაც შეიძლება ხარისხიანად შეასრულოს, თუნდაც ამ ხარისხს მნიშვნელობა არც ჰქონდეს. ამიტანა განპირობებული ის გარემოება, რომ კრიმინალები, შინაურობაში, ხშირად ტრაბახობენ დახვეწილად შესრულებული „საქმეებით“.

§ 5. სოციოგენური მოთხოვნილებები და დანაშაულებრივი ქცევა

სოციოგენური მოთხოვნილებები ადამიანის არსებობის სოციალური ქვესტრუქტურიდან აღმოცენდებიან და სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის გზით კმაყოფილდებიან. უკვე დახასიათებულ მოთხოვნილებათა კლასებიდან (ბიოგენური და ფსიქოგენური მოთხოვნილებებიდან) ისინი იმით განსხვავდებიან, რომ მათ მიერ ორგანიზებული ქცევა აუცილებლად მიმართულია სხვა ადამიანებზე და მათ თანამონაწილეობას გულისხმობს. რამდენადაც, დანაშაული, პირველ რიგში, სწორედ სოციალური მოვლენაა, ამდენად დანაშაულებრივი ქცევის მოტივაციაში სოციოგენურ მოთხოვნილებებს წამყვანი ადგილი უჭირავთ. სხვა მოტივაციური ტენდენციები (ბიოგენური და ფსიქოგენური მოთხოვნილებები) დანაშაულებრივ ქცევას მხოლოდ მაშინ იწვევენ, როდესაც მათ იმპულსს პიროვნება არ ან ვერ ბლოკავს დადებითი შინაარსის (პროსოციალური) სოციოგენური მოთხოვნილების კათვალისწინებით. ხოლო თუ საქმეში უარყოფითი შინაარსის (ასოციალური) მოთხოვნილებებიც ჩაერთვის, მაშინ ზოგადად ასოციალური და კერძოდ დანაშაულებრივი ქცევებისთვის გაცილებით ნოყიერი ნიადაგი იქმნება.

სოციოგენურ მოთხოვნილებათა კლასში შემდეგი სახის მოთხოვნილებები ერთიანდება:

ა) სიკეთის ანუ პროსოციალური (სხვების კეთილდღეობაზე ორიენტირებული ქცევის) მოთხოვნილებები

- ქველმოქმედების, დახმარების და თანაგრძნობის,

- სამართლიანობის,
- მფარველობის,
- სხვებისადმი სიამოვნების მინიჭების,
- სხვების (შთამომავლობის, ოჯახის, ნათესავ-მეგობრების და სხვ.) კეთილდღეობაზე ზრუნვის,
- სამშობლოს კეთილდღეობაზე ზრუნვის,
- კაცობრიობის კეთილდღეობაზე ზრუნვის,

ბ) ნორმატიული ასპექტით (კარგი-ცუდი) ნეიტრალური მოთხოვნილებები:

- თანაარსებობის, საუბრისა და აზრის გაზიარების,
- თანამშრომლობისა და კოოპერაციის,
- ოჯახური ბედნიერების,
- სიყვარულისა და მეგობრობის,
- სხვებისადმი ხელმძღვანელობის,
- სხვის მფარველობაში ყოფნის,
- ნადიმისა და დროსტარების,
- საზოგადოებრივი პრესტიჟის,
- თავის გამოჩენის და სხვების ყურადღების საგნად ყოფნის (პატივმოყვარეობა),
- პირადი ღირსების დაცვის,
- დამოუკიდებლობის,
- შეჯიბრებისა და ჯობნების,
- ძალაუფლების მოპოვების

გ) სიავის ანუ ასოციალური (სხვების დაზარალებაზე ორიენტირებული ქცევების) მოთხოვნილებები:

- შურისა და სიხარბის,
- შურისძიების,

- სხვების დაცინვისა და დამცირების,
- სხვებისადმი ზიანის მიყენების,
- სიცრუის (სხვების მოტყუების)

ყველა აქ დასახელებული სოციოგენური მოთხოვნილება ერთნაირ როლს არ ასრულებს პიროვნების საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ზოგი მათგანი, თავისი ბუნებით ისეთია, რომ უმჯობესია მათ საერთოდ არ ეჭიროთ რაიმე ადგილი პიროვნების მიდრეკილებათა სტრუქტურაში. საზოგადოებრივად გაუმართლებელი ცხოვრების პირობებში ბევრმა მათგანმა შეიძლება მიიღოს მახინჯი ფორმა და მთლიანად გაამრუდოს პიროვნების ცხოვრება. ასეთია, პირველ რიგში, სიავის ტიპის (ასოციალური) მოთხოვნილებები, რომლებიც გარკვეულ პირობებში, განსაკუთრებით კი პიროვნების არასწორი აღზრდის შედეგად, ვითარდებიან და ნაირფეროვან ასოციალურ ქცევებს (მ.შ. დანაშაულს) განაპირობებენ.

სანამ სიავის მოთხოვნილებებს განვიხილავდეთ, ზოგადად დავახასიათოთ დანაშაულებრივი ქცევის კავშირი სხვა სოციოგენურ მოთხოვნილებებთანაც. სიკეთის ჯგუფში შემავალი მოთხოვნილებები, ძირითადად, მაღალი მორალური ღირებულების ქცევებს უკეთებენ ორგანიზაციას. ამიტომ, ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე მიმართული ქცევა, თავისი მოტივაციური შინაარსით, დანაშაულად არ კვალიფიცირდება. მაგრამ ნორმატიული ქცევა არ ნიშნავს იმას, რომ იგი ერთნაირად ნორმატიულია, როგორც მორალის, ისე სამართლის თვალსაზრისით. ცხოვრებაში ხშირად იქმნება

სიტუაციები, როდესაც მორალის ნორმების დაცვა სამართლებრივი ნორმების დარღვევას მოითხოვს. როგორ კვალიფიცირდება, მაგალითად, ვაჟა ფშაველას ცნობილი პოემის გმირის, ალუდა ქეთელაურის, მოქმედება, ვინაც მკაცრად დაიცვა საკუთარი მორალური პრინციპი (უარი თქვა მოკლული მტრისთვის მკლავის მოკვეთაზე), რითაც ტომში მოქმედი სამართლებრივი ნორმა დაარღვია? მორალური კრიტერიუმების მიხედვით, ესაა ზნეობრივი ქცევა, სამარლებრივი კრიტერიუმების მიხედვით კი დანაშაული. ის, რომ ფსიქოლოგია არცერთი ამ კრიტერიუმებით არ ხელმძღვანელობს სხვა საკითხია. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მთავარია ქცევის მოტივაციური შინაარსი. ამით მხოლოდ ის ითქვა, რომ ქცევა, რომელიც კანონმდებლობით დანაშაულად კვალიფიცირდება, პრინციპში ყოველგვარ მოთხოვნილებას (მათ შორის, სიკეთის ჯგუფში შემავალ მოთხოვნილებებსაც) შეიძლება დაუკავშირდეს.

განსაზღვრულ პირობებში, დანაშაულებრივი შეიძლება იყოს ნეიტრალური სოციალური ორიენტაციის ქცევა. ავიღოთ მაგალითად, პატივმოყვარეობა. ეს პიროვნული თვისება, თავისთავად, დანაშაული არაა, მაგრამ, გარკვეულ პირობებში, მან პიროვნებას შეიძლება უბიძგოს სხვისი ნაღვაწის მითვისებისკენ (რაც უკვე დანაშაულია). იგივე ითქმის ამ ტიპის სხვა მოთხოვნილებებზეც. როგორც ითქვა, დანაშაული, ყველაზე ბუნებრივად და ორგანულად, სიავის ტიპის სოციოგენურ მოთხოვნილებებს უკავშირდება. ეს მოთხოვნილებები მხოლოდ ისეთ სოციალურ ქცევებში პოვებენ დაკ-

მაყოფილებას, რომლებიც იმთავითვე ასოციალური ხასიათისაა. დავიწყოთ სხვებისადმი ზიანის მიყენების მოთხოვნილებით, რადგან მისი ასოციალური და დანაშაულებრივი ხასიათი ყოველგვარი დასაბუთების გარეშეც თვალსაჩინოა. საერთოდ, დანაშაულის არსი იმაშია, რომ ამ ქმედებით სუბიექტი ზიანს აყენებს სხვა ადამიანებს (ცალკეულ პირებს, სოციალურ ჯგუფებს, სახელმწიფოს და ა.შ.). მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა დანაშაული სხვებისადმი ზიანის მიყენების მოთხოვნილებითაა აღძრული. სხვების დაზიანება, უმეტესწილად, არის სულ სხვა მოტივაციურ საფუძვლებზე აგებული დანაშაულებრივი ქცევების თანმხლები ეფექტი, მისი, ასე ვთქვათ, დამატებითი შედეგი. მაგალითად, ქურდობის გზით ვინმეს ქონების მითვისების შედეგია გაქურდულის დაზარალება, მაგრამ ქურდობას ჩადიან არა ამ შედეგისთვის, არამედ საკუთარი სარგებლობისთვის. ასევეა, სხვა ანგარებითი ტიპის დანაშაულობების შემთხვევაშიც.

სულ სხვაგვარია საკუთრივ ზიანის მიყენების მოთხოვნილებით აღძრული ქცევა. ამ შემთხვევაში სუბიექტი რაიმე სარგებლობის მიღებას კი არ ისახავს მიზნად, არამედ მას სიამოვნებას დაზარებულისთვის საკუთრივ ზიანის მიყენება ანიჭებს. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია, რომ ეს დაკავშირებული არაა არცერთ სხვა მოთხოვნილებასთან. თუ ზიანის მიყენება რომელიმე სხვა მოთხოვნილების სამსახურში დგას, ასეთი ქცევა ზიანის მიყენების მოთხოვნილებით მოტივირებულად ვერ ჩაითვლება. მაგალითად, თუ ვინმეს შურისძიების მიზნით მიაყენეს ზიანი (ცემეს, დაჭრეს, მოკლეს, სახლკარი გადაუწვეს და სხვ.), ესაა შურისძიების და არა ზიანის

მიყენების მოთხოვნილებით აღძრული ქცევა.

საკუთივ ზინის მიყენების ქცევასთან მაშინ გვაქვს საქმე, როდესაც იგი სწორედ ზიანის მიყენების მოთხოვნილებითაა მოტივირებული. ე.ი. ამ ქცევას სუბიექტისთვის არავითარი სხვა სარგებლობა არ მოაქვს, გარდა იმ სიამოვნებისა, რასაც იგი ვინმესთვის ზიანის მიყენებით ღებულობს. არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ზიანის მიყენების მოთხოვნილება სხვა მისწრაფებებით მოტივირებული ქცევის ფსიქოლოგიურ სტრუქტურაში ჩაერთვის და მის ენერგეტიკას აძლიერებს. უფრო ხშირად ეს ხდება მარცვის, დაყაჩაღების და სხვა ამ ტიპის (ძალადობრივ-ანგარებითი ხასიათის) დანაშაულობათა შემთხვევაში. იმისათვის, რომ სუბიექტმა მარცვა-დაყაჩაღების ვანდალური აქტი ჩაიდინოს, რასაც ხშირად მსხვერპლის წამება, სხეულის დაზიანება და სიკვდილიც კი მოჰყვება ხოლმე, საკმარისი არაა იგი მხოლოდ ანგარებით იყოს შეპყრობილი და აუცილებელია, რომ სხვებისთვის ზიანის მიყენებითაც (სიავის გამოვლენითაც) გარკვეულ სიამოვნებას განიცდიდეს.

მაგალითისათვის ასეთი კრიმინალური შემთხვევა შეიძლება მოვიყვანოთ: მძარცველები შეიჭრნენ ოჯახში, სასტიკად აწამეს ოჯახის წევრები და წაართვეს სათანადო მატერიალური ფასეულობები (ფული, სამკაულები და სხვ.). სახლიდან გასვლის დროს, ერთ-ერთმა მძარცველმა კარების ახლოს მდგარ ხუთი წლის ბავშვს დანით შუბლი გადაუსერა. სრულიად ნათელია, რომ ეს ბოლო ვანდალური აქტი არავითარი საჭიროებით არ იყო მოტივირებული. იგი მხოლოდ მისი ჩამდენი კონკრეტული პირის სიავის (პათოლოგიური

ბოროტების) და სადისტური ტენდენციის გამოვლენაა.

ძალზე ხშირად, სამართალდამცველებს უჭირთ ასეთი ქცევის მოტივაციური საფუძვლების გარკვევა. მათ ეჩვენებათ, რომ დანაშაული ყოველთვის რაიმე აზრობრივი შინაარსით უნდა იყოს მოტივირებული, რაც „უანგარო“ ზიანის შემთხვევაში არ იძებნება. რა აზრი აქვს, მაგალითად, ტრანსპორტის დიზაინის გაფუჭებას, ქუჩის ნათურების ჩამსხვრევას, ნაგვის ურნების გადაბრუნებას და სხვა ანალოგიურ ქმედებებს? ცხადია არავითარი. ასეთი ქცევები გაფუჭებისა და განადგურების შინაგანი პერვესიული იმპულსებითაა აღმრული. ეს, როგორც ირკვევა, დაკავშირებულია ინდივიდის ინტელექტუალური განვითარების დაბალ დონესთან. ინტელექტუალური განვითარების რაც უფრო დაბალ დონეზე დგას სუბიექტი, მით უფრო მეტად შეინიშნება მასთან ისეთი ქცევებისკენ მიდრეკილება, რომლებსაც თვითონ სუბიექტისთვის არავითარი სარგებლობა არ მოაქვთ, სხვებს კი (ზოგადად საზოგადოებას) მნიშვნელოვანი ზიანი ადგება. შენიშნულია, მაგალითად, რომ იმ უმაღლეს სასწავლებლებში, სადაც სტუდენტთა კონტინგენტი მკაცრი სელექციის გზითაა შერჩეული და დაკომლექტებულია ინტელექტუალურად პლიური სუბიექტებით, მერხები ნაკლებადაა დაჭრილი და მოხატული, ვიდრე იქ, სადაც შერჩევის კრიტერიუმები შედარებით რბილია. საქმე ისაა, რომ დაბალი გონებრივი შესაძლებლობების მქონე სტუდენტი უბრალოდ ვერ ხვდება, რომ ასეთ ქმედებას არა თუ რაიმე აზრი არ აქვს, არამედ საზიანოა თავად მისთვისაც, რადგან ეს მერხი სწორედ მისთვისაა დამზადებული და მისი დაზიანებით, პირველ რიგში, თავად მას

ექმნება დისკომფორტი.

დაახლოებით ანალოგიური ფსიქოლოგიური შინაარსი აქვს სხვების დაცინვასა და დამცირებას, რაც შესაბამისი სოციოგენური მოთხოვნილებითაა აღძრული. არც ამ ქცევას მოაქვს რაიმე სარგებლობა მისი სუბიექტისთვის, გარდა იმ სიამოვნებისა, რასაც მას ვინმეს დამცირებულ მდგომარეობაში ჩაყენება ანიჭებს. ამ მოთხოვნილების არსებობისა და ქცევაში გამოვლენის ძირითად ფაქტორს ინდივიდის პიროვნული მოუმწიფებლობა წარმოადგენს. კერძოდ, ცნობილია, რომ ცინიკოსები უმეტესწილად არასრულფასოვნების კომლექსით შეპყრობილი პირები არიან. ისინი გრძნობენ, რომ სხვებს აშკარად ჩამორჩებიან იმ უნარებით, რაც საზოგადოებაში მნიშვნელოვნად ითვლება (ინტელექტი, შრომისმოყვარეობა, ფიზიკური ამტანობა, გამბედაობა, რისკიანობა, მოთმინება და სხვ.) და სხვებისადმი დამცინავი დამოკიდებულებით ახდენენ ამის კომპენისერება-შენილვას. ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ დაცინვა და დამცირება არ აგვერიოს ჯანსაღ იუმორში, რაც ნებისმიერ საზოგადოებაში მიღებულია და ნორმატიულ განხილვას არ ექვემდებარება.

არანორმატიული (მ.შ. დანაშაულებრივი) ქცევის მნიშვნელოვანი ფაქტორია შური და სიხარბეც. სულხან საბა ორბელიანის სიტყვის კონაში შური ასეა განმარტებული: „ესე არს მწუხარებაი სხვისსა კეთილსა ზედა.“ ადამიანს, ვისაც ეს ნეგატიური თვისება (შურიანობა, ანუ მიდრეკილება შურის მოთხოვნილებისა და შესაბამისი ქცევისაკენ) ახასიათებს, აწუხებს სხვა ადამიანების ყოველგვარი წარმატება და მიღწევა. ზოგჯერ ასეთი შურიანობა უახლოეს ადამიანებზეც კი

ვრცელდება. შურიანი ადამიანები, უმეტესწილად, ცდილობენ შენიღბონ თავისი წუხილი სხვის წარმატებათა გამო და გარეგნულად მოწონება და აღტაცებაც კი გამოხატონ, მაგრამ შინაგანი განცდა ამით არ იცვლება. შესაბამისად, შური თავად შურიან ადამიანს ანადგურებს იმით, რომ იწვევს მასთან მიშენელოვან ფსიქოგენურ სტრესს, რაც სულიერ წონასწორობასაც ურღვევს და მის ფიზიკურ ორგანიზმსაც საკმაო ზიანს აყენებს. რაც შეეხება შურის ნორმატიული კრიტერიუმებით განხილვას, იგი, უფრო მეტად მორალური შინაარსისაა და სამართლებრივ სფეროსთან იშვიათად მოდის შეხებაში. ასეთი რამ ხდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც შურის საფუძველზე სუბიექტი გეგმავს და განახორციელებს ამა თუ იმ სახის დანაშაულებრივ ქცევას (მაგ., რაიმე ზიანის მიყენება მისთვის, ვისიც შურს, ცილისწამება, მისი დაცინვა და დამცირება და სხვ.

სიხარბე შურის ბუნებას იზიარებს იმით, რომ აქაც სხვის წარმატებათა გამო წუხილთან გვაქვს საქმე, ხოლო შურისგან იმით განსხვავდება, რომ ორიენტირებულია პირადი მოგების მიღებაზე. შურიან ადამიანს ის აწუხებს, რომ ვინმემ ამა თუ იმ სფეროში (სწავლაში, კარიერაში, ბიზნესში, პირად კეთილდღეობაში და სხვ.) გარკვეულ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ თუ ანალოგიური წარმატებები თავადაც ექნება, მისი შური გარკვეულწილად განელდება. რაც შეეხება ხარბ ადამიანს, მისი სურვილია, რომ მხოლოდ თავად იყოს წარმატებული, სხვისთვის კი მცირე სიკეთეც არ ემეტება. ამ ნეგატიური თვისების საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ

იგავი ბიბლიიდან მდიდრისა და ღარიბის შესახებ. ერთ მდიდარ კაცს უზარმაზარი ცხვრის ფარა ჰავდა. მის მეზობლად მცხოვრებ ღარიბ კაცს კი ერთადერთი ცხვარი ჰყავდა, რომელსაც თვალის ჩინივით უვლიდა. ერთხელ მდიდარს სტუმარი ეწვია. მას დაენანა საკუთარი ფარისთვის თუნდაც ერთი ბატკნის დაკლება, ამიტომ ღარიბს წაართვა მისი ერთადერთი ცხვარი და სტუმარს ის დაუკლა. როგორც ამ იგავიდანაც ვხედავთ, სიხარბე არა მხოლოდ მორალური თვალსაზრისითაა უარყოფითი შინაარსის მქონე სოციოგენური მოთხოვნილება, არამედ მნიშვნელოვანი დანაშაულის საფუძველიც შეიძლება გახდეს.

ცალკე უნდა განვიხილოთ სიავის ტიპის ისეთი სოციოგენური მოთხოვნილება, როგორიცაა მოთხოვნილება შურისძიებაზე. იგი მჭიდროდაა დაკავშირებული სამართლიანობის მოთხოვნილებასთან, რომელიც ასევე სოციოგენური შინაარსის მქონეა. მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ საკუთრივ სამართლიანობის მოთხოვნილება სხვების კეთილდღეობაზე ზრუნვის მოთხოვნილებათა კლასში შედის და გულისხმობს იმის ნდომას, რომ ზოგადად ადამიანთა შორის ურთიერთობებში დაცული იყოს სამართლიანობისა და თანაბარუფლებიანობის პრინციპი, იმის მიუხედავად, ეხება თუ არა ეს პირადად სუბიექტს. მაგალითად, როდესაც ვხედავთ, რომ სამართლიანობა დაირღვა, იმის მიუხედავად, რომ ეს შეიძლება ჩვენ არაფრით გვიკავშირდებოდეს, გვიჩნდება უსამართლობის განცდა და სათანადო რესურსების (ფიზიკური, სოციალური, მორალური და იურიდიული შე-

საძლებლობის ქონის) არსებობის შემთხვევაში მის აღკვეთასაც შევეცდებით.

რაც შეეხება შურისძიების მოთხოვნილებას, იგი ჩნდება მაშინ, როდესაც სამართლიანობის დარღვევა პირადად სუბიექტს ეხება. ე.ი. შურისძიების მოთხოვნილება ჩნდება მაშინ, როდესაც ადამიანი განიცდის, რომ მას უსამართლოდ მოექცნენ. ამ შემთხვევაში მთავარია არა ის, თუ რამდენად დაირღვა სამართლიანობა ობიექტურად, არამედ თავად სუბიექტის განცდა. მაგალითად, ლექტორმა შეიძლება სრულიად ობიექტურად შეაფასოს სტუდენტის პასუხი გამოცდაზე, მაგრამ თუ სტუდენტს ჰგონია, რომ უფრო მაღალ ქულას იმსახურდება, მას უჩნდება უსამართლობის განცდა. ცხადია, ასეთ და ამის ანალოგიურ სიტუაციებში შურისძიების მოთხოვნილება იშვიათად ჩნდება, მაგრამ არსებობს უფრო რთული ცხოვრებისეული სიტუაციებიც, სადაც სამართლის აღდგენის (ან აღსრულების) წყურვილი მძაფრად იჩენს თავს. ნორმატიული, კერძოდ, სამართლებრივი განხილვის საგანია ის, თუ როგორ იმოქმედებს ამ სიტუაციაში მოხვედრილი სუბიექტი.

კანონის მიხედვით, სამართალი უნდა აღსრულდეს სახელმწიფოს მიერ, საგანგებოდ ამისთვის შექმნილი ინსტიტუციების მეშვეობით. ამიტომ, საკუთარი თავის უსამართლობის მსხვერპლად განცდის შემთხვევაში, კანონმორჩილი პიროვნება მიმართავს სასამართლოს, რომელიც განიხილავს, თუ რამდენად შეესაბამება სუბიექტის განცდა ობიექტურ ვითარებას (ე.ი. მართლა დაირღვა თუ არა სამართლიანობა) და გამოიტანს შესაბამის დადგენილებას. თუ სუბიექტი, შურისძიების ნიადაგზე, თავად შეეცდება სამართლიანობის აღდგენას, რაოდენ ობიექტურიც არ უნდა იყოს მისი

მსჯავრი, ეს ითვლება კანონის დარღვევად და დამნაშავეც (შურისმაძიებელი) სათანადოდ ისჯება სამართალდამცველი ორგანოების მიერ. ასეთ შემთხვევებში, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის გარკვევას, თუ რა უბიძგებს ადამიანებს იმისკენ, რომ სამართლის აღსრულება სახელმწიფოს არ მიანდონ და თავად გაუსწორონ ანგარიში დაპირისპირებულ მხარეს.

დავიწყოთ იმით, რომ რიგით მოქალაქეებს ხშირად არ მოსწონთ თავად ის კანონები, რომლებიც ადამიანთა შორის სამართლიანი და თაბარუფლებიანი ურთიერთობების დასარეგულირებლადაა შემოღებული. ნათქვამის საილუსტაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ საჯელის ისეთი ფორმის გაუქმება, როგორიცაა სიკვდილით დასჯა. პიროვნება, ვისაც მოძალადემ უახლოესი ადამიანი (შვილი, მეუღლე, დედმაშვილი და სხვ.) მოუკლა, ვერ კმაყოფილდება მხოლოდ იმით, რომ მკვლეელი რამდენიმე წელს ციხეში გაატარებს და მიაჩნია, რომ მკვლელმა დანაშაული საკუთარი სიცოცხლით უნდა ზღოს. რაკი კანონი ასეთ სასჯელს არ ითვალისწინებს დაზარალებული მხარე ზოგჯერ თავად ცდილობს აღასრულოს ის, რაც სამართლიანად მიაჩნია. სასამართლო პრაქტიკიდან ცნობილია შემთხვევები, როდესაც მოკლულის ახლობლებმა მკვლელზე შური ციხიდან მისი გამოსვლის შემდეგ (ე.ი. რამდენიმე წლიანი ინტერვალით) იძიეს.

არანაკლებ მნიშვნელოვანი ფაქტორია სამართალდამცავი ორგანოებისადმი უნდობლობის სინდრომი, რომელიც მოსახლეობაში ფეხს იკიდებს მაშინ, როდესაც სახელმწიფო ვერ აკონტროლებს ამ ორგანოების მუშაობას, მართვა მოშლილია და ქვეყანა კორუფციის ჭაობშია ჩაფლული. ასეთ პირობებში მოქალაქეს არ ჯერა, რომ მისი საქმე სამართლიანად

იქნება განხილული და ცდილობს თავად გაუსწოროს ანგარიში დაპირისპირებულ მხარეს. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული სინდრომის არსებობისთვის ზოგჯერ რაიმე ობიექტური საფუძველი არ არსებობს, მოქალაქეთა სუბიექტურ განცდაში იგი ხშირად ძალზე ინტენსიურადაა მოცემული.

საგანგებოდ აღარ განვიხილავთ ისეთ შემთხვევებს, როდესაც შურისძიების აქტი მოსდევს დანაშაულებრივ დაჯგუფებათა შორის არსებულ დაპირისპირებას, რადგან, ასეთ ვითარებაში, კანონის გვერდის ავლის მოტივაცია სრულიად გასასეგებია: ბუნებრივია, რომ ასეთი ჯგუფები, თავის საქმეში, სამართალდამცავ ორგანოებს არ ჩარევენ.

შურისძიების ყველა შემთხვევა, კანონის მიხედვით, დანაშაულია და ისჯება სათანადოდ, როგორი ფსიქოლოგიური ახსნაც არ უნდა გააჩნდეს მას. მაგრამ შურისმაძიებელი დამნაშავეა არა მხოლოდ იურიდიულად, არამედ შურისძიების აქტის ჩადენის შედეგად, იგი მორალურად და ფსიქოლოგიურადაც დამნაშავედ იქცევა, რადგან ბოროტებაზე ბოროტებით პასუხი ამ სოციალურ ჭირს კიდევ უფრო ამრავლებს. გარადა ამისა, თუ ყველა ადამიანი სამართლის საკუთარი გაგებით იხელმძღვანელებს ქვეყანას ანარქია მოიცავს, რაც ნოყირ ნიადაგს წარმოადგენს ყოველგვარი უსამართლობისა და დანაშაულისათვის.

§ 1. მოწმის ჩვენება, როგორც ფსიქოლოგიური პრობლემა

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით იურიდიული საქმიანობის ყველა სფერო თავისებურად საინტერესოა, მაგრამ იურიდიული ფსიქოლოგიის ისეთ მოკლე კურსში, რომელსაც ამჟერად მკითხველს ვთავაზობთ, იძულებული ვართ წინა პლანზე მხოლოდ ზოგიერთი, ჩვენი აზრით ფსიქოლოგიასთან სხვებზე მეტად დაკავშირებული, საკითხები წამოვწიოთ. ამიტომაც, რომ პირველ რიგში პრიორიტეტი დანაშაულებრივი ქცევის ფსიქოლოგიურ დახასიათებას, განსაკუთრებით კი მისი მოტივაციურ თავისებურებებს მივანიჭეთ. ამის შემდეგ უფრო პრიორიტეტულად მოწმის ჩვენების ფსიქოლოგიური ასპექტების განხილვა მიგვაჩნია, რადგან სამართალდამცველთა მიერ ფსიქოლოგიური ფაქტორებით განპირობებულ შეცდომათა დაშვება ყველაზე მეტად ჩვენების ჩამორთმევის (დაკითხვის) და მისი სანდოობის შეფასების პროცესშია მოსალოდნელი.

ამასთანავე, ეს ეხება არა მხოლოდ იმ დასაკითხ პირთა ჩვენებას, რომელთა გულწრფელობაშიც დაეჭვების გარკვეული საფუძველი გვაქვს, არამედ სრულიად კეთილსინდისიერ და სამართალდამცველებთან თანამშრომლობისათვის განწყობილ პირთა მიერ მოწოდებულ ცნობებსაც. საქმე ისაა, რომ ჩვენება ადამიანის მიერ აღქმულ მოვლენათა სუბიექ-

ტურ განცდას ემყარება, რაც, იმ ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებათა გამო, რასაც ქვემოთ განვიხილავთ, შესაძლოა რამდენადმე დაშორებული იყოს ამ მოვლენათა ობიექტური მოცემულობისგან. ამის გამო, ჩვენთვის აუცილებელია ჩვენებასთან დაკავშირებული ფსიქოლოგიური პრობლემები განვიხილოთ ყველა იმ ფსიქოლოგიური მოვლენის ასპექტით, რომლებიც არსებითად განსაზღვრავენ მის შინაარსს. მაგრამ ჯერ საჭიროა თავად პრობლემის არსში გავერკვეთ.

ჩვენების ფსიქოლოგიური პრობლემა რომ დავაყენოთ, საჭიროა მის შესახებ, თავიდან, ორიოდ ცნობა იურისპრუდენციიდან მოვიტანოთ. ჩვენება არის სამართლებრივ საქმესთან დაკავშირებული რომელიმე პირის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია საქმის მისთვის ცნობილ გარემოებათა შესახებ. ჩვენებას, რომელსაც, კანონის შესაბამისად, პირი იძლევა დაკითხვაზე, წინასწარი ძიების ან სასამართლო განხილვის პროცესში, აქვს დამოუკიდებელი ღირებულება, საქმის გარშემო არსებულ სხვა მასალათა გვერდით. ჩვენების ჩამორთმევის (დაკითხვის) მიზანია მივიღოთ ჭეშმარიტების დადგენისთვის საჭირო ცნობები მოცემული სამართლებრივი საქმის შესახებ.

ჩვენების მიცემის უფლება აქვს კონკრეტული სამართლებრივი პროცესის მონაწილე ნებისმიერ მხარეს, როგორცაა დაზარალებული, დამნაშავე (ექვმიტანილი) და მოწმე (პირი, ვისაც ობიექტურ ვითარებათა წყალობით, გარკვეული ინფორმაცია გააჩნია დანაშაულის შესახებ). ამასთანავე, დაზარალებული და მოწმე, კანონით, ვალდებული არიან თქვან ყველაფერი, რაც იციან საქმის გარემოებათა შესახებ და

ილაპარაკონ მხოლოდ სიმართლე, ეჭვმიტანილს (ბრადლე-
ბულს) კი შეუძლია არ გამოიყენოს ჩვენების მიცემის უფლე-
ბა (ისარგებლოს დუმილის უფლებით) და არც სიცრუისთვის
ეკისრება პასუხისმგებლობა, რადგან კანონი არავის არ ავა-
დებულებს საკუთარ ინტერესთა წინააღმდეგ მოქმედებას.

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, ჩვენების მიცემა
არის ადამიანური საქმიანობის (ქცევის) გარკვეული ფორმა
და ქცევის მიმდინარეობის ზოგად კანონზომიერებებს ექვემ-
დებარება. ამდენად, პირველ რიგში, იგი სწორედ ამ ასპექ-
ტით უნდა დახასიათდეს. ამისათვის კი განსაკუთრებული
ყურადღება მის მოტივაციურ თავისებურებებს უნდა დაეთ-
მოს, რადგან, ყოველგვარი ქცევისათვის სუბიექტი, როგორც
ვნახეთ, სწორედ მოტივაციის საფუძველზე განეწყობა. რაც
შეეხება ჩვენების შინაარსს, იგი მოცემული პირის შემეცნები-
თი აქტივობის შედეგია და უშუალოდ და დამოკიდებული მის
შემეცნებით შესაძლებლობებზე. ამ თვალსაზრისით საჭირო-
ა, ვრცლად იქნას განხილული იმ შემეცნებით პროცესთა მიმ-
დინარეობის კანონზომიერებები, რომლებიც ჩართულნი
არიან ამ საქმეში და რომელთა კომპლექსური აქტივაციაც მო-
ცემული შინაარსის ჩამოყალიბებას უზრუნველყოფს.

ამრიგად, თუ მოწმის ჩვენებას და მისი ჩამოყალიბების
პროცესს, ქცევის ფსიქოლოგიის ასპექტით განვიხილავთ, მა-
შინ პირველ რიგში მისი მოტივაციური ფონი უნდა გავითვა-
ლიწინოთ. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მოწმის, როგორც
სამართლებრივი პროცესის მონაწილე სუბიექტის, მოქმედე-
ბები დიდადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორი მოტივა-

ციური შინაარსი აქვს მის ამ ქცევას. სხვა ფაქტორებთან ერთად, სწორედ ამითაცაა განპირობებული ის გარემოება, რომ ერთი და იმავე დანაშაულის ყველა თვითმხილველი, ამბავს თავისებურად და სხვებისგან განსხვავებულად გვიყვება. მართლისმთქმელსა და ტყუილის გამომგონებელს რომ სხვადასხვა მოტივაცია ამოძრავებთ, ამას საგანგებო დასაბუთება არ ესაჭიროება, მაგრამ სიმართლის გადმოსაცემად მოწადინებული მოწმეებიც რომ ნანახს „საკუთარი იმპროვიზაციით“ გადმოგვცემენ, ესეც, ძალიან ხშირად, მათი ღირებულებითი (მოტივაციური) ორიენტაციების ერთიმეორისაგან განსხვავებულობითაა განპირობებული.

ქცევა, იქნება იგი დანაშაულის ჩადენა, დანაშაულზე ჩვენების მიცემა, დანაშაულის გამოძიება, მეცნიერული მოღვაწეობა, სწავლა თუ გართობა, რეალიზდება პიროვნების კოგნიტურ და მოტორულ ფუნქციათა აქტივაციის გზით. ჩვენს შემთხვევაში განსაკუთრებულ ყურადღებას ადამიანის კოგნიტური აქტივობის პროცესი იპყრობს, რადგან ჩვენების შინაარსის ჩამოყალიბება სწორედ კოგნიტური, ანუ შემეცნებითი აქტივობის პროცესია. მისი ამ ასპექტით განხილვა იმ ფსიქიკურ პროცესთა მიმდინარეობის კანონზომიერებათა გათვალისწინებას მოითხოვს, რომელთა აქტივაციის გზითაც ადამიანი მიიღებს, გადაამუშავებს, შეინახავს და აღადგენს ამა თუ იმ ინფორმაციას. ამ შემთხვევაში, ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესი განიხილება როგორც კომპლექსური შემეცნებითი აქტივობა, სადაც ადამიანის კოგნიტური აქტივობის ყველა ფორმა (ყურადღება, მეტყველება, აღქმა, აზროვნე-

ბა, წარმოსახვა, მეხსიერება) თავის როლს ასრულებს. ჩვენების შინაარსში აისახება არა მხოლოდ მისი გაფორმების პროცესის მოტივაციური ფონი, არამედ შემეცნებით ფსიქიკურ პროცესთა მიმდინარეობის ზოგადი, ასაკობრივი და ინდივიდუალური თავისებურებებიც.

ჩვენების ფსიქოლოგიური პრობლემა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ გამოვავლინოთ ის სპეციფიკური ფსიქოლოგიური თავისებურებები, რაც მისი შინაარსის ჩამოყალიბებას ახასიათებს, ერთი მხრივ, როგორც ქცევას, ხოლო მეორე მხრივ, როგორც შემეცნებით აქტივობას. დაკითხვაზე ჩვენების შინაარსის განმასზღვრელ ფსიქიკურ პროცესთა კანონზომიერებების გათვალისწინება, საშუალებას მოგვცემს მაქსიმალურად გამოვიყენოთ დასაკითხ პირთა ინფორმაციული შესაძლებლობები და შევაფასოთ მათ მიერ მოწოდებული ცნობების ღირებულება ჭეშმარიტების დადგენისთვის.

ჩვენების ფსიქოლოგიურ პარამეტრთა გათვალისწინების აუცილებლობაზე, ფსიქოლოგიის კლასიკოსები, არგუმენტირებულად მიუთითებდნენ უკვე მაშინ, როდესაც მეცნიერული ფსიქოლოგია ჯერ მხოლოდ პირველ ნაბიჯებს დგამდა. უკვე XIX საუკუნის დასარულს და გასული საუკუნის დასაწყისში ცნობილმა გერმანელმა ფსიქოლოგმა ვილჰელმ შტერნმა ჩაატარა ექსპერიმენტულ გამოკვლევათა მთელი სერია (შტერნი 1902), სადაც არგუმენტირებულად აჩვენა, რომ, სწორედ ფსიქოლოგიურ ფაქტორთა გამო, „არ არსებობს მოწმე, თანამხედური და თვითმხილველი, რომლის ჩვენებაც 100%-ით ნდობის ღირსი იყოს“ (უზნაძე 1998: 406). ე.ი. ჩვენების შინაარსი არასოდეს არ წარმოადგენს რეალურად

მომხდარი ამბის ზუსტ ასლს. ასე იმიტომ ხდება, რომ ადამიანის ფსიქიკა მექანიკურად კი არ ასახავს სინამდვილეს (როგორც, მაგალითად, ფოტო ან კინოფირი), არამედ, თავად სუბიექტი (პიროვნება), ფსიქიკური აქტივობის პროცესში, ახდენს ასახული ობიექტური მოცემულობის თავისებურ რეკონსტრუქციას საკუთარ ცნობიერებაში.

ჩვენების მიცემის პროცესში, ობიექტური ვითარების ასეთი სუბიექტური რეკონსტრუქციის გარდუვალობას თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს როგორც საგამომიებო პრაქტიკა (სათანადო მაგალითებს გზადაგზა მოვიყვანთ მომდევნო პარაგრაფებში), ასევე ექსპერიმენტული გამოკვლევები, რომლებიც განსაკუთრებით უხვად იქნა ჩატარებული ბოლო ხანებში, ვ. შტერნის იდეათა გათვალისწინებით და თანმედროვე ექსპერიმენტული ტექნიკის გამოყენებით. მოვიყვანოთ ერთ-ერთი მათგანი ჯერჯერობით მხოლოდ იმის ნათელსაყოფად, თუ ჩვენების შინაარსის ობიექტურ ვითარებასთან შესაბამისობის ხარისხის შესაფასებლად, რაოდენ აუცილებელია ჩვენების ფსიქოლოგიურ პარამეტრთა გათვალისწინება:

მიმდინარეობდა მაღალი კვალიფიკაციის იურისტ-ექსპერტთა შეკრება. სხდომის მსვლელობის დროს მოულოდნელად დარბაზში შემოიჭრნენ უცნაურად ჩაცმული ადამიანები, რომლებმაც დაიწყეს სირბილი, ყვირილი. გაისროლეს რევოლვერი და გაუჩინარდნენ. სხდომის მონაწილეებს ინდივიდუალურად ჩამოართვეს ჩვენება მომხდარის შესახებ (დარბაზში შემოვარდნილი მსხაიობები მოქმედებდნენ წი-

ნასწარი სცენარის მიხედვით და მათი მოქმედება დეტალურად აღიბეჭდებოდა კინოფირზე). მიუხედავად იმისა, რომ მოწმის როლში პროფესიონალი იურისტები გამოდიოდნენ და ყოველი მათგანი დაინტერესებული იყო მაქსიმალურად აწორი ჩვენების მიცემაში, სრულყოფილად ამ ამოცანას ვერცერთმა მათგანმა ვერ გაართვა თავი. შეცდომით იყო გახსენებული კოსტიუმების ფორმა, ადამიანთა რაოდენობა, მათ მიერ წარმოთქმული ფრაზები, მოვლენათა თანმიმდევრობა და სხვა დეტალები. ზოგიერთი შეცდომა სრულიად შეუსაბამო და კურიოზულ ხასიათსაც კი ატარებდა (დაწვრილებით იხ. გოგიჩაიშვილი 1997).

მომდევნო პარაგრაფებში დეტალურად განვიხილავთ იმ კანონზომიერებებს, რომელთა შესაბამისადაც ხდება ფსიქიკურ შინაარსთა ისეთი გადაკეთება რეკონსტრუქცია, როგორიც აქ მოყვანილ ექსპერიმენტში არის აღწერილი. აქვე საჭიროა აღინიშნოს, რომ თუმცა ყველაზე კეთილსინდისიერ მოწმესაც არ შეუძლია მაქსიმალურად სრულყოფილი ჩვენების მოცემა, მაგრამ იმასაც, რასაც მოწმე (ნებისმიერი დასაკითხი პირი) თუნდაც რამდენადმე რეკონსტრუირებული ჯორმით აღადგენს ნანახიდან, უაღესად დიდი ინფორმაციული ღირებულება გააჩნია საქმის ჭეშმარიტ არსში ჩასაწვდომად.

ესეც არ იყოს, თუ მოწმე სიმართლის გადმოცემითაა დაინტერესებული, მის მიერ მოცემულ ჩვენებაში ჭეშმარიტების შემცველი ცნობები ყოველთვის მეტია, ვიდრე შეცდომები. მაგალითად, თუ მოწმე გვაცნობებს, რომ ვინმე X პირმა Y პირს პისტოლეტიდან ესროლა, მან შეიძლება შეცდომით

გაიხსენოს მოცემული ინციდენტის ზოგი დეტალი (რა უთხრეს X-მა და Y-მა ერთმანეთს გასროლამდე, რა მანძილიდან მოხდა გასროლა, რა სისტემის იარაღიდან ისროლეს და სხვ.), მაგრამ უეჭველია, რომ თავად გასროლის ფაქტს (რასაც ამ შემთხვევის გასარჩევად არსებითი მნიშვნელობა აქვს) იგი სწორად იხსენებს.

რამდენადაც, დასაკითხ პირებს სამართლებრივ საქმესთან დაკავშირებით სხვადასხვაგვარი სტატუსი (მოწმე, დაზარალებული ან ეჭვმიტანილი) და უფლებრივი მდგომარეობა გააჩნიათ, მათ მომხდართანაც (რის შესახებაც ჩვენებას გვაძლევენ) სხვადასხვაგვარი ფსიქოლოგიური დამოკიდებულება აქვთ, რაც სპეციფიკურ გავლენას ახდენს მათ მიერ მოწოდებული ცნობების შინაარსზე. შესაბამისად, მათი დაკითხვის მეთოდოლოგია განსხვავებულია, რაც სხვადასხვაგვარ პირობებს ქმნის ჩვენების შინაარსის ჩამოყალიბებისთვის. დაკითხვის ყველა ცალკეული ვარიანტის (მაგალითად, ეჭვმიტანილის დაკითხვა, დაზარალებულის დაკითხვა და ა.შ.) სპეციფიკურ თავისებურებათა შესწავლაც დაკითხვის ფსიქოლოგიის მნიშვნელოვანი პრობლემაა, მაგრამ ასეთი საკითხები რომ დავაყენოთ, აუცილებელია ჯერ ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესის ზოგადი კანონზომიერებები განვიხილოთ, ამისთვის კი, ყველაზე უმჯობესია, ამოსავალ ვარიანტად დაუინტერესებელი (ე.წ. ნეიტრალური) და კეთილსინდისიერი მოწმის „სუბიექტურად სწორი ჩვენება“¹⁴ ავიღოთ.

¹⁴ გამოთქმა „სუბიექტურად სწორი ჩვენება“ ჩვენების იმ ვარიანტს ნიშნავს, როდესაც მოწმე დარწმუნებულია, რომ ყველაფერი ნამდვილად ისე იყო, როგორც მოგვითხრობს. სხვა საქმეა, თუ

აქ გამოვლენილი ზოგადი კანონზომიერებები მოქმედებს დაკითხვის სხვა ვარიანტებშიც (ექვმიტანილის დაკითხვა, სიცრუეზე ორიენტირებული მოწმის დაკითხვა და სხვ.), ამ კონკრეტული ვარიანტისთვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ თავისებურებებთან ერთად. მაგალითად, როდესაც ვიცით ის ზოგადი კანონზომიერება, რომლის თანახმადაც ხდება ფსიქიკურ შინაარსთა ტრანსფორმაცია აღქმის, დამახსოვრების და დამახსოვრებულის რეპროდუქციის პროცესში, საშუალება გვემძლევა გავითვალისწინოთ, რომ ეს კანონზომიერება ერთნაირად მოახდენს გავლენას ჩვენების შინაარსზე, როგორც გულწრფელ, ისე ტყუილის სათქმელად განწყობილ მოწმესთან. სპეციფიკური განსხვავებულებები მათ მოქმედებებში კი იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი სიმართლის გახსენებაზეა ორიენტირებული, მეორე კი სიმართლისნაირი ტყუილის გამოგონებაზე.

ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესის მიმდინარეობაში სამი სტადია (პერიოდი) გამოიყოფა (ენიკეევი 1996: 285): 1. საქმესთან დაკავშირებული გარემოებების (ამბების, საგნების, ადამიანების, მოქმედებების და სხვ.) აღქმა, 2. აღქმული შთაბეჭდილებების შენახვა (დამახსოვრება), 3. შენახული შთაბეჭდილებების ხელახლა გაცნობიერება (რეპროდუქცია – გახსენება). მიუთითებენ, რომ საკუთრივ ამ ტერმინის („ჩვენების ჩამოყალიბების სტადიები“) შინაარსი ბოლომდე

რამდენად შეესაბამება მისი მონათხრობი იმ ობიექტურ ვითარებას, რის შესახებაც ჩვენებას გვაძლევს.

დაზუსტებული არაა და მოყვანილ სქემას აქვს მხოლოდ საორიენტაციო მნიშვნელობა.

ჩვენი აზრით, ეს ეტაპები გამოხატავს ჩვენების შემადგენელი მასალის სუბიექტური ასახვის პროცესს, ხოლო ეს მასალა ჩვენებად ფორმდება უშუალოდ დაკითხვის პროცესში. მაგალითად, როდესაც ადამიანი ქუჩაში გაჩაღებულ ჩხუბს აღიქვამს, იგი აღქმულ შინაარსს ჩვენებად არ განიცდის. შენახვითაც, ჩხუბის სცენები ისე ინახება მის მეხსიერებაში, რომ ჩვენების სახე არ გააჩნია. მხოლოდ მაშინ, თუ ამ პირს მოუწევს ჩვენების მიცემა მის მიერ ნანახი ჩხუბის შესახებ, იგი ადრე აღქმულ და მეხსიერებაში შენახულ წარმოდგენებს, მიზანდასახულად გააფორმებს ჩვენებად. მაშინაც, როდესაც სუბიექტი თავიდანვე ითვალისწინებს ჩვენების მიცემის შესაძლებლობას, ფსიქიკურ შინაარსთა სათანდო გაფორმება, მაინც, მხოლოდ ყველაფრის დამთავრების შემდეგ ხდება შესაძლებელი. უმჯობესია თუ ეს დაკითხვამდე არ მოხდება, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ, შესაბამის კონტექსტში, ჯერ კი საგანგებოდ განვიხილოთ ჩვენება, როგორც ქცევა და მისი მოტივაციური თავისებურებები დავახასიათოთ.

§ 2. ჩვენება ქცევის ფსიქოლოგიის ასპექტით

მოწმის მიერ ჩვენების მიცემა ადამიანური ქცევის გარკვეული ფორმაა და როგორც ყოველგვარ ქცევას, მასაც სათანადოდ მოდიფიცირებული (განწყობილი) სუბიექტი განახორციელებს. ამა თუ იმ ქცევისათვის სუბიექტის განსაწყობად აუცილებელია, რომ იგი სათანადოდ იყოს მოტივირებული. მოტივში, როგორც ვიცით, ქცევის საჭიროების განცდაა მოცემული. ადამიანი საჭიროებას განიცდის ან აქტუალურად მიმდინარე მოთხოვნილების სახით ან აზრობრივად. პირველ შემთხვევაში ქცევის ენერგეტიკა უშუალოდ მოთხოვნილების იმპულსს უკავშირდება და საქმე გვაქვს იმპულსურ ქცევასთან, მეორე შემთხვევაში ნებისყოფა წარმართავს ყველაფერს და საქმე გვაქვს ნებისმიერ (ნებელობით) ქცევასთან. მოწმის მიერ ჩვენების მიცემის ქცევაც სწორედ ნებელობითი ქცევაა, რადგან მის საჭიროებას სუბიექტი, პირველ რიგში, სწორედ აზრობრივად წვდება, მაგრამ რამდენადაც მოაზრებული საჭიროებაც ადრე თუ გვიან მოთხოვნილებაში იჩენს თავს (როგორც ვნახეთ, ნებელობითი ქცევა სუბიექტის სამომავლო მოთხოვნილებათა დაგმაცოფილებით, სათანადო საჭირო პირობების შექმნას ემსახურება), ამჯერად, მსჯელობის სიმარტივისათვის, ჩვენების ქცევის მოტივაციურ ფაქტორს ყველა შემთხვევაში მოთხოვნილებას ვუწოდებთ და მოტივაციას განვიხილავთ მოთხოვნილების (აქტუალურის ან მოაზრებულის) მიერ ქცევის აღძვრისა და წარმოების პროცესად, როგორც ეს ხდება ამ სახის კვლევათა უმრავლესობაში.

გავანალიზოთ, თუ დაახლოებით რა შინაარსის მოტივები შეიძლება ჰქონდეს ჩვენების მიცემას ქცევას. რამდენადაც ადამიანის მიერ განხორციელებულ ყოველ მოქმედებას ნაირგვარი მოტივაციური შინაარსი შეილება გააჩნდეს, ამდენად მოწმის მიერ ჩვენების მიცემაც, რინციპში თითქმის ყოველგვარ ადამიანურ მოთხოვნილებას შეიძლება დაუკავშირდეს. ამიტომ, როდესაც მოწმის მერ ჩვენების მიცემის ქცევის მოტივაციაზე ვსაუბრობთ, აკლილებელია მისი მიზანდასახულობიდან ამოვიდეთ და ანვსაზღვროთ, რა სახის კონკრეტული მოთხოვნილებები ამ მიზნათან ბუნებრივად დაკავშირებული.

საქმე ის არის, რომ ყოველ ქცევას, მის კონკრეტულ გამოვლინებაში, საფუძვლად უდევს ის მიზანთან ბუნებრივად დაკავშირებული მოტივებიც რა მიზანთან შემთხვევით დაკავშირებული მოტივებიც. მოტივთა პირველ ჯგუფს ჰომოგენურ მოტივებს უწოდებენ, მორე ჯგუფს კი ჰეტეროგენულ მოტივებს. როდესაც ქცევის მიზნი და მოტივი საერთო ბუნების მოვლენებია და მიზნის მისაღწევად განხორციელებული მოქმედებები ბუნებრივად გამომდინარეობს მოტივიდან, საქმე გვაქვს ქცევის ჰომოგენურ მოტივაციასთან, ხოლო როდესაც მოტივი და მიზანი სხვადასხვა ბუნების მოვლენებია და მიზნის მისაღწევად განხორციელებული მოქმედებები ფაქტიურად სხვა მიზნების მიღწევას ემსახურება, საქმე გვაქვს ქცევის ჰეტეროგენულ მოტივაციასთან. მაგალითად, მოწყურებული ადამიანის მიერ წყლის დალევა ჰომოგენურად მოტივირებული ქცევაა, რადგან წყლის დალევა ბუნებ-

რივად გამომდინარეობს წყურვილიდან, ხოლო წყლის და-
ლევა წამლის გადაყლაპვის გასაადვილებლად, ჰეტეროგენუ-
რად მოტივირებული მოქმედებაა, მიზანი (წყლის დალევა)
არა წყალზე, არამედ სხვა რამეზე (ამ შემთხვევაში, ჯანმრთე-
ლობაზე ზრუნვის) მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ემსა-
ხურება.

ჩვენების მიცემის მიზანია სამართალდამცველი ორგა-
ნოებისთვის დახმარების გაწევა სიმაართლის დადგენის საქ-
მეში. ამ მიზნით მოწმე ცდილობს სწორედ აღადგინოს და
გადმოსცეს ყოველივე ის, რაც იცის მოცემულ საქმესთან და-
კავშირებით. როგორც ვხედავთ, ჩვენების მიცემის ქცევის სა-
ხით, საქმე გვაქვს ადამიანის სოციოფსიქიკური აქტივობის
(სოციალური ქცევის) კონკრეტულ გამოვლენასთან. შესაბა-
მისად, მისი მოტივაცია, პირველ რიგში, სოციალური შინა-
არსის მქონე მოტივებთან, ანუ სოციოგენურ მოთხოვნილე-
ბებთან, არის დაკავშირებული. აქედან გამომდინარე, ჩვენც,
ძირითადად, ამ მოთხოვნილებებზე გავამახვილოთ ყურა-
ღდება და მივუთითოთ იმ ძირითად შესაძლო მოტივებზე,
რომელთა საფუძველზეც მოწმე სამართალდამცველებთან
თანამშრომლობის ქცევას განახორციელებს. მიზანთან ჰომო-
გენური დამოკიდებულების ხარისხის მიხედვით, (ყველაზე
ჰომოგენურიდან, ყველაზე ჰეტეროგენულისკენ) ეს მოტივე-
ბი ასე შეიძლება დავალოგოთ:

1. ზნეობრივი მოვალეობის განცდა. ამ შემთხვევაში, პი-
როვნება იმის გაცნობიერების საფუძველზე, რომ საგამოძიე-
ბო ორგანოებთან თანამშრომლობა მისი მოქალაქეობრივი

მოვალეობაა, საკუთარ თავს განაწყობს შესაბამისი ქცევის-
თვის. აქ მოწმის ქცევა მთლიანად ჰომოგენური მოტივაციუ-
რი შინაარსის მქონეა.

2. სამართლიანობის მოთხოვნილება. სუბიექტი ხედავს,
რომ უსამართლობის თვითმხილველია და მის მიერ სათანა-
დო ორგანებისთვის ინფორმაციის მიწოდება ხელს შეუწყობს
სამართლიანობის აღდგენას. აქაც ჩვენების მიცემის ქცევის
ჰომოგენურ მოტივაციასთან გვაქვს საქმე.

3. ქვეყნის (სახელმწიფოს) კეთილდღეობაზე ზრუნვა.
სუბიექტი ხვდება, რომ თუ მოქალაქეები ყოველგვარ დანაშა-
ულსა და უსამართლობაზე თვალს დახუჭავენ და შესაბამის
სახელმწიფოებრივ ინსტიტუციებთან არ ითანამშრომლებენ,
სამართალდაცვით სისტემას ძალზე გაუჭირდება წესრიგის
დაცვა, რაც სახელმწიფოს დაასუსტებს. ეს ვითარება, თავის
მხრივ, ყველა მოქალაქის მდგომარეობაზე აისახება. ეს მოტი-
ვიც სრულიად ჰომოგენურ მიმართებაშია მოწმის ქცევის მი-
ზანთან.

4. კანონის მოთხოვნა. სუბიექტმა იცის, რომ იგი, რო-
გორც მოქალაქე, ვალდებულია სამართლებრივი წესრიგის
ყველა დარღვევა, რაც მისთვის ცნობილი გახდა, შესაბამის
ორგანოებს შეატყობინოს. აქ მოტივაციის ორ ვარიანტთან შე-
იძლება გვქონდეს საქმე, რომელთაგან ერთი (ვარიანტი ა) ჰო-
მოგენურ მიმართებაშია ჩვენების მიცემის მიზანთან, მეორე
კი (ვარიანტი ბ) პეტეროგენულში.

ა) ვარიანტი. სუბიექტი, როგორც წესიერი და კანონ-
მორჩილი მოქალაქე, თავს ვალდებულიად თვლის, რომ ითა-
ნამშრომლოს სამართალდამცველებთან.

ბ) ვარიანტი. სუბიექტმა იცის, რომ მოწმის მოვალეობის შეუსრულებლობა და დანაშაულის დაფარვა დანაშაულია და ისჯება კანონით. ისიც თანამშრომლობს გამოძიებასთან და თავს იზღვევს დასჯისგან. ამ შემთხვევაში კანონის მოთხოვნის შესრულება დგას სხვა ქცევის, კერძოდ, უსაფრთხოების მოთხოვნილებით მოტივირებული ქცევის, სამსახურში. მას საფუძვლად არა სამართალდამცველებთან თანამშრომლობის, არამედ სულ სხვა მოტივი (უსაფრთხოების) უდევს საფუძვლად.

5. საივის ტიპის სოციოგენური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. სუბიექტი საგამოძიებო ორგანოებთან თანამშრომლობს არა იმიტომ, რომ მათთვის დახმარების გაწევა აინტერესებს, არამედ იმიტომ, რომ ეჭვმიტანილის წინააღმდეგ ჩვენების მიცემა მას თავისთავად ანიჭებს სიამოვნებას. ასეთ მოწმეს ის კი არ აინტერესებს, რომ სწორი ჩვენების მიცემით საზოგადოებას კარგ სამსახურს უწევს, არამედ მის მიზანს იმ პირის მძიმე მდგომარეობაში ჩაყენება წარმოადგენს, ვის წინააღმდეგაც ჩვენებას აძლევს. ამ შემთხვევაში, ჩვენების მიცემის ქცევა, მთლიანად ჰეტეროგენულ მოტივაციაზე დამყარებული. ასეთი მოტივის როლში, პრინციპში, საივის ჯგუფში შემავალი ყველა სოციოგენური მოთხოვნილება (სხვებისადმი ზიანის მიყენების, შურის, სიხარბის და სხვ.) შეიძლება გამოვიდეს, მაგრამ, როგორც საგამოძიებო პრაქტიკა აჩვენებს, ასეთ როლს ყველაზე ხშირად შურისძიების მოთხოვნილება ასრულებს: მოწმე, გარკვეული მიზეზით, განაწყენებულია ეჭვმიტანილზე და მის წინააღმდეგ ჩვენების მიცემით შურს იძიებს მასზე.

5. სარგებლობის მიღება. არის შემთხვევები, როდესაც ვინმეს წინააღმდეგ ჩვენების მიცემას მოწმისთვის გარკვეული სარგებლობა მოაქვს. მაგალითად, საპროცესო გარიგების შემთხვევებში მოწმე თანხმდება ვინმეს წინააღმდეგ ჩვენების მიცემაზე იმ პირობით, რომ თვითონ განთავისუფლდება (მთლიანად ან ნაწილობრივ) პასუხისმგებლობისგან. მოწმის ქცევა აქაც მთლიანად ჰეტეროგენულ მოტივაციაზეა დამყარებული.

მოტივაციის ამ ძირითადი შესაძლო ვარიანტების გარდა, ჩვენების მიცემის ქცევის კონკრეტულ შემთხვევებში, სხვა დამატებითი მოტივებიც შეიძლება მოიძებნოს. გარდა ამისა, რამდენადაც, ადამიანის ქცევა, თავის კონკრეტულ გამოვლინებებში, როგორც ვიცით, უმეტესწილად, პილიმოტივირებულია, ამდენად, მოწმის მიერ ჩვენების მიცემის ქცევაც შესაძლოა ერთდროულად რამოდენიმე მოტივს ემყარებოდეს. ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, თუ აქ ჩამოთლილი მოტივებიდან რომელი მოტივები უფრო ხშირად გამოდიან მოწმის ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსის განმსაზღვრელი ფაქტორების როლში. სამწუხაროდ, ამ მიმართულებით არც ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემები და არც რამე ემპირიული გამოკვლევა, რომელზე დაყრდნობაც საკითხზე კატეგორიულ მსჯელობის და უეჭველი დაკვნების გაკეთების შესაძლებლობას მოგვცემდა, არ არსებობს. ამიტომ, ქვემოთ გამოთქმული მოსაზრებები ძირითადად ცხოვრებისეულ დაკვირვებებს, საგამოძიებო პრაქტიკას და მათგან გამომდინარე ვარაუდებს ემყარება.

ეს დაკვირვებები და პრაქტიკა კი აჩვენებს, რომ ცხოვრებაში საკმაოდ იშვიათად გვხვდებიან ისეთი მოწმეები, რომლებიც ნებაყოფლობით მიმართავენ სამართალდამცველ ორგანოებს კანონის ამა თუ იმ დარღვევის შესახებ ჩვენების მისაცემად. ასე ხდება იმის მიუხედავად, რომ მოქალაქეთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ კარდად იცის, თუ რა ზნეობრივი და მოქალაქეობრივი მოვალეობები აკისრია მას საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ სფეროში. მოწმეები, რომლებსაც მოცემულ საქმესთან სხვა არავითარი კავშირი არ აქვთ, ამჯობინებენ სამართლებრივი საქმეებისგან თავი შორს დაიჭირონ. მოგვწონს თუ არა, აუცილებელია ვაღიაროთ, რომ ჩვენების მიცემის ჰომოგენური მოტივაცია მოქალაქეთა უმრავლესობასთან, ან სულ არაა მოცემული, ან იმდენად სუსტია, რომ ვერ ძლევს ჩვენების მიცემაზე თავის არიდების მოტივაციის ძალას.

ილფისა და პეტროვის ცნობილ იუმორისტულ ნაწარმოებში, „ოქროს კერპი“, არის ასეთი ეპიზოდი: მთავარ გმირს, ოსტაპ ბენდერს, მისი „სამმოს“ წევრები აცნობებენ, რომ ერთ-ერთი მათი თანაგუნდელი მოქალაქეებმა წვრილმანი ქურდობისთვის დაიჭირეს და თუ დროზე არ მიეშველენ შეიძლება ადგილზე ჩაქოლონ. ოსტაპი სიტუაციიდან ძალზე ორიგინალურ და გონებამახვილურ გამოსავალს პოულობს. მილიციელის ქუდით ცხადდება ადგილზე, „აკავებს“ დამნაშავეს და თავაზიანად სთხოვს იქ შეკრებილ მოქალაქეებს მილიციის განყოფილებაში ჩვენების მისაცემად და ოქმზე ხელმოსაწერად წაყოლას. ამის თქმაზე ხალხით

სავსე მოედანი წამიერად ცარიელდება. როგორც ვხედავთ, ოსტაპმა სწორად გათვალა, რომ მოქალაქეები, ქურდობის ფაქტის გამო მათი გულწრფელი აღშფოთების მიუხედავად, ოფიციალურ სამართალდაცვით ორგანოებთან ურთიერთობას მაინც თავს აარიდებდნენ.

არ ღირს თავის მოტყუება სამართლებრივი შეგნებისა და კულტურის დაბალ დონეზე მითითებით, გულგრილთა, როგორც ადამიანთა განსაკუთრებული კატეგორიის, გამანადგურებელი მძაფრი სენტენციებით, აპელირებით სამართალდამცველ ორგანოთა ზოგიერთი წარმომადგენლის უტაქტობაზე, რაც მოწმეთა ნაწილს მართლაც უკარგავს მათთან ურთიერთობის ხალისს და სხვა ამგვარი საბუთებით. არსად (ყველაზე უფრო სამართლებრივად მოწყობილ სახელმწიფოებშიც), არასდროს (დემოკრატიის აყვავების პერიოდებშიც) და არავის (ყველაზე აქტიურ, შეგნებულ და ზნეობრივად დახვეწილ ადამიანებსაც) არ უყვარდა და არ უყვარს (როგორც ჩანს, არც მომავალში ეყვარება) „თავის ატკივება“, სამართლებრივი საქმეების გამო. უნდა ვაღიაროთ, რომ ასეთია ადამიანის ბუნების ერთ-ერთი სუსტი მხარე. ეს მართო მწერალთა მახვილმა თვალმა კი არ შეამჩნია, არამედ ექსპერიმენტულადაც იქნა დადასტურებული.

ექსპერიმენტი ჩატარდა ნიუ იორკის უნივერსიტეტში, ფსიქოლოგ მორიატრის ხელმძღვანელობით. აქ მოგვყავს (გოდრფუა 1996: 109)-დან: ოთახში ორი, ერთიმეორისთვის უცხო სტუდენტი ზის. ორივეს რთული ტესტი აქვს შესასრულებელი, დრო კი მკაცრად რეგლამენტირებულია. მუშაობის

დაწყებისთანავე ერთ-ერთი ძალზე მაღალ ხმაზე რთავს თავის მაგნიტოფონს და იწყებს მუშაობას ხმაურიანი როკ-მუსიკის თანხლებით. საინტერესოა, როგორი რეაქცია ექნება მეორეს. „როკის მოყვარული“ ცრუ სტუდენტი (სინამდვილეში ექსპერიმენტატორის თანაშემწე და ასისტენტი) მოქმედებდა ექსპერიმენტის პროგრამის მიხედვით და გაფრთხილებული იყო, რომ ცდისპირის (ნამდვილი სტუდენტის) არავითარ რეაქციაზე მაგნიტოფონი არ გამოერთო. ექსპერიმენტი, სხვადასხვა ვარიაციებით, რომელთა დეტალური განხილვაც ამჯერად ჩვენს მიზანდასახულებას შორდება, ასეულობით სტუდენტზე ჩატარდა. ჩვენთვის საინტერესოა, თუ ექსპერიმენტში მონაწილე უამრავი სუბიექტიდან რამდენმა გამოთქვა პროტესტი ამ პირობებში. შედეგი ასეთია: კატეგორიული პროტესტის შემთხვევა დაფიქსირდა მხოლოდ ერთხელ. ამ პირმა თავიდანვე ისეთი მკაცრი ტონით მოითხოვა მაგნიტოფონის გამორთვა, რომ ექსპერიმენტის პირობის მიუხედავად, ცრუ სტუდენტი იძულებული გახდა მყისიერად დამორჩილებოდა. სამ შემთხვევაში დაფიქსირდა ნაკლებად კატეგორიული თხოვნა, რაზეც „როკის მოყვარულმა“ უპასუხა, რომ მაგნიტოფონს გამორთავს მელოდიის დამთავრების შემდეგ. ეს დაპირება მან არ შეასრულა და თხოვნაც აღარ განმეორებულა. ექსპერიმენტში მონაწილე სხვა ცდისპირებს (ე.ი. აბსოლუტურ უმრავლესობას) არავითარი მოთხოვნა არ წამოუყენებიათ, თუმცა აშკარად ჩანდა, რომ ხმაური საფუძვლიანად უშლიდათ ხელსაც და ნერვებსაც, რაც ტესტის შესრულების დაბალ მაჩვენებლებშიც აისახა.

ამ რიგის პრობლემებზე მომუშავე მეცნიერები (ფსიქოლოგები, სოციოლოგები, ბიოლოგები და სხვ.) ჯერაც ვერ ამბობენ კატეგორიულად, თუ მაინც რას უკავშირდება ადამიანთა ასეთი ფრთხილი დამოკიდებულება შესაძლო გართულებებისადმი. ზოგს იგი ხანგრძლივი ევოლუციური განვითარების პროცესის შედეგად მიჩანია და ამტკიცებს, რომ სიფრთხილე თანამედროვე ადამიანთან უკვე გენეტიკაშია ჩადებული. ამ მოსაზრების მიხედვით, აქტიურები სხვებზე ადრე ილუპებოდნენ და მათი გენები მომავალ თაობებს შედარებით ნაკლები რაოდენობით გადაეცემოდა. ასეთმა ბუნებრივმა შერჩევამ კი დღეისთვის ფრთხილი და ნაკლებად აქტიური საზოგადოება მოგვცა.

მკვლევართა ნაწილი იმ მოსაზრებისკენ იხრება, რომ ეს მოვლენა უფრო მეტად საზოგადოების კულტურულ-ისტორიული განვითარების ფაქტორებითაა განპირობებული. მათ შორის განსაკუთრებულ პასუხისმგებლობას აკისრებენ აღზრდას, რომელიც უმეტესწილად დასჯა-დაჯილდოების პრინციპზეა აგებული, რაც მორჩილი და ფრთხილი ადამიანის ფორმირებას უფრო უწყობს ხელს, ვიდრე აქტიური და გაბედული პიროვნების განვითარებას.

არიან ისეთებიც (ამ ჯგუფს უფრო მეტად სოციალური ფსიქოლოგიის წარმომადგენლები მიეკუთვნებიან), რომლებიც სოციალური უპასუხიმგებლობის (სხვის საქმეში ჩაურევლობის) სინდრომს მოუცლელობასთან აკავშირებენ და ამტკიცებენ, რომ იგი პირდაპირპროპორციულ დამოკიდებულებაშია ხალხმრავლობასთან: რაც უფრო მეტ ადამიანს აქვს შესაძლებლობა იზრუნოს საერთო საქმეზე, მით

ნაკლებია ცალკეულ ინდივიდთა მისწრაფება, რომ თავად მიხედონ ამ საქმეს.

ერთ-ერთი ამერიკული უნივერსიტეტის ფსიქოლოგებმა ასეთი ექსპერიმენტი ჩაატარეს: მათ დასახლებულ პუნქტებში მიმოფანტეს ვითომ შემთხვევით დაკარგული წერილები (ინტერნეტი და მობილური ტელეფონები მაშინ ჯერ შემოსული არ იყო). მცირე დასახლებებში დატოვებულ წერილთა უმრავლესობა, მპოვნელთა მიერ გადაგზავნილი იქნა კონვერტზე მითითებულ მისამართზე, მჭიდროდ დასახლებულ პუნქტებში დატოვებული წერილების უმრავლესობა კი დაიკარგა, თუმცა იმის შანსი, რომ მათ ვინმე იპოვნოდა, გაცილებით მეტი იყო. როგორც ირკვევა, ადამიანთა უმრავლესობა ამ დროს დაახლოებით ასე მსჯელობს: “რა თქმა უნდა ეს დაკარგული წერილი შესაბამის მისამართზე უნდა გადაიგზავნოს, მაგრამ მე, სამწუხაროდ, ამისთვის არ მცალია, იმედია მას სხვაც იპოვნის და ის მოაგვარებს ამ საქმეს.”

როგორც ჩანს წინა ორთან (გენეტიკა და ალზრდა) ერთად ეს მექანიზმიც განაპირობებს სამართლებრივი საქმეებისგან თავის არიდების ქცევას. საქმეში ჩაურევლობის დროს მათი “თავისმართლებაც” დაახლოებით ასეთი შინაარსის იქონია: „მე უამრავი უფრო საჭირო და აუცილებელი საქმე მაქვს, ამაზე კი დაე სხვებმა იზრუნონ“

ნიუ იორკში პოლიციამ დაკითხა 38 მოწმე, რომლებიც, როგორც გაირკვა, საკუთარი ბინების ფანჯრებიდან უცქერდნენ, როგორ დაესხა თავს მოძალადე ღამის ცვლიდან შინ მომავალ ახალგაზრდა ქალს და მიაყენა სასიკვდილო ჭრილობები. ქალი ნახევარი საათის განმავლობაში იგერიებდა

მომალადეს და ყვირილით ითხოვდა შველას. მოწმეები აღ-
შფოთებას გამოთქვამდნენ იმის გამო, რომ ქალს არავინ მი-
ეშველა და პოლიციში დარეკვაც არავის მოაფიქრდა. კითხ-
ვაზე, თუ თავად რატომ არ იაქტიურეს, ტიპიური პასუხი და-
ახლოებით ასეთი იყო: "მარტო მე ხომ არ ვიყავი, ამ ამბავს
მთელი კორპუსი უყურებდა".

როგორც ვხედავთ, სამართლებრივ საქმეებში ჩარევის
ჰომოგენური მოტივების განმაწყობელი ძალა, ადამიანთა
უმრავლესობასთან, მეტად სუსტია და ასეთი საქმეებისგან
თავის არიდების მოტივები, თავისი განმაწყობელი მოქმედე-
ბით, მათ აშკარად აღემატებიან. ამასთანავე, ეს არაა ერთი
რომელიმე საზოგადოების, კულტურის, ან სახელმწიფოს
პრობლემა. ადამიანთა უმრავლესობა განწყობილია იმის-
თვის, რომ იყოს ფრთხილად და არ გაირთულოს ცხოვრება
მეტისმეტო მოქალაქეობრივი აქტიურობით. ეს ეხება სოცია-
ლური ცხოვრების ყველა სფეროს, მაგრამ ყველაზე გამოკვე-
თილი ფორმით მაინც სამართლებრივ საქმეებთან ფსიქოლო-
გიურ დამოკიდებულებაში იჩენს თავს. რა თქმა უნდა, სა-
ბედნიეროდ, აქტიური და სამართლიანობისთვის თავდადე-
ბული ადამიანებიც გვხვდებიან, რაც დახასიათებული ტენ-
დენციის ფონზე, მოქალაქეობრივ გამირობად უნდა ჩაითვა-
ლოს. მაგრამ გამირობას ყველა რიგით ადამიანს ვერ მოვ-
თხოვთ. უმჯობესია თავად სახელმწიფო იყოს ისე ორგანი-
ზებული, რომ ჩვეულებრივ მოქალაქეებს გამირობის ჩადენა
ნაკლებად სჭირდებოდეთ.

საქალაქთაშორისო ავტობუსით ვმგზავრობდი. ჯერ
ისევ სადგურში ვიდევით, როდესაც უკანა რიგებში ჩოჩქოლი

ატყდა. სამი მანდილოსანი გაცხარებით კიცხავდა აცრემლე-
ბულ გოგონას, რომელმაც თურმე ვერ შენიშნა, თუ როგორ
გაუხსნა ჩანთა და ამოაცალა ფული ქურდმა. „ჩემი საქმე არ
იყო“, მაგრამ მაინც ვკითხე მანდილოსნებს, მაშინვე რატომ
არ გააფრთხილეთ დაზარალებულითქო და ახალი ცოდნაც
შევიძინე იურისპრუდენციის განხრით: თურმე, როდესაც
ქურდი „მუშაობს“, მის საქმეში გარეშე პირთა ჩარევა „კანონ-
ით“ სასტიკად აკრძალული ყოფილა. რაოდენ მიუღებელიც
არ უნდა იყოს, ამ შემთხვევის მართებული ფსიქოლოგიური
შეფასება ასეთია: იმ ქალბატონებს ნამდვილად ვერ გავკი-
ცხავთ იმის გამო, რომ გმირობა არ გამოიჩინეს და თავგანწი-
რულად არ დაუპირისპირდნენ დამნაშავეს. როგორც ჩანს,
მათ არც იმის იმედი ჰქონდათ, რომ იქ მყოფი საზოგადოება
ერთსულოვნად დაუჭერდათ მხარს.

რაკი ადამიანთა უმრავლესობასთან მოწმის სოციალუ-
რი როლის შესრულების ჰომოგენური მოტივები ნაკლებქმე-
დითია, გამოდის, რომ მოწმეთა უმრავლესობა მხოლოდ კა-
ნონის მოთხოვნათა გამო იძლევა ჩვენებას. ე.ი. წინა პლანზე
წამოწეულია უსაფრთხოების მოთხოვნილება. ამ სუბიექტუ-
რი ფაქტორის საფუძველზე იღებს სუბიექტი გამომძიებელ-
თან გამოცხადების გადაწყვეტილებას, თანაც მხოლოდ მა-
შინ, თუ საგანგებოდ გამოიძახებენ. მაგრამ მოწმის მოქმედე-
ბათა განწყობას მხოლოდ სუბიექტური ფაქტორი (მოტივი)
არ ქმნის. განწყობის შექმნის მეორე აუცილებელი ფაქტორი,
როგორც ვიცით, არის სიტუაცია, რომლის შესატყვისადაც წა-
რიმართება ქცევის პრაქტიკული მიმდინარეობის პროცესი.

დაკითხვის პროცესში მოწმის განწყობა სრულიად სხვადასხვაგვარი მიმართულებით იცვლება, რაც გამომძიებლის მიერ შექმნილი სიტუაციის თავისებურებებს უკავშირდება. გამომძიებლის ტაქტზე და მოქნილობაზეა დამოკიდებული მოწმე მასთან თანამშრომლობისთვის განეწყობა, თუ დაპირისპირებისთვის. პირველ შემთხვევაში იგი შედარებით მდიდარ ცნობებს მოგვაწვდის (ზოგიერთს საკუთარი ინიციატივითაც) ჩვენთვის საინტერესო მოვლენებზე, მეორე შემთხვევაში კი იტყვის მხოლოდ იმას, რასაც სიტუაციურად ჩათვლის საჭიროდ.

მოწმე რომ თანამშრომლობისთვის განაწყოს, გამომძიებელმა, პირველ რიგში, მისთვის კომფორტული ემოციური ფონის შექმნაზე უნდა იზრუნოს. განსაკუთრებით, ეს ეხება დაკითხვის სიტუაციაში მოხვედრილ რიგით მოქალაქეებს (კრიმინალური სამყაროს გამობრძმედილ წარმომადგენლებს ეს ნაკლებად სჭირდებათ), რომლებიც ასეთ ვითარებაში ამა თუ იმ ხარისხის ემოციურ დაძაბულობას (სტრესს) განიცდიან. ასეთი მდგომარეობა კი ნეგატიურად აისახება მოწმის კოგნიტური აქტივობის მიმდინარეობაზე, რამაც გამომძიებლისათვის საჭირო ცნობების სწორად აღდგენა უნდა უზრუნველყოს. ამიტომ, დაკითხვის ოფიციალური პროცესის დაწყებამდე, უმჯობესია გასაუბრება რამე ნეიტრალურ საკითხებზე, რაც მოწმეს დაძაბულობას მოუხსნის.

ცნობილია, რომ თითქმის ვერცერთი მოწმის ჩვენება

ვერ იქნება სავსებით უშეცდომო და ლოგიკურად გამართული, რასაც თავისი ფსიქოლოგიური მიზეზები აქვს¹⁵. ასეთი ბუნდოვანი საკითხები საკითხები თანდათანობით უნდა გაირკვეს. მოწმეს დახმარება უნდა გაუწიოთ მოვლენათა სწორად აღდგენაში და ვაგრძნობინოთ, რომ მისგანაც დახმარებას მოველით, რასაც ძალზე ვაფასებთ. იმ წინააღმდეგობებზე, რასაც მის მონათხრობში ვხედავთ, მოწმეს ტაქტიანად უნდა მივუთითოთ და არ გამოვხატოთ დაეჭვება მის გულწრფელობაში. თუ მოწმე იგრძნობს, რომ ჩვენ მას არ ვენდობით, ეჭვი შეგვაქვს აბსოლუტურად სწორ ინფორმაციაშიც და მას ჩვენთან დაპირისპირებულ მხარედ აღვიქვამთ, თანამშრომლობის ნაცვლად, შესაძლოა დაპირისპირების (კონფლიქტის) ტიპის ურთიერთობა მივიღოთ. განსაკუთრებით, ეს მოსალოდნელია მაშინ, როდესაც მოწმე ხედავს, რომ ჩვენ მას აღვიქვამთ არა როგორც თავისთავად ღირებულ პიროვნებას, არამედ როგორც მხოლოდ სამართლებრივი პროცესის მონაწილე ერთ-ერთ რგოლს, რომელსაც გარკვეული მიზნით ვიყენებთ.

ერთი მოწმე ასე აღწერს გამომძიებელთან მის ურთიერთობას: „იგი ტლანქად და უხეშად იქცეოდა, რამდენიმეჯერ ხმასაც აუმაღლა. თითქოს მაგის ქვეშევრდომი ვიყო. მეც

¹⁵ ამ მიზეზებზე ვრცლად ვისუბრებთ ქვემოთ, როდესაც ჩვენებას ადამიანის შემეცნებითი აქტივობის სხვადასხვა ასპექტით დავახასიათებთ. საჭიროა გავითვალისწინოთ ასეთი კანონზომიერებაც: ჩვენების სრული ლოგიკური გამართულობა, როცა მისი ყველა უმნიშვნელო დეტალი ერთმანეთს შეესაბამება, ხშირად იმის მაჩვენებელია, რომ მოწმემ წინასწარ მოიფიქრა საჩვენებელი ვერსია და შეგნებულად ცრუობს.

ვდილობდი შური მეძია მასზე და გულში მიხაროდა როდესაც ვხედავდი, როგორ ნერვიულობდა, ჩვენს შორის თავიდანვე მტრობა ჩაისახა და იგი თანდათან ღვივდებოდა.”

პედაგოგიური ფსიქოლოგიიდან ცნობილია, რომ მასწავლებელი, რომელიც მოსწავლეთა ყოველ მოქმედებაში უდისციპლინობას ხედავს, უნებურად, თვითონვე უკეთებს პროვოცირებას ექსტრემალურ პედაგოგიურ სიტუაციებს. ასევე ემართება გამომძიებელსაც, რომელსაც ეჭვი შეაქვს მოწმის მიერ მოწოდებულ ისეთ ცნობებშიც კი, სადაც ტყუილის თქმის არავითარი საჭიროება არ არსებობს. ასეთ პირობებში გამომძიებელი თვითონ ახდენს სიცრუის პროვოცირებას.

ჯ. როდარის იუმორისტულ მოთხრობაში, „გამოცდილი პილიციელი“, ასეთი კომიკური სცენაა დახატული: პოლიციელმა, რომელიც საავტომობილო კატასტროფის გამო დაკითხვას აწარმოებდა, მოწმეს მიმართა, - „თქვენი სახელი და გვარი?“ - „ჯონ სმიტი“, უპასუხა მოწმემ. „მე თქვენს ნამდვილ სახელსა და გვარს გეკითხებით!“ - „უილიამ შექსპირი“ - სწრაფად მიაგება მოწმემ. „აი ასე, თქვენ ჩემი მოტყუება გინდოდათ, მაგრამ ვერ მოგართვით“ - თქვა ირონიული ღიმილით პოლიციელმა.

მოწმესთან გულითად დამოკიდებულებასთან ერთად, გამომძიებელი სიმპათიას უნდა იწვევდეს თავისი კომპეტენტურობით, საუბრის ძალდაუტანებელი მანერით, წესრიგანობით და თვით გარეგნობის მთელი რიგი კომპონენტებითაც. აღწერილია, მაგალითად, შემთხვევა, როდესაც ერთმა ქალბატონმა უარი განაცხადა პოლიციის წვერგაუპარსავი

აგენტისთვის ჩვენების მიცემაზე. აქვე ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ გულითადობისა და თანასწორი ურთიერთობისკენ მისწრაფება არ გადაიზარდოს ყალბ ფამილარობაში და პირმოთნეობაში. მოწმე, როგორი განათლებისა და თანამდებობრივი რანგის (ზოგადად, სოციალური სტატუსის) პირიც არ უნდა იყოს იგი, ყოველთვის უნდა გრძნობდეს, რომ გამომძიებელთან მის ურთიერთობაში ლიდერი მხოლოდ გამომძიებელია. ჩვენების მიცემის მოტივაცია მნიშვნელოვნად ძლიერდება მაშინ, როდესაც მოწმე ხედავს, რომ გამომძიებელი პროფესიონალურადაა დაინტერესებული მხოლოდ ჭეშმარიტების დადგენით და ნამდვილად ღირს ამ საქმეში მისთვის დახმარების გაწევა.

არის შემთხვევები, როდესაც მოწმე ყოყმანობს, ვერ გადაუწყვეტია თქვას თუ არა ყველაფერი რაც იცის, ვერ რისკავს ზოგიერთი ცნობის გამო პასუხისმგებლობის საკუთარ თავზე აღებას, ან რამე სხვა მოსაზრებით იკავებს თავს. ყველა ასეთ შემთხვევაში გამომძიებელმა მოწმეს უნდა გაუწიოს ფსიქოლოგიური დახმარება და გამონახოს ისეთი გზები, რომლითაც მას წაახალისებს ამომწურავი ინფორმაციის მიწოდებაში. გარკვეულ პირობებში შეიძლება მივმართოთ მოწმეზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედების ისეთ საშუალებებსაც, რომლებიც კანონითაა დაშვებული, მაგრამ დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რომ ფსიქოლოგიური დახმარება თუ ზემოქმედება არ გადაიზარდოს კანონით აკრძალულ ფსიქოლოგიურ ზეწოლაში. სასამართლო განხილვის პროცესში, როდესაც მოწმის ჩვენების იურიდიული შეფასების (რა ღი-

რეზულემა აქვს მას, როგორც ვინმეს ბრალეულობის ან უდანაშაულობის საბუთს) საკითხი დგება, ბრალდებისა და დაცვის მხარეებს შორის დავის საგანს ძალზე ხშირად წარმოადგენს იმის გარკვევის აუცილებლობა, ჩვენება კანონით დასაშვები ფსიქოლოგიური ზემოქმედების გზით იყო მოპოვებული, თუ კანონით აკრძალული ფსიქოლოგიური ზეწოლის (ძალადობის) გზით.

ერთ-ერთ სასამართლო პროცესზე განიხილებოდა ბრალდებულ პ.-ის საქმე, რომელიც ექვმიტანილი იყო სამეურნეო-ანგარებითი დანაშაულების მთელი სერიის ჩადენაში. დაცვის მხარემ წამოჭრა ძიების პროცესში გამომძიებლის მიერ მოწმის დაკითხვისას კანონის დარღვევის საკითხი. მოწმე ბრალდებულის ცოლი იყო. იგი რამდენიმეჯერ დაიბარეს დაკითხვაზე. მაგრამ პირველ ხანებში მისგან სასურველი ჩვენება ვერ მიიღეს. მაშინ გამომძიებელმა მოწმეზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედების ასეთ ხერხს მიმართა: ერთ-ერთი მორიგი დაკითხვის დროს, მას, ვითომ შემთხვევით, მაგიდაზე ეწყო იმ ქალის სურათები, ვისთანაც პ. ცოლს ლალატობდა. რაც ცოლმაც იცოდა. ამ სურათების დანახვამ ქალზე ისე იმოქმედა, რომ მან დაწვრილებით ჩამოთვალა ყველაფერი, რაც იცოდა ქმრის დანაშაულებრივი საქმიანობის შესახებ.

დაცვის არგუმენტი მხედველობაში არ იქნა მიღებული და გამომძიებლის მოქმედება ჩაითვალა ისეთ ფსიქოლოგიურ ხერხად, როგორსაც კანონი არ კრძალავს.

საერთოდ, საქმესთან დაკავშირებული ნებისმიერი პირის დაკითხვისას, როგორც მოყვანილი მაგალითიც გვიჩვენებს,

ნებს, კანონი არ გამორიცხავს ისეთ ფსიქოლოგიურ ზემოქმედებას, რომელიც არ ემყარება ჩაგონებას (სუგესტიას), იძულებას, მიმართული არაა პიროვნების ნებისყოფის (დამოუკიდებლობის) ჩახშობაზე და ითვალისწინებს მხოლოდ ლოგიკური არგუმენტებით პიროვნების დარწმუნებას რაიმეს დამალვის ან ტყუილის უპერსპექტივობაში. კანონი კრძალავს ჩვენების გამოძალვას ისეთი ფსიქოლოგიური ძალადობის გზით, როგორიცაა მუქარა, შანტაჟი, მოტყუება, უსაფუძვლო დაპირებანი, სარგებლობა პიროვნების უცოდინარობით (მათ შორის, კანონების არცოდნით), ინტელექტუალური და კულტურული განუვითარებლობით, ემოციური გაუწონასწორებლობით და სხვა ფსიქიკური ნაკლოვანებებით.

სოფლის მეცხოვრებ ფ.-ს ძროხა დაეკარგა. მან ეჭვი მიიტანა თანასოფელელ დ.-ზე, რომელიც ადრეც იყო შემჩნეული მსგავს ქმედებაში და განცხადებით მიმართა რაიონის მილიციის განყოფილებას (ეს შემთხვევა კომუნისტური ეპოქაში დროინდელია). ოპერატიული მუშაკებიც დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ დანაშაული დ.-ს მიერ იყო ჩადენილი. რაკი მათ საქმის გაუხსნელად დატოვება ხელს არ აძლევდათ, ფ.-ს შესთავაზეს განცხადებაში ჩაეწერა, რომ დ.-ს ეზოში ნახა თავისი ძროხის ბაწარი. მან მართლაც ნახა აღნიშნული ბაწარი, მაგრამ იგი დახვდა სამოვარზე, სადაც ძროხა ყავდა გაბმული სა?ალახოდ. ფ. თავს იკავებდა განცხადების ასეთი ფორმით შესწორებისგან, მაგრამ განუმარტეს, რომ თუ განცხადებაში რამე დამამტკიცებელ საბუთს არ მოიყვანდა თავად მიეცემოდა პასუხისგებაში ცილისწამებისთვის. ამით შეშინებული ფ.

დათანხმდა ისე დაეწერა განცხადება, როგორც უკარნახეს.
ამის საფუძველზე დ. პასუხისგებაში იქნა მიცემული, მაგრამ
მალე გაირკვა, რომ ფ.-ს პროხა სულ სხვა პირს მოეპარა და
ბაზარზე გაეყიდა. სიმართლე დადგინდა სრულიად შემ-
თხვევით: ფ.-ს ერთ-ერთი მეზობელი შემთხვევით მოხვდა იმ
სოფელში და ოჯახში სადაც პროხა შეიძინეს და გარკვეული
ნიშნებით იცნო პირუტყვი. ესაა იმის ტიპიური მაგალითი,
თუ როგორ შეიძლება დაარღვიონ კანონი თავად მისმა დამ-
ცველებმა. ამ შემთხვაში მათ დაზარალებულის გაუნათლებ-
ლობით და კანონების უცოდინარობით ისარგებლეს.

უნდა გვახსოვდეს, რომ დაკითხვის მსვლელობისას, გამომძიებლის ყოველი მოქმედება, განსაკუთრებით კი ისეთი რეაქციები, რომლებიც მიწოდებულ ცნობებთან მის ემოციურ დამოკიდებულებას გამოხატავს, ძლიერ ზემოქმედებას ახდენს მოწმეზე. სოციალური ფსიქოლოგიიდან ცნობილია, რომ კითხვა-პასუხის პროცესში, ადამიანთა უმრავლესობა ამჟღავნებს მიდრეკილებას თანამოსაუბრეში დადებითი ემოციების გამომწვევი პასუხების გამრავლებისა და უარყოფითი ემოციების გამომწვევი პასუხების შემცირებისაკენ. ეს ფსიქოლოგიური კანონზომიერება, თუ იგი თავიდანვე არ იქნა გათვალისწინებული და გამორიცხული, ჩვეულებრივად ამოქმედდება გამომძიებლისა და მოწმის ურთიერთობის პროცესშიც და ორივე მხარისთვის შეუმჩნევლად გამოიწვევს იმას, რომ გამომძიებელი მიიღებს არა ობიექტურ, არამედ საკუთარი ვარაუდების დამადასტურებელ ცნობებს.

დაიკარგა სოფლის კოოპერატივის მალაზიის გამგე მ.

გამომძიებლის წინასწარი ვერსიით მ. კოლმეურნეობის წევრის კ.-ს მიერ უნდა ყოფილიყო მოკლული (ეს შემთხვევაც კომუნისტური ეპოქის დროინდელია). ამ ვერსიის საფუძველზე გამომძიებელმა ისე წარმართა კ.-ს მცირეწლოვანი შვილის დაკითხვა, რომ ბავშვმა დაადასტურა გამოძიებისთვის საინტერესო სადამოთი მ.-ს მისვლა მათ ოჯახში. ამ ჩვენების საფუძველზე კ. პასუხისგებაში იქნა მიცემული, სანამ არ გაირკვა, რომ მ. არხეინად იმალებოდა და ცხოვრობდა კოლპერატივიდან გატაცებული ფულით.

ავტორს, ვისი წიგნიდანაც (ხარაზიშვილი 1969: 250) ეს მასალა მოგვყავს, იგი განხილული აქვს, როგორც მცირეწლოვანის დაკითხვის ტაქტიკის უცოდნარობის მაგალითი, მაგრამ ასეთი ტაქტიკა (სამწუხაროდ, ავტორს აღწერილი არ აქვს გამომძიებლის კონკრეტული აქტივობები) არა მარტო არასრულწლოვანის, არამედ ნებისმიერი ასაკის ადამიანის დაკითხვის ჩასატარებლად მიუღებელი.

ცალკე უნდა შევეხოთ საკითხს არასრულწლოვანთა მიერ მიცემული ჩვენების ფსიქოლოგიური თავისებურებების შესახებ. იმ გავლენაზე, რასაც ბავშვებისა და მოზრდების მონათხრობზე მათი კოგნიტური აქტივობის ასაკობრივი თავისებურებები ახდენს შესაბამის კონტექსტში ვისუბრებთ. ამჯერად ყურადღება უნდა გავამახვილოთ იმაზე, რომ 7 წლამდე ასაკის ბავშვები უფრო მეტად თამაშის ილუზორულ სამყაროში ცხოვრობენ, ბევრს ფანტაზიორობენ და თითქმის შეუძლებელია მათგან რაიმე სარწმუნო ცნობების მიღება. ამიტომ, 6-7 წლამდე ასაკის ბავშვების დაკითხვა ფსიქოლოგიუ-

რად სრულიად გაუმართლებელია. სიფრთხილეა საჭირო მაღალი ასაკის ბავშვების დაკითხვის დროსაც, რადგან, რაც უფრო პატარაა ბავშვი, მით ნაკლები უნარი აქვს მას, ჩაწვდეს ნანახის არსს.

კანონის თანხმად, ბავშვებისა და მოზარდების დაკითხვას აუცილებლად უნდა ესწრებოდეს პედაგოგი, როგორც ბავშვებთან მუშაობის სპეციალისტი. ამ ნორმის დაცვა სავალდებულოა 14 წლამდე ასაკის ბავშვებთან, მაგრამ სასურველია თუ სპეციალისტი დაესწრება 17 წლამდე ასაკის მოზარდების დაკითხვასაც. ეს სასურველია თუნდაც იმიტომ, რომ საშუალებას გვამძლევს გავითვალისწინოთ ბავშვის ფსიქიკის ის თავისებურებები, რამაც შეიძლება გამოძიება შეცდომაში შეიყვანოს. მისი აუცილებლობა კი იმაში მდგომარეობს, რომ დაკითხვის სიტუაციამ შეიძლება სტრესული გავლენა მოახდინოს ბავშვზე და მისი ფსიქიკა საგრძნობლად დააზიანოს. დაკითხვის პროცესში პედაგოგის მონაწილეობა უზრუნველყოფს ბავშვისთვის ასაკობრივად შესაფერისი სოციალური ფონის შექმნას და დაიცავს მის ფსიქიკას შესაძლო უარყოფითი გავლენისაგან.

15 წლის მოზარდმა სასურსათო მაღაზიაში გადამდნარი ყველის 10 კაპიკიანი პაკეტი მოიპარა. ბიჭი დაიჭირეს და პოლიციას გამოუძახეს. დაკითხვა ჩატარდა პედაგოგის მონაწილეობის გარეშე. გაირკვა, რომ მოზარდი მარტო ცხოვრობდა მამასთან ერთად (დედა ადრე გარდაეცვალა) და საოჯახო საქმეებს მთლიანად ის აგვარებდა (მამა რკინიგზაში მუშაობდა ელმძვლის მემანქანედ და ხშირად არ იყო სახლში). ბიჭს

ხელწერილი დააწერინეს და საგანგებოდ გამოძახებული მეზობლების შუამდგომლობით გაანთავისუფლეს. სახლში მისვლისთანავე მოზარდმა თავი ჩამოიხრჩო. იურიდიული თვალსაზრისით ამ საქმეში ვერავის დავადანაშაულებთ, რადგან ყველაფერი კანონის შესაბამისად წარიმართა. შეიძლება ვიდვართ საკითხის მორალურ მხარეზე (10 კაპიკი ალბათ არ ღირდა ამხელა აურზაურად), მაგარამ კატგორიული ფორმით მოთხოვნებს ვერც აქ წავუყენებთ ვინმეს. ყველაზე კარგი იქნებოდა, რომ საქმეში მოზარდის ფსიქოლოგიის მცოდნე სპეციალისტს, კერძოდ პედაგოგს, მიეღო მონაწილეობა. ეს უზუნველყოფდა ბავშვთან საუბრის ისე წარმართვას, რომ ნაკლები დარტყმა მიეყენებინათ მისი თავმოყვარეობისთვის, ნაკლებად შეელახათ მისი ღირსება და თავმოყვარეობა, რასაც ამ ასაკის მოზარდები განსაკუთრებით მტკივნეულად აღიქვამენ. ასეთი ფსიქოლოგიური ტრავმის მიღების შემდეგ, ცხადია, არც მოზარდის მარტო დატოვება იყო სწორი მოქმედება უფროსთა მხრიდან.

კეთილსინდისიერ მოწმეებთან ერთად, არც თუ იშვიათად, გვხვდებიან ისეთი მოწმეებიც, რომლებიც შეგნებულად ცდილობენ ჩვენს მოტყუებას. ცრუ ჩვენებასაც თავისი მოტივაციური საფუძველი აქვს. ამიტომ, თავიდანვე კარგად უნდა შევისწავლოთ, რამდენად შეიძლება ჰქონდეს მოწმეს ჩვენთვის მცდარი ცნობების (რაიმეს დამალვის, არასწორი ვერსიის შეთხზვის და სხვ.) მოწოდების ფსიქოლოგიური საფუძველი (მოტივები). ისეთ მოწმეთა ჩვენებას, რომლებიც საქმესთან დავშირებულ პირებთან (დაზარალებულთან, ეჭ-

ვმიტანილთან და სხვ.) რამე აკავშირებთ (ნათესაობა, მეგობრობა, თანამშრომლობა და სხვ.), გამომძიებელი კრიტიკულად უნდა მოეკიდოს და გადაამოწმოს სხვა შესაძლო გზებით. ასევე უნდა მოეკიდოს იგი ისეთი მოწმის ჩვენებასაც, რომელიც, გამომძიების მიმდინარეობის პროცესში, შესაძლოა ექვმიტანილის როლში აღმოჩნდეს.

რაც არ უნდა ძლიერ ვიყოთ დაექვებული მოწმის მიერ მოწოდებული ცნობების სისწორეში, მას ჩვენი ეჭვი არ უნდა ვაგრძნობინოთ (ყოველ შემთხვევაში მანამ, სანამ აშკარა ტყუილში არ ვამხელთ), რადგან ძალზე მნიშვნელოვანია გავარკვიოთ, მოწმე უნებურად ცდება თუ შეგნებულად ცრუობს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სუბიექტი ყოველთვის სიმართლის დასამალად არ ცრუობს. არის შემთხვევები, როდესაც შეცდომით ექვმიტანილი (უდანაშაულო) შეგნებულად იტყუება მხოლოდ იმ მიზნით, რომ რაც შეიძლება „ეფექტურად“ დაამტკიცოს თავისი უდანაშაულობა. ტყუილს ადამიანებმა შეიძლება მიმართონ აგრეთვე თავის გამოჩენის და ყურადღების მიპყრობის, ან სხვა რაიმე ანალოგიური მიზნით.

არ არსებობს რამე უნივერსალური მეთოდი, რომლის გამოყენებითაც სიცრუის დიაგნოსტიკა მოხდება, მაგრამ ფაქიზი ფსიქოლოგიური დაკვირვების უნარის მქონე გამომძიებელს, უმრავლეს შემთხვევებში სწორად შეუძლია განსაზღვროს, მოწმე (ნებისმიერი დასაკითხი პირი) სიცრუის შეთხზვაზე და ჩვენს დეზინფორმირებაზე უფროა ორიენტირებული თუ სწორი ინფორმაციის მოწოდებაზე. გარდა ამისა, სიცრუის დიაგნოსტიკა (არა აუცილებლად უტყუარი)

შესაძლებელია თავად ჩვენების ფორმითაც. საქმე ისაა, რომ ამა თუ იმ ამბავს ადამიანი ყოველთვის თავისებურად ყვება. შინაარსი უცვლელია, მაგრამ სიტყვები, წინადადებათა წყობა და სხვა ასეთი დეტალები შეუძლებელია უცვლელი დარჩეს. თუ მოწმე სტერეოტიპულად იმეორებს ერთსა და იმავე სიტყვებს, ეს იმის ნიშანი შეიძლება იყოს, რომ მან საგანგებოდ დაისწავლა (დაიზეპირა) ეს ვერსია, რაც იმისთვის ესაჭიროება, რომ სიცრუეში არ ვამხილოთ. ამ ნიშნით მოწმეთა ერთმანეთთან შეთანხმებაც შეიძლება დავადგინოთ, რადგან, ასეთ დროს, მათი ჩვენებები ტყუპისცალებივით გვანან ერთმანეთს თავიანთი სიტყვიერი ფორმულირებებით.

ცრუ ჩვენების ერთ-ერთი გავრცელებული სახეა „ცრუ ალიბი“¹⁶, რომელსაც უმეტესწილად დამნაშავეები. პირი ამტკიცებს, რომ დანაშაულის ჩადენის ადგილზე ვერ იქნებოდა, რადგან ამ დროს სულ სხვაგან იმყოფებოდა. ასეთ დამნაშავეს, უმეტესწილად, გააჩნია ცრუ მოწმეები, რომლებიც მის ალიბს დაადასტურებენ. ალიბის შემოწმება საკმაოდ რთული და საპასუხიმგებლო პროცედურაა. საქმე ისაა, რომ ბრალის წაყენებისთვის საკმარისი არაა მხოლოდ ალიბის დაუდასტურებლობა. ძიებამ მისი სრული გამორიცხვა უნდა შეძლოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ე.ი. თუ ალიბი შესაძლებელია სწორიც იყოს (ვერ მტკიცდება მისი სისწორე, მაგრამ

¹⁶ ალიბი (ლათ. **Alibi** – სხვა ადგილას, სხვაგან) ნიშნავს უდანაშაულობის მტკიცებულებას იმის საფუძველზე, რომ დანაშაულში ეჭვმიტანილი პირი, იმ მომენტში, რომელშიც დანაშაულის ჩადენას ედავებიან, სხვაგან იმყოფებოდა.

ვერც მისი შეთხზულობა მტკიცდება), ბრალი დაუსაბუთებელია. აქ ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს გამომძიებლის მიერ მოწმეთა დაკითხვის სწორი ტაქტიკის შერჩევას. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს დეტალებზე (როდის მივიდა ეჭვმიტინალი მითითებულ ადგილზე, რა ეცვა, სხვა რა ხდებოდა იმ სივრცეში, რა საქმით იყვნენ დაკავებული და ა.შ.), რადგან ადამიანის ფანტაზიასაც თავისი საზღვარი აქვს და შეგნებული გამომგონებლობა ბოლოს და ბოლოს გამჟღავნდება.

ყოველგვარი ფსიქიკური აქტივობა შერწყმულია ორგანიზმში მიმდინარე მთელ რიგ ფიზიოლოგიურ პროცესებთან და ფსიქო-სომატურ ცვლილებებთან. ეს გასაგებიცაა, რადგან აქტივობა, როგორც ვიცით განწყობის საფუძველზე ხორციელდება, განწყობა კი ორგანიზმის ერთიანი ფსიქო-ფიზიოლოგიური მდგომარეობაა. ამ ცვლილებათა ნაწილი ზოგჯერ გარეგნულადაც მჟღავნდება (მაგალითად, გაწითლება ან გაფითრება, ცახცახი, ხმის ტემბრის შეცვლა და სხვ.), რაც ასევე შეიძლება მიგვანიშნებდეს დასაკითხი პირის სუბიექტურ დამოკიდებულებაზე მოცემულ საქმესთან, ან იმაზე, თუ რამდენად სწორ ჩვენებას გვაძლევს იგი.

დიდი ხანია, რაც კრიმინოლოგიურ პრობლემებზე მომუშავე მეცნიერები (უმეტესწილად მედიკოსები და ფსიქოლოგები) თავს იმტვრევენ ისეთ მეთოდთა სისტემის შექმნაზე, რომელიც შეგვაძლებინებს უშეცდომოდ განვსაზღვროთ, თუ რას განიცდის დასაკითხი პირი კითხვა-პასუხის პირობებში და ამბობს თუ არა სიმართლეს. ჯერ კიდევ ჩეზარე ლომროზო (ცნობილი იტალიელი ციხის ექიმი, რომელმაც

დამნაშავე პირების პირველი ტიპოლოგიური აღწერა მოახ-
დინა. მოღვაწეობდა XVII საუკუნეში) ამტკიცებდა, რომ შეუძ-
ლია სიცრუეს დიაგნოსტიკება სისხლის წნევის გაზომვით.
მაგრამ ცალკეულ ფიზიოლოგიურ რეაქციათა შეგნებულ
ტყუილთან დაკავშირება მეტად არასაიმედო გზაა, რადგან
ასეთ რეაქციას მრავალი სხვა მიზეზიც შეიძლება გააჩნდეს.

დღეისათვის უფრო აღიარებულად ითვლება ფსიქოსო-
მატურ რეაქციათა კომპლექსური შესწავლის გზით სტატის-
ტიკურად სანდო პროგნოზის გაკეთება იმის შესახებ, განიც-
დის თუ არა დასაკითხი პირი ისეთ ემოციებს, რომლებიც შე-
საძლოა მიუთითებდნენ შეგნებულ სიცრუეზე. აშშ-ში ამის-
თვის ფართოდ გამოიყენება სპეციალური აპარატი, პოლიგ-
რაფი, ანუ „სიცრუის დეტექტორი“. დასაკითხ პირს, სხეუ-
ლის სათანადო უბნებზე მიამაგრებენ ელექტროდებს გარკვე-
ულ ფიზიოლოგიურ რეაქციათა (გულისცემის რიტმი, არტე-
რიული წნევა, კანის ელექტროგამტარობა) გასაზომად და
პლიგრაფი იწერს მათ მონაცემებს. ამ პარამეტრთა საწყისი
მდგომარეობის დადგენის შემდეგ, ცდისპირს აძლევენ ისეთ
კითხვებს, რომლებიც ნეიტრალურია შემთხვევითი პირი-
სათვის და გარკვეული სუბიექტური მნიშვნელობის მქონეა
საქმესთან დაკავშირებული პირისათვის. ამ უკანასკნელის
შინაგანი მღელვარება (თუ იგი რამეს მაღავს და ცრუობს) აი-
სახება დეტექტორით დაფიქსირებულ პარამეტრთა ცვლი-
ლებაში.

როგორც წესი, ამ მეთოდსაც ყავს თავისი მომხრეები და
მოწინააღმდეგეები. მისი კრიტიკოსების ნამდვილად ანგარიშ-

გასაწევ არგუმენტს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ დაკითხვის სიტუაციაში მოხვედრილი შემთხვევითი ადამიანები, უმეტესწილად საკმაოდ მძაფრ ემოციურ მდელვარებას განიცდის და ისეთ ფსიქო-სომატურ რეაქციებს ავლენს, როლებსაც დეტექტორი სიცრუის მაჩვენებლად აფიქსირებს¹⁷. მეორეს მხრივ, გამოცდილი დამნაშავეები, ნებისყოფის ძალით, ახერხებენ საკუთარი ფსიქიკური განცდების და შესაბამისი ფიზიოლოგიური პროცესების ისეთ კონტროლს, რომ რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილებას ვერც პოლიგრაფი აფიქსირებს.

ამ მეთოდის მომხრეთა აზრით, დეტექტორით გამოკვლევა სანდოა დაახლოებით 80%-ით. ამავე მეთოდის დასაცავად მიუთითებენ, რომ ზოგიერთ დამნაშავესა და ცრუ მოწმეს თავად აპარატურით გამოცდის პერსპექტივა აიძულებს ილაპარაკოს სიმართლე, რადგან ზოგიერთი ბრმადაა დარწმუნებული დეტექტორის უსაზღვრო შესაძლებლობებში.

დასაკითხი პირის მიერ ჩვენების მიცემის პროცესის, როგორც ადამიანის სოციოფსიქიკური აქტივობის სპეციფიკური ფორმის, ფსიქოლოგიური დახასიათებისათვის, როგორც ეს ჩვენი ნაშრომის ამ პარაგრაფში ვცადეთ გვეჩვენებინა, დიდი მნიშვნელობა ადამიანური ქცევის კანონზომიერე-

¹⁷ ამ მიზეზით, პოლიგრაფის მონაცემები დამამტკიცებელ საბუთად არ ითვლება და მათ მხოლოდ სავარაუდო მნიშვნელობა აქვთ. ამასთანავე, დასაკითხი პირი თანახმა უნდა იყოს დეტექტორით გამოცდაზე.

ბათა შუქზე მის განხილვას. ამასთანავე, მოწმისაგან ჩვენთვის საჭირო ინფორმაციის ეფექტურად მიღებისთვის, ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ფსიქიკურ პროცესთა მიმდინარეობის კანონზომიერებათა გათვალისწინებას, რომელთა აქტივაციის გზითაც ეს ქცევა ხორციელდება. მომდევნო პარაგრაფებში ჩვენებას სწორედ ამ პროცესთა მიმდინარეობის კანონზომიერებათა შუქზე განვიხილავთ.

§ 3. ჩვენება აღქმისა და ყურადღების ფსიქოლოგიის ასპექტი

I

ჩვენება ადამიანის მიერ სინამდვილის ასახვის ერთ-ერთი ფორმაა. იგი პიროვნების შემეცნებითი საქმიანობის პროდუქტს წარმოადგენს და მისი შინაარსის სანდოობის შეფასებისათვის, სხვა გარემოებებთან ერთად, შემეცნებით პროცესთა მიმდინარეობის კანონზომიერებებთან გათვალისწინებასაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. სწორედ ადამიანის შემეცნებითი საქმიანობის მიმდინარეობის კანონზომიერებები განაპირობებს იმ გარემოებას, რომ ერთი და იმავე ამბის ყველა თვითმხილველი და სწორი ცნობების მოწოდებისთვის მოტივირებული მოწმე, როგორც ეს ზემოთ (იხ. წინამდებარე თავის I პარაგრაფი), იურისტებზე ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგებითაც დავრწმუნდით, მის შესახებ ერთმანეთი-

საგან საკმაოდ განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდის და დარწმუნებულია საკუთარი მონათხრობის უტყუარობაში.

შემეცნება სინამდვილის შესახებ ცოდნის (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით) მოპოვებას გულისხმობს. ამ საქმეში წამყვან როლს აზროვნება, განსაკუთრებით კი მისი ყველაზე მაღალი ფორმა, აბსტრაქტული აზროვნება ასრულებს. აზროვნების მეშვეობით ადამიანი სწვდება შესამეცნებელ საგანთა და მოვლენათა არსს, ახერხებს მათ შორის არსებულ მიმართებათა გაგებას, რისი გათვალსწინებითაც ახდენს მთელი სინამდვილის კლასიფიკაციას ცალკეულ ზოგად კატეგორიებად. ამ კატეგორიათა შინაარსი კონცენტრირდება სიტყვებში და აისახება მეტყველებაში, რომლის დაუფლების შედეგადაც ადამიანი (ბავშვი) სინამდვილის დიფერენცირებულად და ობიექტივირებულად ასახვის უნარს ეუფლება.

სამყაროს ასეთი გააზრებული ასახვა მხოლოდ იმ პირობითაა შესაძლებელი, რომ შესამეცნებელი სინამდვილის შესახებ გარკვეული მონაცემები (მასალა) უკვე გაგვაჩნია, რომლის გადამუშავების გზითაც ვახერხებთ მის გაგებას. ამ პირველადი მასალის მოპოვება შეგრძნების ორგანოთა მეშვეობით ხდება. შეგრძნების ორგანოთა მრავალფეროვნება ადამიანს საშუალებას აძლევს მდიდარი გრძნობადი (სენსორული) ინფორმაცია მოიპოვოს მასთან უშუალო კონტაქტში მყოფი საგნების შესახებ. მხედველობის, სმენის, შეხების, ტემპერატურის, ყნოსვის, გემოს, ვიბრაციის, წონასწორობის, ორგანული, კინესთეტიკური და სხვა სახის (მოდალობის) შეგრძნებებით უშუალოდ ვღებულობთ სინამდვილის ასახ-

ვისთვის საჭირო სენსორულ მასალას, რომლის საფუძველზეც ყალიბდება თავად ამ შეგრძნებათა გამომწვევი საგნების, როგორც ჩვენგან დამოუკიდებლად არსებული ობიექტების, თვალსაჩინო განცდა, რასაც აღქმა ეწოდება.

აღქმა, როგორც ობიექტის საგნობრივი და მთლიანობითი ასახვა, თავისი შინაარსით, თვისობრივად აღემატება მის საფუძველად მდებარე შეგრძნებათა ჯამს, მაგრამ შეგრძნებებით მიღებული ინფორმაცია მაინც გადამწყვეტ როლს ასრულებს ამ პროცესში. ამიტომ, როდესაც აღქმის შინაარსის ამა თუ იმ თვალსაზრისით შეფასების ამოცანის წინაშე ვდგებით, პირველ რიგში სწორედ მის საფუძველად მდებარე შეგრძნებათა ანალიზი უნდა მოვახდინოთ და გავარკვიოთ, რამდენად შესაძლებელი იყო, რომ მათ საფუძველზე საგანი ობიექტურად ყოფილიყო აღქმული.

მოწმე ჩვენებას იძლევა იმ მოვლენათა შესახებ, რაც მან გარკვეულ დროსა და პირობებში აღიქვა. ამასთან დაკავშირებით, დაკითხვის ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში, საჭიროა გულდასმით გამოვარკვიოთ, შეეძლო თუ არა ჩვენების მომცემ პირს, შეგრძნების ორგანოთა ფუნქციონირების კანონზომიერებათა შესაბამისად, ყოველივე ნამდვილად ისე აღექვა, როგორადაც ამის შესახებ მოგვითხრობს. არც თუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც მოწმე ერთი შეგრძნებით აღქმულ მასალას ასოციაციურად აკავშირებს სხვა დეტალებთან (ამთლიანებს აღქმის სურათს, რის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ) და ამ გზით შექმნილ წარმოდგენას რეალობად განიცდის.

მოწმე კ.-მ გამოძიებას უჩვენა, რომ სახეზე იცნო ექვმი-
ტანილი ბ., როდესაც ის ჩაჭრილი ელექტროგადამცემი ხა-
ზის კაბელს ახვევდა. გამოირკვა, რომ კ. დამნაშავეს ხედავდა
650 მეტრის მანძილიდან. ასეთ მანძილზე კი სახის ნაკვეთე-
ბის მიხედვით ადამიანის ცნობა შეუძლებელია.¹⁸ საინტერე-
სოა, რომ სხვა მტკიცებულებათა მიხედვით, დამნაშავე მარ-
თლაც ბ. აღმოჩნდა. კ.-მ კი სინამდვილეში იცნო მისი ქურ-
თუკის ფერი (ყვითელი), რომელსაც უნებურად დაუმატა
წარმოდგენა სახის შესახებაც.

მოყვანილ მაგალითში საქმე გვაქვს აღქმის ერთი მნიშ-
ვნელოვანი თვისების გამოვლენასთან, რასაც მისი შინაარსის
მთლიანობა, ანუ გეშტალტობა, ეწოდება. საგანს (ამ შემთხვე-
ვაში მეორე ადამიანს) აღვიქვამთ, როგორც სტრუქტურუ-
ლად განაწევრებულ მთლიანობას. აღქმის ობიექტი, როგორც

¹⁸ საკითხი იმის შესახებ, თუ რა მანძილზე რამდენად დეტალურად შეიძლება აღვიქვათ ადამიანი, ექსპერიმენტულადაა შესწავლილი. ეს მონაცემები ასეთია: 4-5 კილომეტრზე უფრო შორს ადამიანი შეუიარაღებელი თვალით საერთოდ არ ჩანს. დაახლოებით 2 კილომეტრზე ადამიანი შეიძლება გამოყო სხვა საგნებისგან და აღიქვას მისი საერთო გადაადგილება, მაგრამ სხეულის ნაწილებს ვერ გამოყოფ. 1 კილომეტრიდან ჩანს ადამიანის საერთო კონტური (ე.ი. ცნობ, რომ ადამიანია), ხოლო სქესის, ასაკის და სხვა მახასიათებლების გარჩევა შეუძლებელია. 700 მეტრზე აღიქმება კიდურების მოძრაობა, ტანსაცმლის ფერი (მაგრამ არა სახეობა) და სხვ. 300 მეტრზე უკვე დიფერენცირებულად აღვიქვამთ თავს, მხრებს, სახის სიმრგვალებს (მაგრამ არა ნაკვეთებს), ხელის მტვანს და სხვა ნაწილებს. 60 მეტრზე ვარჩევთ თვალებს, ცხვირს, თითებს, ხოლო 2 მეტრზე ვარჩევთ სახეზე უმცირეს ნაოჭებსაც (ბოდალიოვი 1982).

ცალკე მთლიანობა, გამოიყოფა დანარჩენი საგნებისგან, რომელთა ფონზეც ხორციელდება მისი აღქმა. როგორც ფსიქოლოგიური გამოკვლევებით დგინდება, ადამიანი თავისი ცნობიერების მუშაობას ისე წარმართავს, რომ უზრუნველყოფილი იყოს საგანთა სრულყოფილი გეშტალტური ფორმით ასახვა, მისი ყველა დეტალითა და ნიუანსით. ზემოთაღწერილ შემთხვევაშიც, მოწმის მიერ დამნაშავეს სახის „აღქმა“, რაც სუბიექტის უნებურად დაემატა მისი ტანსაცმლის ფერის აღქმას, სწორედ გეშტალტიზაციის მექანიზმის მოქმედებით აიხსნება.

ერთ-ერთ უზნაპისეულ ექსპერიმენტში, თვალდახუჭულ ცდისპირს ხელში ამოსაცნობად აძლევდნ ხის საგანს, რომელსაც საკანცელარიო შტამპის ფორმა აქვს. როგორც კი ცდისპირი შტამპს „იცნობს“. იგი თვალსაჩინოდ განიცდის მის რეზინის რბილ ნაწილებსაც, რომლებისაგანაც შტამპი უნდა შედგებოდეს და რომლებიც გამოსაცნობ საგანში მხოლოდ ხისაა.

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ზოგიერთ ადამიანს ახასიათებს ცალკეულ შეგრძნებათა განსაკუთრებული გავარჯიშება და საგანთა ისეთ პირობებში აღქმის უნარი, რაც სხვებისთვის მიუწვდომელია. ასეთ შემთხვევებში მიზანშეწონილია საგამოძიებო-ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის ჩატარება.

გამომძიებისათვის მოწმე ზ.-ს მიერ მიცემული ჩვენების მიხედვით, მაღაზიის გამგის გ.-ს მკვლელობის ღამეს, მან საკუთარი სახლის აივნიდან დაინახა და იცნო ორი თანასოფ-

ლედი, რომლებიც ღამის 12 საათზე მოკლულის სახლში შევიდნენ. ღამის სიბნელეში ადამიანთა ცნობის შესაძლებლობამ, ცხადია, ეჭვი დაბადა, მაგრამ საგამოძიებო ექსპერიმენტით დადგინდა, რომ ზ. კარგად ხედავს სიბნელეში და შეუძლია ადამიანთა ცნობა ისეთ პირობებში, როგორიც ჩვენებაში იყო მითითებული. მართლაც, ძიების მსვლელობამ დაადატურა მოწმის მიერ ნაჩვენები პირების ბრალეულობა აღნიშნულ დანაშაულში.

განსაკუთრებით ფრთხილ მოპყრობას მოითხოვს ისეთი პირებისგან მიღებული ჩვენებები, რომლებსაც შეგრძნების ორგანოთა სხვადასხვაგვარი დეფექტები გააჩნიათ. საგნობრივ სინამდვილეს ადამიანი ყველა მოდალობის შეგრძნებათა კომპლექსური აქტივაციის გზით აღიქვამს, მაგრამ ამ საქმეში წამყვან როლს მხედველობა და სმენა ასრულებს. ამიტომ, მხედველობისა და სმენის დეფექტების მქონე პირთა დაკითხვისას, გათვალისწინებული უნდა იყოს, თუ რამდენად სრულყოფილად და სწორად შეეძლოთ მიეღოთ მათ ის ცნობები რომელსაც გვაწვდიან, ან რომელსაც ჩვენ მათგან მოვითხოვთ.

II

შეგრძნებათა საფუძველზე ხორციელდება აღქმა, რომელიც, როგორც ითქვა, თავისი შინაარსით აღემატება მის საფუძვლად მდებარე შეგრძნებათა ჯამს. თანამედროვე ფსიქ-

ლოგია აღქმას, ისევე, როგორც საერთოდ ყოველგვარ ფსიქიკურ აქტივობას, განიხილავს როგორც პიროვნების აქტივობას, რომელიც სრულიად გარკვეული მიზანდასახულობით ხორციელდება. განწყობის ფსიქოლოგიის თანხმად აღქმა ჩართულია სუბიექტის მიმდინარე საქმიანობებში, როგორც მათი ერთ-ერთი რგოლი და მიმდინარეობს ამ საქმიანობის განწყობისეული პროგრამის შესატყვისად. ამ საკითხს უფრო დეტალურად ქვემოთ დავუბრინდებით, ამჟერად კი იმაზე გავამახვილოთ ყურადღება, რომ ერთი და იგივე ობიექტი, არა თუ სხვადასხვა პირების მიერ, არამედ ერთი და იმავე პირის მიერაც, შესაძლოა სრულიად სხვადასხვაგვარად იქნეს აღქმული, იმის მიხედვით, თუ როგორაა პიროვნება განწყობილი ამ ობიექტის აღსაქმელად. აღქმის განწყობისეულ (რასაც აღქმის პიროვნებისეულობასაც უწოდებენ) განსაზღვრულობას ნათლად აჩვენებს ორაზროვანი სურათები, რომლებიც აღიქმება ან ერთი ან მეორე შინაარსით (მაგალითად, ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოებში ხშირად ათავსებენ სურათს, რომელიც აღიქმება ახალგაზრდა ან მოხუც ქალად), იმის მიხედვით, თუ პიროვნება როგორ განეწყობა აღსაქმელად.

ადამიანის მიერ სინამდვილის შემეცნებაში, როგორც ითქვა, წამყვან როლს აზროვნება ასრულებს. სინამდვილის აღქმასაც ადამიანი გააზრებული ანუ კატეგორიალური ფორმით ახდენს. ის ვითარება, რომ აღქმულ საგნებს ვცნობთ როგორც ხეს, ქვას, ადამიანს და ა.შ. სწორედ აღქმაში აზროვნების მონაწილეობის წყალობით ხდება. ამ შემთხვევაში აზ-

როვნება ხორციელდება არა როგორც გაშლილი, თანმიმდევრული პროცესი (როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება უცნობი ობიექტის გაგების და საერთოდ ნებისმიერი პრობლემის გადაჭრის დროს), არამედ, როგორც საგნის რაობის უშუალო წვდომა, რაც აისახება აღქმის საფუძველად მდებარე განწყობაში. ამიტომ, აზროვნების სხვადასხვა შესაძლებლობის მქონე ადამიანები, სხვადასხვა განწყობით და ამავე განწყობის შესაბამისი შინაარსით აღიქვამენ ერთსა და იმავე ობიექტურ ვითარებას. ჩვენთვის აღქმის ამ კანონზომიერებას იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც იგი გვიჩვენებს, რომ მოწმის ინტელექტუალური განვითარების დონის გათვალისწინებას, ჩვენების შინაარსის შეფასებისთვის, ხშირად გადაწყვეტი მნიშვნელობა შეიძლება აღმოაჩნდეს, რადგან ეს დონე აისახება არა მარტო მოვლენათა სწორად გახსენებაში, არამედ მათ სწორად აღქმაშიც.

ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბავშვის მიერ მოცემულ ჩვენებათა შინაარსის შეფასება. 7 წლამდე ასაკის ბავშვის დაკითხვა, როგორც ზემოთაც მივუთითეთ, ფსიქოლოგიურად მიზანშეწონილი არაა, რადგან, გარდა იმისა, რომ იგი თამაშის მის მიერვე გამოგონილ სამყაროში ცხოვრობს და მოყოლის დროს რეალურსა და თავის გამოგონილს (ილუზორულს) ხშირად ერთმანეთისგან ვერ ანსხვავებს, მისი აზროვნების დონეც არ იძლევა მისგან სრულყოფილი ცნობების მიღების საშუალებას. აღქმასთან მიმართებაში ეს იმაში იჩენს თავს, რომ ბავშვი საგნებს აღიქვამს ერთი ნიშნის აქცენტირებით და მათ კატეგორიზირება-

საც ამის მიხედვით ახდენს. ამის გამო, ბავშვი ერთიმეორისაგან თითქმის ვერ განახსვავებს ერთნაირი თვალსაჩინო შთაბეჭდილების მომხდენ და მხოლოდ ცალკეული დეტალებით განსხვავებულ საგნებს, რაც გამოწვეულია არა მისი შეგრძნების ორგანოების (მაგალითად, თვალის ან ყურის, რომლებიც შესაძლოა ჩვენს იმავე ორგანოებზე უკეთაც მუშაობდნენ) შეზღუდულობით, არამედ მათი აზროვნების კონკრეტულობაზე მიჯაჭვულობით. ეს თავისებურება გარკვეულწილად უმცროსი საკოლო ასაკის ბავშვებთანც იჩენს თავს, რაც ასევე გათვალისწინებული უნდა იყოს მათი დაკითხვის პროცესშიც.

გეშტალტობასა და აზრიანობასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული აღქმის კიდევ ერთი თვისება, რომელსაც კონსტანტობა ეწოდება. იგი იმაში გამოიხატება, რომ ერთი და იმავე საგნის აღქმის პირობები განუწყვეტლად იცვლება, რის შედეგადაც ცვალებადობს აღქმის საფუძვლად მდებარე სენსორული მასალაც, საგანს კი ყოველთვის ერთი და იმავე უცვლელი თვისებების მქონედ განვიცდით. ეს მოვლენაც აღქმის საფუძვლად მდებარე განწყობის მოქმედებით აიხსნება. განწყობა ავტომატურად ახდენს აღქმის შინაარსის შეთავსებას მისი მიმდინარეობის პირობებთან. მაგალითად, როდესაც შორს მდებარე საგანს ვუყურებთ, იგი შედარებით მცირე ზომისად იხატება ჩვენს თვალში, ხოლო განწყობისეულად აისახება არა მარტო მისი რეტინალური (თვალს ბადურაზე დახატული) სურათის ზომა, არამედ ჩვენგან დაშორებაც. ამის შედეგად, როცა საგანი გვიახლოვდება, არ გვეჩვენება,

რომ იგი გადიდდა და არც დაშორებისას გვეჩვენება, რომ და-
პატარავდა. ასევე კონსტანტურად ავსახავთ საგანთა ფორმას,
ფერს (ვიზუალური აღქმისას), ხმის სიძლიერეს (აკუსტიკუ-
რი აღქმისას) და ა.შ. მაგრამ თუ განწყობამ, გარკვეულ მი-
ზეზთა გამო, აღქმის ყველა პირობა ვერ ასახა, კონსტანტობა
ირღვევა და ვლებულობთ საგნის ზომების, მანძილის, მიმარ-
თულების, ფორმის, ფერის, მოძრაობის და სხვა პარამეტრე-
ბის არაობიექტურ აღქმას.

ცნობილი ფრანგი პოეტისა და ნოველისტის ედგარ
ალან პოს ნოველაში, - „სფინქსი“, - ასეთი სურათია აღწერი-
ლი: კოშმარული განცდებით შეპყრობილი მთხრობელი (ქა-
ლაქში ქოლერა მძვინვარებდა და ყოველდღიურად უამრავ
ადამიანს ანადგურებდა), ერთ დღეს, ქალაქგარე აგარაკის
ფანჯრიდან დაინახავს მახლობელ ფერდობზე ჩამოშვალ
ურჩხულს. „ურჩხული მეწყერს გადარჩენილ იმ გოლიათ ხე-
ებს დავატოლე თვალით, რომელთა ახლოსაც ჩამოიარა. მა-
შინვე გავიფიქრე, ეს საოცრება ყველანაირ სახაზო ხომალ-
დზე დიდია-მეთქი. < ... > პირი ჰქონდა სპილოს ტანის სისხო
სამოცი თუ სამოცდაათი ფუტი სიგრძის ხორთუმის ბოლოს.
ხორთუმის ძირში ისეთი ხშირი ბანჯგვლები უჩანდა ოცამდე
ბიზონსაც ეყოფოდა. ამ ბანჯგვლებიდან ველური ტახის და-
რად ცერად ჩამოშვეროდა ზღაპრული სიდიდის ორი მოზიმ-
ზიმე ეშვი“, მთხრობელი კიდევ ბევრ საოცრებას გვიყვება
ურჩხულზე, რომელიც საბოლოოდ სფინქსის სახეობის მწე-
რი აღმოჩნდა. იგი თურმე იქვე ფანჯრის რაფაზე გადაად-
გილდებოდა. სიახლოვის გამო მწერი დიდი ზომით აისახა
თვალში, მთხრობელი კი მთის ფერდობის და იქ მდებარე

საგნების აღსაქმელად იყო განწყობილი და მწერის გამოსახულებაც უნებურად ფერდობზე იქნა პროექცირებული. რეტინალური გამოსახულებისა და სიშორის განწყობისეულმა შერწყმამ კი მწერი სუბიექტს ურჩხულად აღაქმევინა.

მოყვანილი მაგალითი ჩვენთვის საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც იგი გვიჩვენებს აღქმის კონსტანტობის დამოკიდებულებას განწყობის აღმოცენების პირობებზე. ამ პირობათა გავლენით, კონსტანტობა განსაზღვრულ ფარგლებშია მოქცეული და აბსოლუტური მნიშვნელობის მქონე არასდროს არაა. კერძოდ, საგნის სიდიდეს და მანძილს ადამიანები დაახლოებით სწორად ასახავენ და ამ პარამეტრთა შესახებ აბსოლუტურად ზუსტი ცნობების მოწოდება მათ ძალებს აღემატება. განწყობა სენსორული მასალის ბუნების შესაბამისად, მას გარკვეული ტენდენციით აფორმებს, რაც ზოგჯერ შესაძლოა შეცდომის წყარო გახდეს. ეს ყველაზე ხშირად ისეთ შემთხვევებში ხდება. როდესაც საქმე საგნის სივრცითი პარამეტრების აღქმას ეხება.

მოდალდეებმა იარაღის მუქარით გაძარცვეს ი.-ს ოჯახი და დანით დაჭრეს ოჯახის უფროსი. სამი დღის შემდეგ, სათანდო ნივთმტკიცებულებებით დააკავეს მძარცველები დ. და ა. მანამდე მიცემულ ჩვენებებში ი. და მისი ოჯახის წევრები დ.-ს აღწერდნენ, როგორც ძალიან ძალაღსა და სუსტს, ა.-ს კი, როგორც ძალიან დაბალსა და სქელს. სინამდვილეში ორივე მძარცველი დაახლოებით საშუალო სიმაღლის და სისქის იყო. დ. ოდნავ აჭარბებდა სიმაღლეში თავის თანამზრახველს, რომელიც მასზე ოდნავ სრულად გამოიყურებოდა. აღმოჩნდა, რომ ძარცვის დროს დ.-ს ეცვა ვერტიკალურ

ზოლებიანი ქურთუკი, ა.-ს კი განივზოლებიანი მოსასხამი, ამან განაპირობა მათი სიმაღლის და სისქის გადაჭარბებული შეფასება. რადგან, მხედველობითი აღქმის ერთ-ერთი კანონ-ზომიერების მიხედვით, უწყეტად მიმდინარე ხაზები აღიქ-მება მათ რეალურ სიგრძეზე ურო გრძლად. ეს განსაკუთრე-ბით ვერტიკალურ ხაზებს ეხება, რომელთა სიგრძეც ყოველ-თვის გადაჭარბებულად ფასდება.

კიდევ უფრო უძნელდებათ ადამიანებს მოძრაობის სის-წრაფის სწორად შეფასება, რადგან მის საფუძვლად მდებარე განწყობაში ერთდროულად აისახება მანძილი და დრო. ორი-ვე ამ პარამეტრთან დაკავშირებით ყოველ ადამიანს, წინან-დელ გამოცდილებაზე დაყრდნობით, ინდივიდუალური „ე-ტალონები“ გააჩნია და რაკი აბსოლუტური სიზუსტით ვარ-ცერთს ვერ აფასებს, მით უმეტეს ძნელია ზუსტად შეფასდეს მანძილი, რაც საგანმა დროის გარკვეულ მნაკვეთში დაფარა (რაც სისწრაფის შეფასების კრიტერიუმია). ამიტომ „სწრაფი“ და „ნელი“ სისწრაფის სუბიექტური შეფასებაა, რაც ძირითა-დად პიროვნების ინდივიდუალურ გამოცდილებაზეა დამო-კიდებული.

გასული საუკუნის დასაწყისში პარიზის ერთ-ერთმა გა-ზეთმა გამოაქვეყნა აღმფოთებული მოქალაქის წერილი, სა-დაც ნათქვამი იყო, რომ პარიზის ქუჩაბში გამოჩნდნენ უცნა-ური თვითმომრავი კარეტები, ე.წ. ავტომობილები, რომლე-ბიც საშინელი სისწრაფით დაქრიან და საფრთხეს უქმნიან გამვლელთა სიცოცხლეს. ეს ფაქტი თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს მოძრაობის სიჩქარის აღქმის დამოკიდებულებას ინდი-

ვიდის პირად გამოცდილებაზე. საეჭვოა, რომ მაშინდელი ავტომობილების სიჩქარე ვინმემ დღესაც საოცარ სისწრაფედ აღიქვას.

მოძრაობის სიჩქარის დაგენას, როგორც ცნობილია, ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ავტოსაგზაო შემთხვევების გამოძიების დროს. ერთ-ერთ ორიენტირს, ამ შემთხვევებში, თვითმხილველთაგან მოწოდებული ცნობები წარმოადგენს, მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რაც მოძრაობის აღქმასთან დაკავშირებით ითქვა, ამ ცნობებს აბსოლუტურ ღირებულებას ვერ მივანიჭებთ. გასათვალისწინებელია მოწმის პროფესიაც. ექსპერიმენტულადაა დადგენილი, რომ მოძრაობის სისწრაფის შეფასებაში ცდებიან გამოცდილი მძღოლები და საავტომობილო მოძრაობის მარეგულირებელი ინსპექტორებიც, მაგრამ მათ მიერ დაშვებული შეცდომები მნიშვნელოვნად ნაკლებია, ვიდრე არაპროფესიონალებისაგან დაშვებული შეცდომები.

არის შემთხვევები, როდესაც აღქმის პროცესში წარმოსახვა ჩაერევა ხოლმე, რითაც ასევე იცვლება მისი შინაარსი. გარკვეული სენსორული ინფორმაციით დაწყებული აღქმის პროცესი, სუბიექტის უნებურად, ფორმდება წარმოსახვით შექმნილ სახეთა შესატყვისად. ფანტაზიით შექმნილ წარმოდგენათა ასეთ ვიზუალიზაციას უფრო მეტად ბავშვებთან აქვს ადგილი, თუმცა მისგან ბოლომდე არც უფროსები არიან დაზღვეულნი. ფანტაზიის შინაარსის აღქმის შინაარსად განცდას განსაკუთრებით ხელს უწყობს ჩაგონება (სუგესტია) და ძლიერი ემოციები. მაგალითისთვის, მთელი რიგი ფსევდორელიგიური სექტების საკუთარ მრევლზე გავლენა შეიძლება

დავასახელოთ. ეს გავლენა იმაში გამოიხატება, რომ ჩაგონებით შექმნილი განწყობის საფუძველზე აღმოცენებული ემოციური ფანატიზმის გავლენით სუბიექტი მართლაც ხედავს იმას, რაც ჯანსაღი მზერისთვის მიუწვდომელია, რადგან რეალურად არ არსებობს.

ერთ-ერთ უზნაძისეულ ექსპერიმენტში ცდისპირს აყნოსვინებენ წყლით დასველებულ ბამბას, თხოვნით, რომ გამოიცნოს სუნამო, რომლითაც ბამბაა დასველებული. თითქმის ყველა ცდისპირი „თვალსაჩინოდ აღიქვამს“ არარსებულ სუნამოს სუნს, ბევრი კი მის სახეობაზეც მიუთითებს.

ანალოგიურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე, როდესაც შეშინებული ბავშვი ტყისპირას მდგარ ბუჩქს მგლად მიიჩნევს და სრულიად თვალსაჩინოდ “ხედავს” მის მოელვარე კბილებს, მობრიალე თვალებს და “ისმენს” მის ღრენას. მხოლოდ ამ შემთხვევაში უფრო თვითშთაგონებასთან (აუტოსუგესტიასთან) გვაქვს საქმე. საგამოძიები პრაქტიკამ მრავალი მაგალითი იცის, როდესაც ბავშვები (ზოგჯერ მოზრდილებიც) ათასგვარ საშინელებათა შესახებ ყვებიან (ამ მაგალითებს საგანგებოდ განვიხილავთ ჩვენების ჩამოყალიბებაში მეხსიერების როლის დახასიათების კონტექსტში) და მათი ფანტაზიისეული გაზვიადებები ძირითადად შიშის ემოციითაა სტიმულირებული. სუბიექტზე ემოციური განცდით გამოწვეული ასეთი თვითშთაგონების განლენის ეფექტი ზოგჯერ იმდენად ძლიერია, რომ მნიშვნელოვან ცვლილებებს იწვევს არა მარტო მის ფსიქიკაში, არამედ ორგანიზმშიც. ცნობილია მაგალითად, რომ გრიპის ეპიდემიების დროს ზოგიერთი დაავადებულის ავადმყოფობის მიზეზი გარემოდან

შეძენილი ვირუსი არაა. მათ ავად გახდომას იწვევს თვითჩაგონება, რაც უკავშირდება ძლიერ შიშს და შექმნილი საშიშროების შესატყვისად საკუთარი თავის განწყობას (გაბაშვილი (რედ.) 2011: 31).

III

აქამდე აღქმას განვიხილავდით იმ ქცევებისაგან იზოლირებულად, რომლებშიც ის ბუნებრივადაა ჩართული და რომელსაც ემსახურება. აღქმის ყოველი კონკრეტული აქტი სრულიად გარკვეულ პირობებში ხორციელდება და ინდივიდის მიერ გარკვეული ცხოვრებისეული ამოცანის გადაჭრას ემსახურება. ამიტომ, აღქმას, უმეტესწილად საკუთარი განწყობა კი არ უდევს საფუძვლად, არამედ იგი იმართება სუბიექტის მიმდინარე ქცევის განწყობით, რომელიც მასთან ერთად კიდევ მრავალი ფსიქიკური თუ მოტორული აქტივობის განხორციელების პროგრამას შეიცავს¹⁹. მაგალითად, ჩვენების მისაცემად განწყობილი მოწმე ყურადღებით ისმენს მისთვის დასმულ შეკითხვებს (აღქმა), ცდილობს ზედმიწევნით სწორად გაიგოს მათი შინაარსი (აზროვნება), გონებაში აღიდგინოს რა იცის იმის შესახებ რასაც ეკითხებიან (მეხსიერება) და ა.შ.

აღქმის შინაარსი მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია იმის

¹⁹ საკუთრივ აღქმის განწყობაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ მაშინ, როდესაც ქცევის მიმდინარეობა მთლიანად აღქმის პროცესით ამოიწურება. ასეთია, მაგალითად, საგანზე საგანგებო დაკვირვება.

მიხედვით, თუ რა ქცევას განახორციელებს სუბიექტი მიმდინარე მომენტში. მაგალითად, თუ რაიმე ტექსტს კვითხულობთ მისი კარგად გაგებისა და დამახსოვრების მიზნით, მაშინ ტექსტში გაპარული კორექტული შეცდომები შეიძლება ვერც კი შევამჩნიოთ, მაგრამ, თუ იმავე ტექსტს სწორედ კორექტული შეცდომების გასწორების მიზნით კვითხულობთ, მაშინ ამ შეცდომების შემჩნევის (აღქმის) მეტი ალბათობა არსებობს. ასე იმიტომ ხდება, რომ პირველ შემთხვევაში სხვა მიზნის მისაღწევად ვართ განწყობილი, მეორე შემთხვევაში კი სხვა მიზნის მისაღწევად. აქედან გამომდინარე, როდესაც მოწმის ჩვენების შინაარსის შეფასების ამოცანის წინაშე ვდგებით, აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ის საგნობრივი ვითარება, რომლის შესახებაც მოგვითხრობს, მას იმის მიხედვით ექნება აღქმული, თუ თავად რა საქმეში იყო ჩართული და რაში ესაჭიროებოდა ყოველივე ამის აღქმა.

ერთი ქუჩური ჩხუბის შემდეგ პოლიციის განყოფილებაში დაკითხეს მოჩხუბრებიც და მოსერიეებიც. ჩხუბის მონაწილე ერთ ბრგე ცალთვალა ტიპს მოწმეები (სეირის მაყურებლები) ახასიათებდნენ როგორც საწყალ ინვალიდს, რომელიც სასოწარკვეთილი იქნევდა მუშტებს და იგერიებდა მოძალადეებს. ჩხუბის მონაწილე მოწინააღმდეგე მხარის წარმომადგენლები კი მას უწოდებდნენ თავზარდამცემ ციკლოპს, რომლის „რკინის მუშტებსაც“ ძლივს გადაურჩნენ.

ყოველი ქცევა, როგორც ვიცით, მისი სუბიექტის გარკვეული მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ემსახურება. მოთხოვნილება, როდესაც იგი აქტუალურად მიმდინარე პროცესის სახით განიცდება, სუბიექტის სათანადოდ შეცვლის

(განწყობის) გზით, შესაბამის გავლენას ახდენს აღქმაზე და თავისებურად ცვლის მის შინაარსს.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ ვფიქრობთ უადგილო არ იქნება გავიხსენოთ ვაჭრობის ფსიქოლოგიაში მომუშავე ამც. რიკელ მეცნიერთა ერთი რეკომენდაცია: ეს ფსიქოლოგები გვირჩევენ, რომ სურსათის შესაძენად არავითარ შემთხვევაში მოშებულები არ წავიდეთ. მათი დაკვირვებით, პროდუქტის ობიექტურად საკმარის რაოდენობას მშვიერი ადამიანი აღიქვამს როგორც ცოტას და ყიდულობს ზედმეტს, რასაც შემდეგ უყაირათოდ ანიავებს.

რამდენადაც დანაშაული სოციალურ მოვლენას წარმოადგენს, ამდენად მოწმის ჩვენებაზე მისი მოთხოვნილებების გავლენის საკითხიც, პირველ რიგში, სწორედ სოციოგენურ მოთხოვნილებათა ასპექტითაა საინტერესო. განსაკუთრებით ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ ყოველ ადამიანს, როგორც სოციალურ არსებას, სრულიად გარკვეული დამოკიდებულება (ე.წ. სოციალური განწყობა) აქვს დანაშაულის კონკრეტულ ფორმათა მიმართ, რაც შესაბამის სოციოგენურ მოთხოვნილებათა, მაგალითად, სამართლიანობის, ჯგუფთან მიკუთვნებულობის (ჩემები და სხვები), შურისძიების და სხვ. აქტივაციაში აისახება. ამის გამო, აბსოლუტურად ნეიტრალური მოწმე, როგორზეც პირობითად ჩვენ ვასაუბრობთ, დიდი იშვიათობაა. ირკვევა, რომ ამა თუ იმ სოციალურ ურთიერთობაში ჩართული პირებისადმი სუბიექტის დამოკიდებულება, ძლიერ გავლენას ახდენს მის მიერ ამ ურთიერთობის პროცესის აღქმაზე. მაგალითად, კონფლიქტში ჩართული რომელიმე პირის გარკვეული მოქმედება მოწმემ

შეიძლება შეტევადაც აღიქვას და თავდაცვადაც, იმის მიხედ-
ვით, ამ პირის მიმართ სიმპათიურადაა განწყობილი, თუ ან-
ტიპათიურად. ეს ტენდენცია თავის როლს ასრულებს გახსე-
ნების (რეპროდუქციის) პროცესშიც, როდესაც აღქმული ში-
ნაარსები საბოლოოდ ფორმდება ჩვენების სახით, მაგრამ
ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

სამხრეთ ამერიკაში ფეხბურთის გულშემატკივართა
დიდ ჯგუფს უჩვენეს წინა დღით გამართული ფეხბურთის
მატჩის ვიდეოჩანაწერი და თხოვეს, რაც შეიძლება ზუსტად
აღენუსახათ დარღვევები, რომელსაც ორივე გუნდის ფეხ-
ბურთელები უშვებდნენ. ცდაში ორივე გუნდის გულშემატ-
კივრები მონაწილეობდნენ. აღმოჩნდა, რომ ყოველმა მათგან-
მა კარგად დაინახა მოწინააღმდე გუნდის მოთამაშეთა მიერ
დაშვებული ყველა დარღვევა, ხოლო საკუთარი გუნდის მო-
თამაშეთა მიერ დაშვებულ დარღვევათა უმრავლესობა (ყვე-
ლაზე ნაღდი უხეშობების გარდა) შეუმჩნეველი დარჩა.

ვერც იმას გამოვრიცხავთ, რომ შეცდომის დაშვების
შიშმა და ობიექტურობაზე მეტისმეტმა ორიენტირებულო-
ბამ, სუბიექტს შესაძლოა ზოგი რამ საკუთარ სიპათია-ანტი-
პათიათა საპირისპიროდაც დაანახოს.

იაპონური ლიტერატურის კლასიკოსს აკუტაგავას, თავის
ერთ-ერთ ნოველაში, მხატვრული და ფსიქოლოგიური
დამაჯერებლობით აქვს მოთხრობილი ასეთი ამბავი: გაიმარ-
თა ახალგაზრდა სამურაების შეჯიბრება ფარიკაობაში. შე-
ჯიბრებას მსაჯობდა უფროსი თაობის სახელმწიფოეპილი სა-
მურაი. შეჯიბრებაში მისი საყვარელი მოსწავლეც მონაწილე-

ობდა. მსაჯეს შეეშინდა, რომ თავისი მოსწავლის სასარგებ-
ლოდ რაიმე შეცდომა არ მოსვლოდა, რის გამოც მის მოქმე-
დებებს ძალზე კრიტიკულად აღიქვამდა და უნებურად რამ-
დენიმე ქულაც დააკლო. ამის შედეგად მისი მოსწავლე და-
მარცხდა, რამაც საბედისწერო შედეგები მოუტანა ამ შემ-
თხვევის ყველა მონაწილეს.

აღქმის სიზუსტე, სისრულე, გეშტალტობა, საგნობრიო-
ბა, კონსტანტობა, კატეგორიალობა და სხვა მახასიათებლები,
მნიშვნელოვან რაოდენობრივ და თვისობრივ ცვლილებებს
განიცდის სუბიექტზე ალკოჰოლისა და ხსვადასხვა ნარკო-
ტიკების ზემოქმედების შედეგად. ალკოჰოლის მცირე დოზა-
მაც კი შესაძლოა საგანთა სიდიდის, რაოდენობის, მოძრაო-
ბის და სხვა პარამეტრების მნიშვნელოვანი გადაფასება, ან
შეუფსებლობა გამოიწვიოს. გამოძიებამ ეს ფაქტორიც აუცი-
ლებლად უნდა მიიღოს მხედველობაში. აღარაფერს ვამბობთ
იმაზე, რომ ქრონიკული ალკოჰოლიკებისა და ნარკომანები-
სათვის დამახასიათებელია სხვადასხვაგვარი ჰალუცინაციე-
ბი, რასაც ისინი რეალურ აღქმად განიცდიან და სუბიექტური
დარწმუნებულობის წყალობით, ზოგჯერ სხვებიც შეჰყავთ
შეცდომაში, მაგრამ ეს საკითხი სცილდება ჩვენი კომპეტენ-
ციის სფეროს და მისი შესწავლა სასამართლო ფსიქიატრიის
ამოცანას წარმოადგენს.

შეგრძნების ორგანოებზე საგნის ზემოქმედება მისი აღქმის აუცილებელი, მაგრამ არასაკმარისი პირობაა. ადამიანს არ შეუძლია ერთდროულად აღიქვას ყველა საგანი, რომლებიც მოცემულ მომენტში მისი სენსორული აპარატისთვის მისაწვდომია. საგანს ადამიანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში აღიქვამს, თუ საკუთარ ცნობიერებას ამისათვის საგანგებოდ მოამზადებს. ცნობიერების მუშაობის ასეთი ორგანიზება, ყურადღების პროცესის მეშვეობით ხორციელდება. ამ პროცესის შედეგად ადამიანი საკუთარ ცნობიერებას ანთავისუფლებს აქამდე მასში არსებული შინაარსებისაგან და მიმართავს იმ შინაარსებზე, რომელთა განცდაც (აღქმა, გაგება, გახსენება და ა.შ.) ამჯერად ესაჭიროება.

როდესაც მოწმე მის მიერ ადრე აღქმულ შინაარსებზე მოგვითხრობს, შეცდომების თავიდან ასაცილებლად, საჭიროა კარგად გავაანალიზოთ მისი ყურადღების მუშაობის თავისებურებები იმ ვითარებაში, რომელშიც ყოველივე ამის აღქმა ხორციელდებოდა. პირველ რიგში გასათვალისწინებელია, რომ საგნისადმი ყურადღების მიპყრობას მთელი რიგი სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორები განაპირობებენ და ზოგიერთი ამ ფაქტორის მოცემულობა, თითქმის გარდაუვალს ხდის საგნის შემჩნევას, მაშინაც კი, როდესაც ყურადღება ძალზე ინტენსიურად იყო მიმართული სხვა საგნებსა და მოვლენებზე. შეუძლებელია, მაგალითად, სინათლის მკვეთრი აკაშკაშება, ან მახლობლად ჭურვის აფეთქება, ვინმეს შეუმჩნეველი დარჩეს, რა მნიშვნელოვანი საქმიანაც არ უნდა იყოს დაკავებული იმ მომენტში.

ანალოგიურად მოქმედებს საგნის სიახლოვე (ახლომდებარე საგნები უფრო „გვხვდება“ თვალში, ვიდრე შორს მოთავსებულები), სიდიდე (დიდ სანებს უფრო ვამჩნევთ), მოძრაობა და სხვ. ყველა ამ შემთხვევაში საგანი თითქოს თავისთავად იზიდავს ყურადღებას თავისი რომელიმე თვისებით. ამასთანავე, სუბიექტი ხშირად აპყრობს ყურადღებას თავისთავად შეუმჩნეველ, მაგრამ მისთვის გარკვეული მნიშვნელობის მქონე საგნებსაც, როდესაც ისინი მის მოლოდინებს, ინტერესებს, მოთხოვნილებებს, მისწრაფებებს და სხვა სუბიექტურ განცდებს შეესაბამებიან. ყურადღების გამოწვევის ამ ობიექტურ და სუბიექტურ ფაქტორებს კარგად იყენებენ სარეკლამო ბიზნესში, სადაც პრაქტიკულად ითვალისწინებენ ყურადღების ფსიქოლოგიაში დადგენილ კანონზომიერებებს.

რეკლამის ფსიქოლოგიიდან ცნობილია, რომ რეკლამა ყურადღებას პირველ რიგში თავისი ფიზიკური პარამეტრებით (ზომა, სიმკვეთრე, ფერთა ცვალებადობა და სხვ.) იპყრობს. ამასთან ერთად, რეკლამის კარგად აღქმისა და დამახსოვრებისთვის, მნიშვნელობა ენიჭება მისი შინაარსის ისე მიწოდებას სავარაუდო კლიენტისთვის, რომ მოხდეს მისი ძირითადი სასიცოცხლო ინსტიქტებისა და მოთხოვნილებების აქტივაცია. ამის მისაღწევად, ზოგჯერ, გადამეტებულ პიკანტურობასაც არ ერიდებიან. ამავე მიზანს ემსახურება რეკლამების ზედაპირულად (ხოლო, ზოგჯერ, ქარაფშუტულადაც) დასაბუთება და სასაცილოდ (ზოგჯერ, თითქმის სულელურად) არგუმენტირება, რადგან ადამიანებს აბსურდული „მსჯელობები“ უფრო კარგად ამახსოვრდებათ, ვიდრე

ღრმა და ბრძნული აზრებით დატვირთული შეგონებები.

ყურადღაის მოქმედების ასპექტით, მოწმის ჩვენების შეფასებისთვისაც, დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ პირისთვის დამახასიათებელ მოთხოვნილებათა და ინტერესთა სფეროს გათვალისწინებას. მაგალითად, თუ ჩვენების ობიექტს ავტომანქანა წარმოადგენს, მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული, რომ ავტოსაქმიანობით დაინტერესებული პირი უფრო დეტალურად აღიქვამს ავტომობილს და მიაქცევს ყურადღებას მის განსაკუთრებულ ნიშნებს, ვიდრე ისეთი ადამიანი, ვისთვისაც ავტომანქანა მხოლოდ გადაადგილების საშუალებაა. იგივე ითქმის ცეცხლსასროლი თუ ცივი იარაღის აღწერის და სხვა ანალოგიური ჩვენებების მიმართაც.

საგნები მხოლოდ თავისთავად არ იპყრობენ ადამიანის ყურადღებას. სუბიექტი, ხშირად, ნებისყოფის ძალით, საგანგებოდ მიმართავს თავის ყურადღებას ისეთ საგნებზე, რომლებიც არც თავისთავად გამირჩევიან რაიმე საყურადღებო თვისებებით და არც მის მოთხოვნილებებს და მისწრაფებებს შეესაბამებიან. ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი მოქმედებს საჭიროების შეგნების მიხედვით: იგი ხედავს, რომ ამ საგნის ნათლად აღქმა, გაგება და დამახსოვრება ობიექტურად საჭირო და აუცილებელი საქმეა. ამიტომაც აიძულებს იგი საკუთარ თავს, რომ ცნობიერების მუშაობა მისთვის არასაინტერესო, მაგრამ საჭირო მიმართულებით წარმართოს. ასეთ ყურადღებას ნებისმიერი ყურადღება ეწოდება. ყურადღების ეს ფორმა საგანთა მიზანდასახულ აღქმსა და დამახსოვრებას უზრუნველყოფს.

ფსიქიკურ პროცესთა ნებისმიერი ფორმები თავისი

პროდუქტიულობით აღემატებიან მათივე უნებლიე ფორმებს. არის შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ დანაშაულის თვითმხილველი, ხდება რა ცალკეული დეტალების ნათლად აღქმისა და კარგად დამახსოვრების მნიშვნელობას, საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას ამ დეტალებზე (მაგ., დამნაშავის გარეგნობის ნიშნებზე). ხშირად ამა ფაქტმა იმ საქმის გახსნა მხოლოდ იმის მეშვეობით ხდება შესაძლებელი, რომ მოწმემ საგანგებოდ გაამახვილა ყურადღება იმ მომენტების აღქმასა და დამახსოვრებაზე, რაც გამძიებისთვის მნიშვნელოვნად მიიჩნია. მაგალითად, ავტოსაგზაო შემთხვევების გამოძიებაში ძალზე მნიშვნელოვანია იმ თვითმხილველთაგან მიღებული ინფორმაცია, რომლებიც ეცადნენ მხედველობიდან არ გამორჩენოდან ავტომანქანის მარკა, სერია და ნომერი.

მოწმის ჩვენების შეფასებისას მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ისიც, თუ როგორი ყურადღების ტიპს მიეკუთვნება მოწმე. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ყურადღების ისეთ ინდივიდუალურ თავისებურებას, როგორიც გარკვეულ შინაარსებზე ცნობიერების ძალთა კონცენტრაციის ან დისტრიბუციის (განაწილების) უნარია. კონცენტრაციული ყურადღების ტიპის ადამიანს შეუძლია, ყოველ მომენტში, ნათლად განიცადოს მხოლოდ ერთი შთაბეჭდილება, რადგან მისი ცნობიერების ძალები ყოველთვის ერთი მიმართულებითაა კონცენტრირებული. დისტრიბუციული ყურადღების ტიპის ადამიანი კი ახერხებს ცნობიერების ძალთა თავისებურ გადანაწილებას და სხვადასხვა შთაბეჭდილებების ერთდროულად განცდას.

არსებობს ისტორიული ცნობები, რომელთა მიხედვითაც, ძველი რომის ცნობილი მხედართმთავარს და პოლიტიკურ მოღვაწეს იულიუს კეისარს შეეძლო ერთდროულად მრავალი რთული (ცნობიერებით კონტროლირებული) მოქმედების შესრულება. მაგალითად, წერდა წერილს, სხვა წერილის შინაარსს კარნახობდა მდივანს და ამავე დროს ისმენდა შეტყობინებებს სხვადასხვა ვითარებაზე. არა ამ დონეზე, მაგრამ ყურადღების მინიმალური დისტრიბუციის უნარი, რომელიც მრავალი შთაბეჭდილების ერთდროულ განცდას გულისხმობს, მეტ-ნაკლებად ყველა ადამიანს გააჩნია. მაგალითად, მასწავლებელი გაკვეთილზე ყველა მოსწავლის მოქმედებას აკონტროლებს და სასწავლო შინაარსებიც ნათლად აქვს გაცნობიერებული.

კონცენტრაციული ყურადღების ტიპის მოწმეს ცნობების უფრო მცირე რაოდენობა შეუძლია მოგვაწოდოს, მაგრამ, რაკი აღქმის დროს მისი ყურადღება მხოლოდ იმ შთაბეჭდილებებზე იყო კონცენტრირებული, რის შესახებაც მოგვითხრობს, მის მიერ მოწოდებული ცნობები მეტი სიზუსტით გამოირჩევა. დისტრიბუციული ყურადღების მოწმეს უფრო მრავალმხრივი ინფორმაციის მოწოდება შეუძლია, მაგრამ, ყურადღების მრავალმხრივ განაწილების გამო, სიზუსტე ხშირად ბოლომდე დაცული არაა. აქვე ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ერთ რომელიმე დეტალზე ყურადღების კონცენტრაცია, რის გამოც სხვა დეტალები შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩეს, ზოგჯერ ყურადღების მუშაობის განმსაზღვრელი ფაქტორებითაც შეიძლება იყოს განპირობებული.

ერთ-ერთი ტელევიზიით, საინტერესო ამბების რუბრიკით, ასეთ შემთხვევაზე გვიამბეს: მძარცველი შეიჭრა ბანკის შენობაში (ამბავი იმ ხანაში მოხდა, როდესაც მსგავსი დაწესებულებები ვიდუოთვალაით აღჭურვილი არ იყვნენ) და იარაღის მუქარით გარკვეული რაოდენობის თანხა გაიტაცა. ვერც ბანკის მუშაკებმა და ვერც იმ მომენტში იქ მყოფმა მოქალაქეებმა ვერ გაიხსენეს მძარცველის გარეგნობის ვერც ერთი ნიშანი. ისიც კი ვერ თქვეს, ნიღბით იყო იგი თუ უნიღბოდ. ასეთი მასობრივი „უყურადღებობა“ იმან განაპირობა, რომ მოძალადე შენობაში აბსოლუტურად შიშველი შევარდა და თვითმიხველთა მთელი ყურადღება სიტუაციის ამ უჩვეულო მომენტზე (სიშიშველეზე) იქნა კონცენტრირებული.

საჭიროების მიხედვით ყურადღების მუშაობის ცვალებადობა, გარკვეულ მომენტებში ცნობიერების ერთი მიმართულებით კონცენტრაცია, გარკვეულ მომენტებში კი მისი მრავალ შთაბეჭდილებაზე განაწილება, განსაკუთრებით უძნელდებათ ბავშვებს. ასევე შეზღუდულია მათთან ყურადღების მოცულობა, სიმყარე ანუ გადაუხრადობა და სხვა თვისებები. ბავშვებისა და მოზარდების დაკითხვის დროს, მათი ყურადღების ასაკობრივი თავისებურებებიც უნდა იყოს გათვალისწინებული.

§ 4. ჩვენება მეხსიერების ფსიქოლოგიის ასპექტით

I

სუბიექტურად სწორი ჩვენების ობიექტური ვითარებისადმი შესატყვისობა, როგორც ვნახეთ, დიდადაა დამოკიდებული აღქმისა და ყურადღების ფსიქიკურ პროცესებზე, მაგრამ მის საბოლოო სახეს ყველაზე მეტად მაინც მეხსიერების პროცესი განსაზღვრავს. აღქმული შინაარსები, როგორც ითქვა, ჩვენებად ყალიბდება დაკითხვაზე, როდესაც სუბიექტი (მოწმე) მიზანდასახულად იხსენებს საქმის მისთვის ცნობილ გარემოებებს.

როგორც ვიცით, ერთიმეორისაგან განასხვავებენ ნებისმიერ და უნებლიე მეხსიერებას. პირველ შემთხვევაში აღქმული შინაარსების წინასწარგანზრახული დამახსოვრება და გახსენება ხდება, მეორე შემთხვევაში კი ეს შინაარსები თავისთავად გვამახსოვრდება. ნებისმიერი მეხსიერება თავისი პროდუქტიულობით, ბევრად აღემატება უნებლიეს. მეხსიერებაში შენახული შთაბეჭდილებების ჩვენებად ჩამოყალიბება, რაც დაკითხვის დროს ხდება, თავიდან ბოლომდე ნებისმიერი (სუბიექტის განზრახვით მიმდინარე) პროცესია, მაგრამ იგი ემყარება, როგორც უნებლიედ (იმპლიციტურად) ისე ნებისმიერად (ექსპლიციტურად) შენახულ წარმოდგენებს. კრიმინალური სიტუაცია, თავისი კომპონენტებით (საგნები, ადამიანები, მოქმედებები და სხვ.), უმეტესწილად, თავისთავად რჩება სუბიექტის მეხსიერებაში, თუმცა, როგორც ყურადღების დახასიათების დროსაც აღვნიშნეთ, წინდახედული მოწმე საგანგებოდაც ცდილობს ზოგიერთი, განსაკუთრებით

მნიშვნელოვანი დეტალის დამახსოვრებას. ამჯერად ჩვენი ინტერესის ძირითადი საგანი, ექსპლიციტური (ნებისმიერი) მეხსიერების ის ფორმაა, რომელსაც ეპიზოდური (მოგონების) მეხსიერება ეწოდება. საქმე ის არის, რომ მოწმის ჩვენება სწორედ მისი ცხოვრების იმ ეპიზოდის მოგონებებს ემყარება, როდესაც ის იმ ამბების მოწმე გახდა, რომელთა შესახებაც ჩვენებას იძლევა.

ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესში, როგორც აღინიშნა (იხ. ამ თავის § 1), სამი სტადია (პერიოდი) გამოიყოფა: 1) საქმესთან დაკავშირებული გარემოებების აღქმა, 2) აღქმული შთაბეჭდილებების შენახვა, 3) შენახული შთაბეჭდილებების რეპროდუქცია (გახსენება). ამ ტრიადის პირველი წევრი (საქმესთან დაკავშირებული გარემოებების აღქმა) უკვე განვიხილეთ და ვნახეთ, რომ ჩვენების ობიექტურობა დიდადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ იქნა აღქმული მის შინაარსში შემავალი ობიექტები. აღქმის შესაძლო ცდომილებები, ზოგჯერ მნიშვნელოვანწილად ცვლის ჩვენების შინაარსს. კიდევ უფრო მეტი ცდომილებებია მოსალოდნელი ადრე აღქმულის გახსენების დროს, როდესაც საქმესთან დაკავშირებული გარემოებები აქტუალურად აღარ არიან მოცემულნი და სუბიექტს მათი წარმოდგენა უხდება. აღქმიდან რეპროდუქციამდე განვლილ პეროდში (და თვითონ გახსენების დროსაც) ეს წარმოდგენები სრულიად კანონზომიერ ცვლილებებს განიცდიან, რაც აუცილებლად უნდა იყოს გათვალისწინებული.

პირველ რიგში მხედველობაში უნდა მივიღოთ დავი-

წყების ფაქტი. დადგენილია, რომ რაც უფრო მეტი დროა გასული აღქმიდან გახსენებამდე, მით მეტი დეტალურია ხოლმე დავიწყებული²⁰. ამიტომ, სასურველია, რომ მოწმე რაც შეიძლება დროულად დაიკითხოს, სანამ მისი მოგონებები სინათლესა და სიცხოველეს დაკარგავენ. ცალკეულ კომპონენტთა დავიწყების გამო მოგონება კარგავს გამართულ და ლოგიკურად მოწესრიგებულ ფორმას, ხოლო გეშტალტიზაციის (დასრულებული ფორმის განცდის) ტენდენცია მეხსიერებაში ისევე მოქმედებს, როგორც აღქმაში. ამ ტენდენციის გავლე-

²⁰ ჩვენს საკითხთან დაკავშირებით საუბარი გვაქვს მხოლოდ ხანგრძლივ მეხსიერებაზე. ამის გამო საგანგებოდ არ განვიხილავთ საკითხს ამ ნიშნით (დამახსოვრების ხანგრძლივობის) მეხსიერების ფორმათა კლასიფიკაციის შესახებ. მკითხველს მხოლოდ ზოგადად შევახსენებთ, რომ გამოიყოფა მეხსიერების სამი ფორმა: 1) **სენსორული მეხსიერება**, რომელიც გულისხმობს აღქმულის ძალზე მცირე დროით (წამიერად) აღბეჭდვას და შემონახვას, 2) **ხანმოკლე მეხსიერება**, რომელშიც სენსორული მეხსიერებიდან შედის ის შინაარსი, რომლისაც ყურადღება მიექცა. ხანმოკლე მეხსიერებაში შთაბეჭდილების შენახვის დრო და მოცულობა განსაზღვრულია (შენახვის დრო განისაზღვრება 20-30 წამით, მოცულობა კი დაახლოებით 7 მარტივი შთაბეჭდილებით). აქ ფიქსირდება ხანგრძლივ მეხსიერებაში შესატანი მასალა, 3) **ხანგრძლივი მეხსიერება**, რომლის შენახვის დრო და შესანახი მასალის მოცულობა პრაქტიკულად განუსაზღვრელია. მეხსიერების ფორმათა ამ კლასიფიკაციის მიხედვით მნიშვნელობა არ აქვს აღქმიდან რეპოდუქციამდე დროის რა მონაკვეთია გასული. 10 წუთით შენახვაც და 10 წლით შენახვაც ორივე ხანგრძლივ მეხსიერებად ითვლება, მაგრამ ცხადია, რომ პირველ შემთხვევაში ნაკლები მასალა იქნება დავიწყებული, მეორე შემთხვევაში კი მეტი. ტექსტში სწორედ იმაზეა საუბარი, რომ რაც უფრო მეტი დროა გასული მოვლენათა აღქმიდან, მით ნაკლები იქნება ყველაფრის სწორად გახსენების შანსი.

ნით, სუბიექტი, უნებურად, ცვლის მომხდარის რეალურ შინაარსს და მას ბევრ რამეს აკლებს ან ამატებს. ე.ი. იგი თვითონაც ცდება და შეიძლება, ყოველგვარი ბოროტი განზრახვის გარეშე, სხვებიც შეცდომაში შეიყვანოს. ამიტომ, მოგონების შესაძლო უნებლიე გადაკეთების კანონზომიერებები საგანგებოდ უნდა განვიხილოთ, რადგან მრავალრიცხოვანი კვლევების საფუძველზე დადგენილია, რომ მოგონების შინაარსი არასოდეს ზუსტად არ შეესაბამება სინამდვილეს.

შტერნის ერთ-ერთ ექსპერიმენტში განათლებულ ზრდასრულ ადამიანებს დასათვიალებრებლად ეძლევათ მარტივი, არააფექტური (რათა მათ გახსენებაზე ემოციების გავლენა გამოირიცხოს) სურათები და ევალებათ კარგად და-იმახსოვრონ ისინი. როდესაც დარწმუნდებიან, რომ სურათები კარგად დაამახსოვრდათ, შეუძლიათ აღწერონ მათი შინაარსი, თანაც შეუძლიათ მხოლოდ ის თქვან, რის შესახებაც მტკიცედ არიან დარწმუნებული. შედეგი გასაოცარი აღმოჩნდა: მიუხედავად იმისა, რომ ცდაში ზრდასრული და განათლებული ადამიანები მონაწილეობდნენ, ხოლო დასამახსოვრებლად ძალზე მარტივი მასალა ჰქონდათ მიცემული, მათი ჩვენებებიდან 5% მაინც მცდარი გამოდგა (უზნაძე 1998: 406).

მოგონების ასეთ ცვლილებას განაპირობებს მთელი რიგი ტენდენციები, რომლებიც ბუნებრივად იჩენენ თავს ადამიანის შემეცნებით საქმიანობაში. ჩვენი საკითხის გარკვევისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მოგონების პროცესში **ლოგიზაციის, ვერბალიზაციის და ესთეტიზაციის ტენდენციების** მოქმედება.

ლოგოზაციის ტენდენციის მოქმედება იმაში გამოიხატება, რომ არასრულყოფილი აღქმის და აღქმულ შთაბეჭდილებათა ერთი ნაწილის დავიწყების გამო, ის, რაც რეალური ამბიდან სუბიექტს ახსენდება, მისთვის სრულიად გაუგებარია, რაც მას გარკვეულ დისკომფორტს უქმნის. ამის მოსახნელად, იგი მოგონების ცალკეულ ფრაგმენტებს, უნებლიედ ამატებს ახალ დეტალებს, რითაც მას ლოგიკურად გამართულ ფორმას აძლევს.

სამაგალითოდ ისევ შტერნის ერთ-ერთ ექსპერიმენტი შეიძლება დავიმოწმოთ: ცდისპირებს აღსაწერად მიეცათ სურათი, სადაც ბინიდან ბინაში გადასვლის მომენტი იყო გადმოცემული: სხვადასხვა საოჯახო ნივთებით დატვითულ საბარგო მანქანაზე მოთავსებული იყო დივანი, რომელზეც ქალი იჯდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, სურათის აღწერის დროს, ერთ-ერთი ცდისპირი ამტკიცებდა, რომ ქალი ყუთზე იჯდა. როგორც ჩანს, მას კარგად ახსოვდა მჯდომარე ქალი, მაგრამ დაავიწყდა რაზე იჯდა იგი. ხოლო, რაკი ლოგიკურად რამეზე აუცილებლად უნდა მჯდარიყო, მას რატომღაც ყუთის წარმოდგენა გაუჩნდა (იქვე).

ვერბალიზაციის ტენდენცია იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანები, ერთსა და იმავე სიტყვებში ხშირად სხვადასხვა აზრს დებენ, იმის მიხედვით, თუ როგორია მათი ინტელექტუალური განვითარების დონე, განათლება, პროფესია, სოციალური გარემოცვა და სხვა თავისებურებები.

ეს კანონზომიერება კარგადაა დანახული ასეთ ანეგდოტში: პოლიციელი ეკითხება დამნაშავე ყმაწვილს: „განზრახვით შეაჭამე შენს ძაღლს მოპარული ბეტერბროდები“?

ბიჭი კი პასუხობს: „არა, ორი ბუტერბროდი ძეხვით იყო, და: ნარჩენები ყველით, განზრახვით არცერთი არ ყოფილა.“ როგორც ვხედავთ, ბიჭს სულ სახვავგვარად ესმის სიტყვა „განზრახვის“ მნიშვნელობა, ვიდრე პოლიციელს.

ეს თ ე ტ ი ზ ა ც ი ის ტენდენციის გავლენით, მოწმეები ზოგჯერ შელამაზებულად და გაზვიადებულად წარმოადგენენ ნამდვილად მომხდარ ამბებს, ამატებენ მათ ისეთ დეტალებს, რომლებიც არა თუ რეალურად არ ყოფილა, არამედ სრულიად არ შეესაბამება ბუნების კანონებს. ძალზე ხშირად ასეთი გაზვიადებები ფანტაზიორობისადმი მიდრეკილ შემოქმედებითი ტიპის ადამიანებს ახასიათებთ.

მოწმე (ქალბატონი) ჩვენებას იძლევა ჩხუბის შესახებ, რომლის თვითმხილველიც გახდა: „ნ.-მ ისეთი ძალით შემოკრა მუშტი ლ.-ს, რომ ის საცოდავი ადგილზე ხუთჯერ შემოზრიალდა, მაგრამ მაინც ფეხზე დარჩა. ახლა ლ. გამოქანდა და უნდოდა, რომ თავი დაერთყა ნ.-სათვის, მაგრამ ის ერთი ნახტომით თავზე გადაევლო გარსშემოხვეულ ხალხს და გაუჩინარდა.“

იმისთვის, რათა დაკითხვის დროს მაქსიმალურად შევამციროთ მოგონების შინაარსზე ლოგიზაციის, ვერბალიზაციის და ესთეტიზაციის ტენდენციების გავლენა, საჭიროა, მოწმისგან ყოველთვის კონკრეტული შინაარსის ცნობები მოვითხოვოთ და ტაქტიანად მივანიშნოთ, რომ თავი შეიკავოს შეფასებებისგან. ზოგადი შინაარსის ფრაზები, როგორიცაა მაგალითად, გამოთქმა, რომ ვიღაც „არანორმალურად იქცეოდა“, არაფრის მომცემია, რადგან არავინ იცის ვისთვის რას ნიშნავს არანორმალურად მოქცევა. ასევე არაფერს გვაძლევს

გაზვიადებული შეფასებები (მაგ., „ყველა გაგიჟდა“, „კაცი კაცსა შემოსტყორცნა“ და სხვა ამგვარი), რაც მისაღებია შემოქმედებით საქმიანობაში, მაგრამ ვერაფერს გვეუბნება იმის თესახებ, თუ რა მოხდა რეალურად.

არის შემთხვევები, როდესაც მოწმე ამბავს სხვისი მონათხრობის მიხედვით აღგვიწერს. ამ დროს იგი იმ წარმოდგენებს ეყრდნობა, რომლებიც ამბის მოსმენის დროს გაუჩნდა. ამის შედეგად კი, ჯერ ისედაც ტრანსფორმირებული შინაარსი, რომელმაც პირველი სუბიექტის (თვითმხილველის) შემეცნებითი აქტივობის (ყურადღების, მეტყველების, აღქმის, აზროვნების, წარმოსახვის, მეხსიერების პროცესების) ფილტრში გაიარა, დამატებით ცვალებადობას განიცდის და კიდევ უფრო შორდება ობიექტურ საფუძველს. ეს უნდა გავითვალისწინოთ იმ მოწმეთა ჩვენებების შეფასებისას, რომლებიც სხვებისაგან მიღებულ ინფორმაციას ემყარებიან.

მრავალ ექსპერიმენტში, რომლებიც მოგონებათა ესთაპეტის პრინციპზეა აგებული (მაგალითად, პირველ ცდისპირს წაუკითხავენ რაიმე სიუჟეტურ ტექსტს, იგი მის შესახებ მეორეს მოუთხრობს, მეორე მესამეს და ა.შ.), გამოვლინდა, რომ სრულიად მარტივი ამბავიც კი იმდენაირ ცვლილებებს (დამტებებს, შეკვეცას, გაზვიადებებს და სხვ.) განიცდის, რომ ესთაპეტის გარკვეული ეტაპიდან მასში პირვანდელი ვარიანტის უმნიშვნელო ელემენტებიღა არის შემორჩენილი. ეს ფსიქოლოგიური მექანიზმი განსაკუთრებით ეფექტურად მოქმედებს ჭორის გავრცელების პროცესში, რის შედეგადაც, მის პირველ შემთხვევას, საკუთარი შემოქმედების ნაყოფი, ხშირად იმდენად შეცვლილი ფორმით უბრუნდება, რომ

თვითონვე ვეღარ ცნობს და უტყუარ ჭეშმარიტებად ღებუ-
ლობს.

II

მოგონების (ეპიზოდური) მეხსიერების კანონზომიერებათა გათვალისწინებით, საჭიროა დაკითხვის ისეთნაირი ტაქტიკის შერჩევა, რომელიც მაქსიმალურად შეამცირებს უნებლიე შეცდომათა რაოდენობას და საშუალებას მოგვცემს რაც შეიძლება მდიდარი ინფორმაცია მივიღოთ საქმის ჭეშმარიტ გარემოებათა შესახებ. დაკითხვის პროცესი ისე უნდა წარიმართოს, რომ მოწმეს მაქსიმალურად ხელსაყრელი პირობები შეექმნას მოვლენათა სწორად გახსენებისთვის.

დაკითხვის მეთოდიკით რეკომენდირებულია დაკითხვა დაიწყოს მოწმისთვის წინადადების მიცემით, თქვას ყველაფერი, რაც იცის მოცემული საქმის შესახებ. მხოლოდ თავისუფალი თხრობის ეტაპის დამთავრების შემდეგ, მოწმეს ეძლევა შეკითხვები, რომელთა ერთ-ერთ მიზანსაც წარმოადგენს მოწმისთვის დახმარების გაწევა მოვლენათა სწორად გახსენებაში. დაკითხვის ისეთი სიტუაციის შექმნას, რომელიც ხელს უწყობს მოწმის მიერ საქმესთან დაკავშირებული გარემოებების სწორად გახსენებას, მ ნ ე მ უ რ ი დ ა ხ მ ა რ ე ბ ა ეწოდება. ამ მიზნით, სწორად შერჩეულ შეკითხვებთან ერთად, გამომძიებელმა შეიძლება გამოიყენოს საქმის შესახებ არსებული სხვადასხვა მასლები და თვალსაჩინოებები. მნემური დახმარების ზოგიერთ ხერხს გზადაგზა, შესაბამის

კონტექსტში დავახასიათებთ. ამასთანვე, ძალზე დიდი სიფრთხილეა საჭირო იმ გაგებით, რომ მოწმისთვის გაწეული მნიშვნური დახმარება, ჩვენდა უნებურად, არ გადაიზარდოს კარნახში, ჩაგონებაში, ან ფსიქოლოგიურ ზეწოლაში. ასეთი გზებით (კარნახის, ჩაგონების, ზეწოლის და სხვ.) მოპოვებულ ჩვენებას, კანონის მიხედვით, იურიდიული ძალა არ აქვს.

მოთხოვნა, რომ დაკითხვა დაიწყოს თავისუფალი თხრობით, ემყარება როგორც საგამომიებო პრაქტიკაში დაგროვებულ გამოცდილებას, ასევე ფსიქოლოგიურ კვლევებს. თუ ჩვენება დაიწყება პირდაპირ შეკითხვების დასმით, მოწმეს შეიძლება გადაავიწყდეს ზოგიერთი ფაქტი, რომლებიც შეკითხვებში არ აისახა, ან აღარ ჩათვალოს ამ ფაქტებზე საუბარი მიზანშეწონილად, რაკი ხედავს, რომ გამომძიებელმა მათ შესახებ ჯერ არაფერი იცის. გარდა ამისა, თავისუფალი თხრობის დროს შეცდომათა რაოდენობა მნიშვნელოვნად ნაკლებია, ვიდრე კითხვა-პასუხის პირობებში. კერძოდ, დადგენილია, რომ თავისუფალი თხრობის დროს შეცდომათა კუთრი წილი 6% - უტოლდება, კითხვა-პასუხის პირობებში კი 33% - მდე იზრდება.

თავისუფალი თხრობის ეტაპის დამთავრების შემდეგ, გამომძიებელი, თუ საჭიროდ ჩათვლის, თავიდან მოაყოლებს მოწმეს რომელიმე ეპიზოდს, რამაც შესაძლოა ხელი შეუწყოს ამ ეპიზოდის ზოგიერთი ისეთი დეტალის გახსენებას, რომლის აქტუალიზაციაც პირველი მოყოლისას არ მოხდა. თანდათანობით გადავდივართ შეკითხვების დასმაზე და პირველ რიგში ყურადღებას ვამახვლებთ იმ ფაქტებზე, რაც

ჩვენთვის სხვა წყაროებიდანაა ცნობილი, მოწმეს კი თავის მონათხრობში არ დაუსახელებია. კითხვა კონკრეტულად უნდა იყოს ფორმულირებული და არ შეიცავდეს რამე ინფორმაციას იმ ფაქტებზე, რომელთა შესახებ ცნობებიც ჩვენ თავად მოწმისგან უნდა მივიღოთ.

აქ დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რადგან პასუხის შინაარსი, სუბიექტის მეხსიერებაში შენახულ ინფორმაციასთან ერთად, დიდადაა დამოკიდებული კითხვის დასმის ფორმასა და მის შინაარსზე. არის შემთხვევები, როდესაც კითხვა თავისთავად გულისხმობს გარკვეულ პასუხს, რაც თავისებურ გავლენას ახდენს მოწმეზე. საქმე ისაა, რომ საწყისი ინფორმაციული მასალის საფუძვლეზე, გამოძიება, როგორც წესი, თავიდანვე შეიმუშავენ გარკვეულ ვერსიას (ან ვერსიებს) გამოსაძიებელი დანაშაულის შესახებ, რაც გამოძიების პროცესში ან დადასტურდება, ან უარყოფილი იქნება. მოწმეთა დაკითხვის პროცესი, სხვა ამოცანებთან ერთად, მიზნად ისახავს ვერსიების საფუძვლად მდებარე ვარაუდების შემოწმებასაც. თუ გამომძიებელი სათანადო სიფრთხილეს არ გამოიჩენს კითხვების ფორმისა და შინაარსის შერჩევაში, მან უნებლიედ შეიძლება გათქვას საკუთარი ვარაუდი და მოწმეს თავს მოახვიოს ისეთი ინფორმაცია, რომელიც ამ ვარაუდს შეესაბამება, მაგრამ ჭეშმარიტებისაგან მეტ-ნაკლებად დაშორებულია.

მაგალითად, თუ გამომძიებელი ვარაუდობს, რომ დანაშაულში ვინმე X პირიც მონაწილეობდა, მაგრამ მოწმეს იგი არ დაუსახელებია, გამახსენებელი კითხვა შეიძლება დაისვას დაახლოებით ასეთი ფორმით: „კარგად გაიხსენე, შენს მიერ

დასახელებულ პირებთან ერთად, კიდევ ხომ არ იყო ვინმე აღნიშნულ ადგილას“? აქვე შეიძლება სახელებით ჩამოვუთვალოთ მის მიერ უკვე დასახელებული პირები, ვთხოვოთ გაიხსენოს ვინ სად იდგა და რას აკეთებდა და სხვ. დაუშვებელია პირდაპირ ასეთი შეკითხვის დასმა: „გაიხსენე, შენს მიერ მოთხრობილი ამბის მონაწილე პირთა შორის X პიროვნებაც ხომ არ იყო“? ასე დასმული კითხვა ჩამაგონებლად მოქმედებს მოწმეზე, რისი გავლენითაც მოწმის ცნობიერებაში ამოტივტივებული წარმოდგენა X პიროვნების შესახებ, მოწმის უნებურად, შეიძლება ჩაჯდეს დანაშაულის სიტუაციის წარმოდგენის საერთო სტრუქტურაში და გახდეს მცდარი ჩვენების საფუძველი. ასეთი რამ მოსალოდნელია განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, როდესაც დანაშაულის შემდეგ გასულია საკმაოდ დრო, მოგონებები გაფერმკრთალებულია და მათ ჭეშმარიტებაში სუბიექტის დარწმუნებულობის ხარისხი დაბალია.

შემკითხველის ვარაუდის მოპასუხისათვის თავზე მოხვევის, ანუ ჩაგონების (სუგესტიის) შესაძლებლობა კიდევ უფრო იზრდება ისეთ შემთხვევებში, როდესაც გამახსენებელი კითხვა შეიცავს არა სავარაუდო (იყო თუ არა X იქ და სხვა ამგვარი), არამედ პირდაპირ ინფორმაციას ამა თუ იმ მოვლენის შესახებ. მაგალითად, ზემოთ აღწერილ სიტუაციაში თუ გამომძიებელი კითხვას ასე დასვამს: „როდესაც Y-მა ის ჩაიდინა რაც შენ აღწერე, რას აკეთებდა ამ დროს X“? იგი უკვე წინასწარგანზრახულ ჩამაგონებელ გავლენას მოახდენს მოწმეზე, რადგან X-ის ადგილზე ყოფნა კითხვაშივე იგულისხმება.

მოწმეზე ასეთ ფსიქოლოგიურ ზემოქმედებას ხშირად მიმართავენ არაკეთილსინდისიერი სამართალდამცველები, რათა მოწმეს საკუთარი ვარაუდების დამასტურებელი ჩვენებები გამოსძალონ. რა თქმა უნდა, ასეთ დროს, ყველა დასაკითხი პირი არ შევა შეცდომაში. კერძოდ, მდიდარი კრიმინალური გამოცდილების მქონე დამნაშავეები ასეთ ანკესზე არ წამოეგებიან. მაგრამ ფანტაზიორობისადმი განწყობილ, ემოციურ და გულუბრყვილო ადამიანებზე ასეთი კითხვები ძლიერ ზემოქმედებას ახდენს. ასეთ შემთხვევებში, კითხვაში შეფარვით ნაგულისხმევი აზრის ჩაგონებით, ხდება წარმოდგენათა რეტროსპექტული ვიზუალიზაცია და შთაგონებით სტიმულირებული ფანტაზიისგან გაჩენილი წარმოდგენა განიცდება წარსულში რეალურად აღქმულად.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

1) ვ. შტერნის ერთ-ერთ ექსპერიმენტში, ცდისპირს, რომელიც სურათის დათვალიერების შემდეგ იძლევა ჩვენებებს ეკითხებიან: „რა ფერის ხალათი ეცვა ბავშვს, რომელიც მარჯვნივ იყო დახატული?“ სინამდვილეში სურათზე ბავშვი არ ეხატა. ამის მიუხედავად ცდისპირთა თითქმის ნახევარი ადასტურებს სურათზე ბავშვის არსებობას, ზოგიერთი კი მისი ხალათის ფერსაც „იხსენებს“.

2) ახალ დროში ჩატარებული ანალოგიური ექსპერიმენტებიდან ნიმუშისთვის მოვიყვანოთ ე. ლოფტუსის ცდა: თა ერთი ვარიანტი: ცდისპირებს უჩვენებენ ფრაგმენტს კინოფილმიდან, სადაც მანქანა მოძრაობს გზაჯვარედინთან, იქვე კი მოთავსებულია საგზაო ნიშანი „დაუთმე გზა“. ერთი

კვირის შემდეგ ცდისპირებს გამოკითხავენ იმის შესახებ, თუ როგორ მოიქცა მანქანა, როდესაც იგი CTOP სიგნალს მიახლოვდა. ცდისპირთა ნახევარზე მეტმა დაადასტურა CTOP სიგნალის არსებობა (რაც სინამდვილეში არ ყოფილა) და გაგაძო საუბარი მანქანის მოქმედების შესახებ.

3) შთაგონებული წარმოდგენის რეტროსპექტური ვიზუალიზაციის კარგი მაგალითია ცნობილი რეჟისორის კ. სტანისლავსკის შემდეგი მოგონება: ერთ-ერთ წარმოდგენაზე ბუტაფორიული ზარბაზნის ლულაში ჩასვეს პატარა ტანის მსახიობი, რათა ზარბაზნის გასროლით მთვარეზე გაეგზავნათ (ასე აუხსნეს მაყურებელს). გაისმა გასროლის ხმა და მაყურებელმა გაიგონა ზედა იარუსზე მიმაგრებულ რგოლში გაჭედილი მსახიობის ყვირილი. რა თქმა უნდა, იგი ზარბაზნით არ უსვრიათ. ზარბაზნის ლულიდან მსახიობი სცენის ქვეშ ჩაძვრა, შემოვლითი გზით ავიდა იარუსზე და რგოლში დაეკიდა. მაყურებელთა შორის კი მრავალი აღმოჩნდა ისეთი, ვინაც „საკუთარი თვალით დაინახა“ როგორ მიფრინავდა მსახიობი გასროლის შემდეგ. ბევრმა რეჟისორსაც კი მიაკითხა იმის გასაკვევად, თუ როგორ მოხერხდა ამის გაკეთება (Станиславский 1926).

საგამომიებო პრაქტიკაც და ფსიქოლოგიური გამოკვლევებიც ადასტურებს, რომ უაღრესად კრიტიკულად განწყობილი ადამიანებიც ვერ აღწევენ თავს ისეთ შეცდომებს, რომლებიც მომდინარეობს არა იმდენად დასმული კითხვის შინაარსიდან, რამდენადაც მისი გამოთქმის ფორმიდან, სიტყვებში ნაგულისხმევი ფარული აზრიდან, კითხვის დამ-

სმელის ხმის ინტონაციიდან და სხვა ნიუანსებიდან, ანუ არაპირდაპირი ჩაგონებიდან²¹.

ერთ-ერთ ექსპერიმენტში, რომელიც ე. ლოფტუსის ხელმძღვანელობით ჩატარდა, ცდისპირებს უჩვენებენ კინოფირზე გადაღებულ ავტოსაგზაო შემთხვევას (ურთიერთპერპენდიკულალურ ხაზებზე მოძრავი ავტომანქანები ერთმანეთს ეჯახებიან). შემდეგ კი თხოვენ დაახლოებით გაიხსენონ ავტომანქანების სიჩქარე. აღმოჩნდა, რომ კითხვაზე: „რა სიჩქარით მოძრაობდნენ ავტომანქანები, როდესაც ისინი ერთიმეორეს შეასკდნენ“? ცდისპირები პასუხად გაცილებით მაღალ ციფრებს ასახელებენ, ვიდრე კითხვაზე: „რა სიჩქარით მოძრაობდნენ ავტომანქანები, როდესაც ისინი ერთიმეორეს შეეჯახნენ“? როგორც ვხედავთ, ჩვენების ყველაზე არსებითი მომენტი (ავტომანქანების სიჩქარე) ცდისპირთა მიერ სხვადასხვაგვარად იქნა გახსენებული, თითქმის ერთნაირი შინაარსის, მაგრამ ოდნავ განსხვავებული სიტყვების (შეეჯახნენ-შეასკდნენ) გავლენით. საქმე ის არის, რომ სიტყვაში „შეასკდნენ“ იმთავითვე მაღალი სიჩქარე იგულისხმება, თუმცა შეკითხვაში ეს პირდაპირ არაა ნათქვამი.

განსაკუთრებული ჩაგონებადობით გამოირჩევიან ბავშვები, რომლებიც ისედაც თამაშისა და ზღაპრების ილუზო-

²¹ სუგესტიის ფენომენის და მისი განწყობისეული მექანიზმის შესახებ დაწვრილებით იხ. (უზნაძე 1936), (საყვარელიძე 2019), (კუტუბიძე 2019) და სხვ. ეს საკითხი ჩვენც გვაქვს განხილული ფსიქოგენური სტრესის დახასიათებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში (მალრაძე 2021: 86-97).

რულ სამყაროში ცხოვრობენ და ზოგჯერ წარმოსახულს უფრო ნამდვილად ღებულობენ, ვიდრე რეალობას. ბავშვის ფსიქოლოგიიდან ცნობილია, რომ სკოლამდელი ასკის ბავშვები ჩაგონებისადმი თითქმის აბსოლუტურად დამყოლი არიან და გულწრფელად შეუძლიათ დაადასტურონ ყველაზე დაუჯერებელ ამბავთა რეალურობაც. შვიდი წლის ასაკშიც, როდესაც რეალობაზე ორიენტირებულობა შესამჩნევად ძლიერდება ჩაგონებადობის კოეფიციენტი ჯერ ისევ 50%-ს უდრის, ამის შემდეგ იგი თანდათანობით მცირდება დაახლოებით 20%-მდე, მაგრამ სქესობრივი მომწიფების პერიოდში (12-15 წლები) ისევ მნიშვნელოვან მატებას განიცდის, შემდეგ კი თანდათან სტაბილიზირდება.

შტერნის ერთ-ერთ ექსპერიმენტში, 12 წლის გოგონას ევალება აღწეროს სურათი, რომელიც ცოტა ხნს წინ დაათავლერებინეს. ჩამაგონებელ კითხვაზე: „კარადაც ხომ იყო სურათზე?“ (სინამდვილეში სურათზე კარადა არ ეხატა) ის დადებით პასუხს იძლევა. ექსპერიმენტატორი აგრძელებს გამოკითხვას არარსებული კარადის შესახებ (სად იდგა, რა ფერის იყო, რამდენი კარი ჰქონდა, ზედ რა იდგა, შიგნიდან თუ მოჩანდა რამე და ა.შ.) და ბავშვიც ახალ-ახალ ცნობებს იძლევა. საგულისხმოა, რომ ბავშვი კი არ ცრუობდა, არამედ კითხვების ჩამაგონებელი გავლენით გაჩენილ საკუთარი ფანტაზიის შინაარსებს აღწერდა. ფანტაზია კი, როგორც ჩანს, ძალზე მდიდარი ჰქონდა.

ჩაგონების თავისებური ფორმაა თვითჩაგონება, რომელზეც აღქმის ფსიქოლოგიის ასპექტით ჩვენების დახასიათების დროსაც ვისაუბრეთ. მეხსიერებაში იგი ვლინდება

წარმოსახულ შინაარსთა ადრე აღქმულ შინაარსად განცდაში, რაც ხდება არა სხვების გავლენით, არამედ განპირობებულია მისივე ამა თუ იმ ფსიქიკური მდგომარეობით. მათ შორის, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ემოციური განცდების გავლენით გამოწვეული თვითჩაგონება. მომხდარის რეპროდუქციის პროცესში სუბიექტს პირველ რიგში გადატანილი ემოციები (შიში, ღელვა, რისხვა და სხვ.) ახსენდება და მომხდარსაც, უნებურად, მათ შესატყვისად ასხვაფერებს. ცნობილია, მაგალითად, რომ გადატანილი ხიფათით გამოწვეული შიში, იწვევს ხიფათის გაზვიადებულ მოგონებას. ასეთ პირობებში ხშირია დროითი ინტერვალების გადაფასება, მოძრაობათა არაადექვატური აღწერა, საგანთა სივრცითი განლაგების არასწორი რეპროდუქცია და ა.შ.

შენობაში (სადგურის მოსაცდელ დარბაზში), სადაც ორი მოხუცი ქალი იმყოფებოდა, ხულიგნების ჯგუფი შეიჭრა და დებოში ატეხა. დაკითხვაზე ამ ქალებმა აჩვენეს, რომ შენობაში რვა ხულიგანი შეიჭრა და დებოში ნახევარ საათზე მეტ ხანს გრძელდებოდა. სინამდვილეში იყო ხუთი ხულიგანი და ყველაფერი 10 წუთში დამთავრდა. ს.

სიტუაციის ცალკეული მომენტების ემოციურ აღქმას და არასწორად დამახსოვრებას განაპირობებს თავად ამ მომენტების ობიექტური მნიშვნელობაც, მათი ღირებულება სოციალური თვალსაზრით. მაგალითად, როდესაც დიდი მნიშვნელობის მქონე მოვლენათა დამსწრე ვხდებით, ემოციური დამუხტულობის გამო, ბევრი რამ სრულიად სხვაგვარად აღიბეჭდება ჩვენს მეხსიერებაში, ვიდრე რეალურად

იყო მოცემული. ამიტომ, რაც უფრო მნიშვნელოვანია დანაშაული, რაც უფრო მაღალ ღირებულებებს (მაგალითად, ადამიანთა სიცოცხლეს) ექმნებოდა განადგურების საფრთხე, მით მაღალია ჩვენების შინაარსზე ემოციათა გავლენის ხარისხი.

მოსკოვის უნივერსიტეტში, სისხლის სამართლის ლექციის მსვლელობისას ასეთი ინცინდენტი მოხდა: თანაკურსელის შენიშვნებით განაწყენებული ერთ-ერთი სტუდენტი მუქარით მიეჭრა შენიშვნების ავტორს და მუშტით დაემუქრა. მოპირდაპირემ პასუხად პისტოლეტი ამოიღო და თავდამსხმელს დაუმიზნა. ახლოს მჯდომ თანაკურსელთა ჩარევით ჩხუბი აღიკვეთა. საქმე გაირჩა უნივერსიტეტის ამხანაგურ სასამართლოზე. მის შესახებ ლექციაზე მყოფმა ყველა სტუდენტმა (80-ზე მეტმა პირმა) მისცა ჩვენება. როგორც წესი, ასი პროცენტით უშეცდომო არცერთი ჩვენება არ ყოფილა (წინასწარგანუზრახველი მცდარი ცნობების შეფარდებითი წილი ყველა მოწმესთან თავისებური იყო და მერყეობდა 20%-დან 80%-მდე). ყოველივე იქიდან გამომდინარე, რაც ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესის შესახებ უკვე ვიცით, ეს ასეც იყო მოსალოდნელი და ამაში ახალი არაფერია.

ამჯერად ჩვენთვის ის გარემოებაა საყურადღებო, რომ მცდარი ცნობების ძირითადი ნაწილი მოდიოდა ინცინდენტის ემოციურად ყველაზე დაძაბულ ეპიზოდზე, როდესაც შეიქმნა გასროლის საშიშროება. ამ ეპიზოდთან დაკავშირებით მოწმეები იძლეოდნენ არა მხოლოდ მცდარ, არამედ ზოგჯერ სრულიად არარეალური შინაარსის ჩვენებებსაც, რომლებიც საქმისადმი მათ ემოციურ დამოკიდებულებას

უფრო ასახავდა, ვიდრე სინამდვილეს. საჭიროა დავაზუსტოთ, რომ ინცინდენტი საგანგებოდ იყო ინსპირირებული მოწმის ჩვენების პროცესის შესასწავლად.

III

მოწმის ჩვენების შინაარსი მარტო მოგონებებისგან არ შედგება. მის ჩამოყალიბებაში თავისებურად მეხსიერების ყველა ფორმა მონაწილეობს. ჩვენების მეხსიერების ფსიქოლოგიის ასპექტით განხილვისთვის, მოგონების პროცესთან ერთად, განსაკუთრებულ ყურადღებას ცნობის მეხსიერება და ასოციაციური მეხსიერება იმსახურებს. ცნობა, როგორც ცნობილია, ამჟამად აღქმულის წარსულში აღქმულთან იდენტიფიცირებას ნიშნავს. შეიძლება ვიცნოთ მხოლოდ ის, რაც აქამდე ერთხელ მაინც გვინახავს (აღგვიქვამს). საგნის ხელახალი აღქმა მისი ცნობის აუცილებელი პირობაა. ამიტომ, ცნობის მეხსიერება აღქმაზეა დამყარებული და მეხსიერების უფრო მარტივი ფორმაა, ვიდრე მოგონება. ეს სიმარტივე იმაშიც ჩანს, რომ შედარებით ადვილია საგნის (ნებისმიერი ფსიქიკური შინაარსის) ცნობა, ვიდრე მისი დამოუკიდებლად გახსენება. ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმის ცოდნა, რომ ადამიანის შესაძლებლობები საგნის სწორად ცნობის (ამოცნობის) საქმეში საკმაოდ შეზღუდულია: არის შემთხვევები, როდესაც ადრე მრავალჯერ აღქმულ საგანსაც

კი ვერ ვცნობთ და არის შემთხვევები, როდესაც საგანი, რომელიც არასდროს არ გვინახავს, ნაცნობად გვეჩვენება.²²

გამომიების დროს ხშირად წამოიჭრება ხოლმე მოწმის მიერ საქმესთან დაკავშირებული პირების ან საგნების ამოცნობის საჭიროება. ამოცნობის პროცედურა ძალზე ფრთხილად უნდა ჩატარდეს, რადგან შეცდომები ცნობის პროცესში კიდევ უფრო მეტი ალბათობითაა მოსალოდნელი, ვიდრე აღქმის პროცესში, სადაც, როგორც ვნახეთ, ასევე არ ვართ დაზღვეული შეცდომებისგან. განსაკუთრებით ფრთხილად უნდა მოვეკიდოთ მონაცემებს, რომლებიც შეეხება საგნის ცნობას მის ცალკეულ ელემენტთა იდენტიფიცირების საფუძველზე. მაგლითად, ექსპერიმენტულად იქნა დადგენილი, რომ ფოტოსურათის მეშვეობით უცნობი ადამიანის ამოცნობას ცდისპირთა ძალზე მცირე რაოდენობა ახერხებს.

ხალხმრავალ მოედანზე სეირნობს უცნობი, რომელიც ცდისპირმა ფოტოსურათის მიხედვით უნდა ამოიცნოს. ექსპერიმენტი სამართალმცოდნეობის სპეციალობის მრავალ სტუდენტზე ჩატარდა. ფოტოსურათზე გამოსახული პირი სწორად ამოიცნო მხოლოდ ცდისპირთა ერთმა მესამედმა. დანარჩენი ორი მესამედიდან ნახევარმა სრული დარწმუნებულობით „ამოიცნო“ სულ სხვა პირი, ნახევარმა კი აღიარა,

²² მცდარი ცნობის განსაკუთრებული სახეა ე.წ. „უკვე ნანახის ილუზია“, როდესაც სუბიექტს ცალკეული საგნები და მოვლენები, ზოგჯერ კი მთელი სიტუაციაც ნაცნობად ეჩვენება მაშინ, როდესაც ობიექტურად ყოველივეს მხოლოდ ახლა განიცდის აქტუალურად. ამის საპირისპიროა „არასდროს ნანახის ილუზია“, როდესაც ადრე აღქმული საგნები სუბიექტს უცნობად ეჩვენება (დაწვრილებით იხ. უზნაძე 1998: 352-354).

რომ ფოტოსურათით უცნობი ადამიანის ცნობა არ შეუძლია (Leippe 1978).

ჯ. როდარის იუმორისტულ მოთხრობაში „ოპერატიული მუშაკები“ ანალოგიური ვითარება კომიკური ფორმითაა აღწერილი: „პოლიციის მთავარ სამმართველოს შეატყობინეს მაზრაში ცნობილი მძარცველი იმალებაო. სასწარაფოდ დამზადდა მძარცველის სამი ფოტოსურათი: ანფასში, ნახევრად შებრუნებული და პროფილში. ისინი მაზრის პოლიციაში გადააგზავნეს. მალე მაზრიდან მთავარ სამმართველოში პატაკი მოვიდა: „ორი მძარცველი უკვე დაპატიმრებულია, მალე მესამესაც შევიპყრობთ“.

ამოსაცნობი ობიექტი მოწმეს უნდა წარედგინოს სხვა მისნაირ ობიექტებთან ერთად, რომელთა რაოდენობაც მინიმუმ სამზე ნაკლები არ უნდა იყოს (რათა მოწმეს ჰქონდეს შედარების შესაძლობლობა), თუმცა არც მათი რაოდენობის მეტისმეტად გააზრდაა სასურველი (რათა მოწმეს თითოეულის დეტალურად აღქმა და მეხსიერებაში შენახულ წარმოდგენასთან შედარება არ გაუჭირდეს). ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ამოსაცნობი ობიექტი, მასთან ერთად წარდგენილი სხვა ობიექტებისაგან განსხვავდებოდეს მხოლოდ ინდივიდუალური ნიშნებით და არა ზოგადი მახასიათებლებით (კატეგორია, გვარი, სახეობა და ა.შ.). მაგალითად, თუ ამოსაცნობი პირი მაღალი შავკანიანი მამაკაცია, იგი მოწმეს უნდა წარედგინოს სხვა ასევე მაღალ შავკანიან მამაკაცებთან ერთად.

აშშ-ს მართლმსაჯულების ისტორიიდან ცნობილია ასეთი შემხვევა: რკინიგზის სადგურის მიდამოებში მოხდა

მკვლელობა. შემთხვევის ადგილზე ოპერატიულად გამოცხადებულ პილიციელებს თვითმხილველებმა აცნობეს, რომ მკვლელობა ჩაიდინა ინტელიგენტურად ჩაცმულმა თეთრკანიანმა მამაკაცმა, რომელიც დეპოს მიმართულებით გაიქცა. პოლიციელებმა ცხელ კვალზე დააკავეს აღწერილი ნიშნების მქონე მამაკაცი და ამოსაცნობად წარუდგინეს მოწმეებს. წარდგენილ პირში ყველამ მკვლეელი ამოიცნო. ეჭვმიტანილი გაასამართლეს და სიკვდილით დასაჯა (ელექტროსკამით) მიუსაჯეს. სასჯელის აღსრულებიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ გაირკვა, რომ დამნაშავე სულ სხვა პირი ყოფილა და მართლმსაჯულებამ უდანაშაულო ადამიანი დასაჯა. საქმე ისაა, რომ ამოცნობის პროცედურა ჩატარდა არასწორად. კერძოდ ამოსაცნობი მამაკაცი მოწმეებს წარედგინათ არა თეთრკანიან და მასავით ინტელიგენტურად ჩაცმულ მამაკაცებთან ერთად, არამედ დეპოს სამუშაო ფორმაში გამოწყობილ შავკანიან მუშებთან ერთად, რამაც მისი არასწორი ამოცნობა განაპირობა.

IV

ცნობის მეხსიერებასთან შედარებით, მეხსიერების უფრო მაღალი ფორმაა ასოციაციური მეხსიერება. ფსიქიკური შინაარსები მეხსიერებაში მოწესრიგებული და სისტემატიზირებული ფორმით ინახება. ერთნაირი შინაარსისა და მნიშვნელობის მქონე მოვლენები ერთმანეთთან არიან შეკავ-

შირებული და თავისებურ ცალკე განყოფილებას ქმნიან, მოგონებები ცხოვრების ცალკეული პერიოდებიდან ასევე ცალკე განყოფილებაში შედიან და ა.შ. საკმარისია ადამიანის ცნობიერებაში მეხსიერებაში შენახულმა რომელიმე შინაარსმა გაიღვიძოს, რომ, სუბიექტის წინაშე მდგარი კონკრეტული ამოცანის შესატყვისად, მას გახსენებულთან კავშირში მყოფი მრავალი სხვა მოვლენაც გაახსენდეს. წარმოდგენათა (საერთოდ მეხსიერებაში შენახულ შინაარსთა) ასეთ კავშირს წარმოდგენათა ასოციაცია ეწოდება, ხოლო ერთი წარმოდგენისაგან მეორის გამოწვევის პროცესი ასოციაციური მეხსიერების სახელითაა ცნობილი.

ადამიანის სულიერ ცხოვრებაში, ფსიქიკურ შინაარსთა ასოციაციური შეკავშირება იმდენად დიდ როლს ასრულებს, რომ ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, ფსიქიკურ პროცესთა შესწავლა, ფაქტიურად, უმარტივეს ფსიქიურ ელემენტთა მექანიკური შეკავშირების კანონებზე დაიყვანებოდა. დღეისათვის, როდესაც ფსიქოლოგიაში მთლიანი პიროვნების ცნებამ დაიჭირა ცენტრალური ადგილი, ტრადიცილი ასოციაციონიზმის ელემენტარიზმი უკვე ისტორიის კუთვნილებაა, მაგრამ თავად მეხსიერების ამ ფორმის არსებობას არავინ უარყოფს. პირიქით, ფსიქიკური აქტივობის პიროვნებისეული ბუნების გამოვლენამ ნათლად დაგვანახა, რომ პიროვნება თავად აკავშირებს ერთმანეთთან და აწესრიგებს ფსიქიკურ შინაარსებს მათი უკეთ დამახსოვრების თუ გახსენების მიზნით. იგი ნებისმიერად მიმართავს აქამდე ასევე ნებისმიერად თუ უნებლიედ (თავისთავად) წარმოქმნილ ასოციაციურ კავშირებს, იმ მნემური ამოცანის

გადასაწყვეტად, რომელიც მის წინაშე დგას მოცემულ მომენტში.

სუბიექტი სრულიად კანონზომიერად აკავშირებს ერთმანეთთან საკუთარ გამოცდილებაში შეძვალ ცალკეულ შინაარსებს. ასოციაციური კავშირები იქმნება აზრობრივად ერთნაირ, მიზეზ-შედეგობრივ ან სხვაგვარ მიმართებაში მყოფ, საერთო სტრუქტურაში შეძვალ, ფუნქციონალურად გაერთიანებულ, სივრცესა და დროში ერთიმეორის მეზობლად განცდილ, ერთიმეორის მსგავს ან ერთიმეორის კონტრასტულ ფსიქიკურ შინაარსებს შორის. მაგალითად, როდესაც ადამიანი მოგვითხრობს თავისი მოგზაურობის ამბავს, იგი თანმიმდევრულად იხსენებს დროის მოცემულ მონაკვეთში განცდილ შთაბეჭდილებებს, რომლებიც გარკვეულ ადგილებთან, ადამიანებთან და საგნებთან არის დაკავშირებული.

მოწმის ჩვენებაც საქმესთან დაკავშირებულ შინაარსებს შორის არსებული ასოციაციური კავშირების მიზანდასახული გაცოცხლების გზით ყალიბდება. ამდენად, მოწმისათვის მწემური დახმარების გაწევა, რაც ზემოთაც განვიხილეთ, იმაშიც გამოიხატება, რომ დავებმართ მას შესაბამისი ასოციაციების აქტუალიზაციაში. ამ მიზნით მოწმეს შეიძლება ვუჩვენოთ მოცემულ დანაშაულთან დაკავშირებული საგნები, სხვადასხვა სქემები, მაკეტები, ფოტოსურათები და სხვა ამ რიგის მასალები, რომელთა აღქმაც მას ასოციაციურად გაახსენებს საქმის იმ დეტალებს, რომლებიც სხვაგვარად არ მოაგონდა. ზოგიერთ შემთხვევაში, შეიძლება მიზანშეწონი-

ლად მივიჩნით მოწმისთვის სხვა პირთა ჩვენებების გაცნობაც.

ასოციაციების გაცოცხლების ერთ-ერთი ეფექტური ხერხია მოწმის დაკითხვა უშუალოდ დანაშაულის ადგილზე. ადგილმდებარეობის და იქ არსებული საგნების აღქმა, მას გაახსენებს ამ საგნებთან ასოციაციურად დაკავშირებულ მოვლენებს და ჩვენებაც უფრო სრულყოფილ სახეს მიიღებს. ამავე მიზნით, მოწმეს შეიძლება ვთხოვოთ გაიხსენოს (ან ჩვენ გავახსენოთ) ზოგიერთი ვითარება, რომელიც შესაძლოა საქმესთან არაა კავშირში, მაგრამ დროსა და სივრცეში მის მეზობლად იყო მოცემული.

დილის საათებში მომხდარ ერთ-ერთ დანაშაულთან დაკავშირებით დააკავეს ეჭვმიტანილი გ. იგი ამტკიცებდა, რომ მთელი დილა გაატარა ზ.-ების ოჯახში, საიდანაც მხოლოდ 13 საათზე წამოვიდა. გ.-ს ალიბს მასპინძლებიც ადასტურებდნენ, მაგრამ გამომძიებელს ეჭვი შეეპარა მათ გულწრფელობაში. გამოირკვა, რომ ზუსტად იმ მომენტში, როდესაც გ. მასპინძლებს ემშვიდობებოდა, ზ.-ებთან მივიდა ო. დაკითხვაზე ო.-მ ვერ გაიხსენა ზ.-ებთან მისვლის ზუსტი დრო. მაშინ გამომძიებელმა ო.-ს სთხოვა თანმიმდევრობით გაეხსენებია ყველაფერი რაც გადახდა იმ დილით ზ.-ებთან მისვლამდე. სხვა ამბებთან ერთად, ო.-ს გაახსენდა, რომ სახლიდან გამოსვლისას ქმარმა მალაზიიდან არაყის მოტანა დაავალა. ო.-მ ქმრის დავალება ვერ შეასრულა, რადგან არაყის გაყიდვა მხოლოდ 11 საათიდან იწყებოდა, იმ მომენტში კი 9 საათი და 45 წუთი იყო. ამის შემდეგ ო. მაშინვე წავიდა ზ.-ებთან ტრამვაით, რასაც დაახლოებით 20 წუთი დასჭირდა.

ამრიგად, დადგინდა, რომ ეკვმიტანილი ზ.-ების ოჯახიდან წასულა არა 13 საათზე, როგორც ამტკიცებდა, არამედ, არა-უგვიანეს 10 საათის და 30 წუთისა.

ყოველი ადამიანსთვის დამახასიათებელია საკუთარ მოგონებათა ასოციაციური დაკავშირება დიდი მნიშვნელობის მქონე ეპოქალურ მოვლენებთან. ზოგი რამის გასახსენებად შესაძლოა ეს ღირსსახსოვარი მოვლენებიც გამოვიყენოთ, როგორც ორიენტირი.

ერთ-ერთი საქმის გამომძიებისთვის აუცილებელი იყო დაედგინათ, თუ რომელ დღეს იყიდა მოწმემ ნაქურდალი ფოტოაპარატი. გამომძიებელმა მოწმეს სთხოვა გაეხსენებია რაიმე ცნობილი ამბავი, რომელიც იმ დროს მოხდა. მოწმესაც გაახსენდა, რომ სწორედ წინააღმდეგობით გაგარინი გაფრინდა კოსმოსში. ამის მეშვეობით გამომძიებისთვის საჭირო დღე ზუსტად იქნა დადგენილი.

ასევე ეფექტურად შეიძლება იქნას გამოყენებული მსგავსებისა და კონტრასტის ფაქტორებზე აგებული ასოციაციები.

დაკითხვაზე მოწმეს უნდა აღეწერა თუ როგორი ხელწერით (კალიგრაფიით) იყო შესრულებული ერთი ხელნაწერი. მოწმემ დაახლოებითაც ვერ გაიხსენა დოკუმენტის ხელწერის თავისებურებები. მაშინ გამომძიებელმა მას მიაწოდა სხვა ხელნაწერი და სთხოვა დაკვირვებოდა, თუ რამდენად გავდა იგი გასახსენებელ ხელნაწერს. ასეთი შედარების საშუალებით მოწმეს გაახსენდა, რომ დოკუმენტი, რომლის აღწე-

რასაც მას სთხოვდნენ, ასეთი სუფთა და ლამაზი კალიგრაფიით არ იყო შესრულებული. ასოები დახრილი და ასიმეტრიული იყო, ხაზები მსხვილი და სხვ.

აზრობრივ-ლოგიკური კავშირებით განპირობებულ ასოციაციათა გასაცოცხლებლად მოწმეს შეიძლება დავუსახელოთ (ან ვაჩვენოთ) საგნები, რომლებიც მოცემულ დანააულს არ უკავშირდებიან, მაგრამ ლოგიკურ კავშირში იმყოფებიან გასახსენებელ საგნებთან. მაგალითად, შეიძლება მივუთითოთ საგანთა ზოგად კატეგორიაზე, რომელშიც გასახსენებელი საგნები შედიან, ან ამავე კატეგორიაში შემავალ სხვა საგნებზე, მათთან მიზეზ-შედეგობრივ კავშირში მყოფ მოვლენებზე და ა.შ.

დეტექტური ჟანრის ერთ კინოფილმში დაჰკითხავენ მსუბუქი ყოფაქცევის გოგონას. იგი დაახლოებით ასე იხსენებს დანაშაულებრივი ბანდის მეთაურის მეტსახელს: „რადაც უცნაურ სამთავრობო სახელს ეძახდნენ, . . . მინისტრი? . . . არა, არც პრეზიდენტი, რადაც ამის მსგავსი, . . . ჰო, გამახსენდა, სპიკერი, მას სპიკერს ეძახდნენ“.

დამახსოვრებულ შინაარსებს შორის ასოციაციური კავშირები მყარდება არა მექანიკურად, არამედ სუბიექტისთვის ამ შინაარსებს შორის კავშირის მნიშვნელობის განცდის საფუძველზე. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ემოციური განცდები, რომლებიც ჩვენების შინაარსში შემავალ მოვლენათა აღქმას ახლდა თან. ცნობილია, რომ ინტენსიური ემოციების ფონზე შექმნილი ასოციაციები განსაკუთრებით ადვილად აქტივირდებიან. ასოცია-

ციური მეხსიერების ამ თავისებურებას უკავშირდება დაკითხვის ისეთი სპეციფიკური მეთოდი, როგორიც ასოციაციური ექსპერიმენტია. ამ მეთოდს დასავლეთის ბევრ ქვეყანაში ფართოდ იყენებენ, როგორც სიცრუის დიაგნოსტიკის ერთ-ერთ გზას.

ასოციაციური ექსპერიმენტის ძირითადი პრინციპები, ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასარულს ჩამოაყალიბა გერმანელმა ფსიქოლოგმა მაქს ვერტჰაიმერმა. დღესაც, ექვმიტანილთა და ცრუ მოწმეთა გამოსავლენად, სწორედ ვერტჰაიმერის მეთოდის მოდიფიცირებულ ვარიანტებს იყენებენ. მეთოდის ზოგადი სქემა ასეთია: გამოსაკვლევ პირს ავალევენ მიწოდებულ სიტყვაზე უპასუხოს პირველივე სიტყვით, რაც გაახსენდება. თავიდან „ნეიტრალურ“ სიტყვებს (რომლებსაც გამოსამიებელ საქმესთან კავშირი არ აქვთ) აწვდიან და სუბიექტიც თანდათან ეჩვევა ექსპერიმენტის სიტუაციას. შესაბამისად სტაბილიზირდება მისი რეაქციის დროც. გარკვეული მომენტიდან იწყება სიტყვათა რიგში „კრიტიკული“ სიტყვების (გამოსამიებელ საქმესთან დაკავშირებული სიტყვების) დროდადრო ჩართვაც. თუ გამოსაკვლევ პირს მართლაც არ აქვს მოცემულ საქმესთან კავშირი (არაფერი იცის მის შესახებ, როგორც ამტკიცებს), იგი ჩვეულებრივად გააგრძელებს პასუხების მოცემას და დამტკიცდება, რომ სიმართლეს ამბობს. რაც შეეხება საქმის გარემოებათა შესახებ ინფორმირებულ პირს, მას, ასოციაციის კანონების ძალით, პირველ რიგში, სწორედ ის გაახსენდება, რაც საქმესთანაა დაკავშირებული. ასეთი პირი, რათა მისი ინფორმირებულება არ გამჟღავნდეს, იძულებული ხდება შეაყოვნოს პასუხი

და ნებისყოფის დამაბვით მოიფიქროს რომელიმე მისთვის „არასახიფათო“ სიტყვა. ამის შედეგად იზრდება მისი რეაქციის დრო, რაც სიცრუის მაჩვენებელია. გარდა ამისა, დამალული ასოციაციური კავშირი დომინირდება ცნობიერებაში, ხელს უშლის ახალი წარმოდგენების („უვნებელი“ სიტყვების) გაჩენას და შეიძლება წამოცდენილიც იქნას.

ასოციაციურ ექსპერიმენტს, ისევე როგორც სიცრუის დეტექტორით გამოცდის მეთოდს, ყავს მომხრეებიც და მოწინააღმდეგეებიც. მის ნაკლოვანებათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ კრიმინოლოგიურ ტექნოლოგიებში კარგად გარკვეული და ფსიქიკურად გაწონასწორებული დამნაშავეები ახერხებენ დაახლოებით ერთნაირი რეაგირება მოახდინონ „ნეიტრალურ“ და „კრიტიკულ“ სიტყვებზე და თავი დაიზღვიონ მხილებისგან. მოსალოდნელია ისიც, რომ ექსპერიმენტის დროს უდანაშაულო ექვმიტანილი უფრო მეტად დაიბნეს და დამნაშავის შთაბეჭდილება დატოვოს.

ამ სახის შეცდომათა მიმართ გაზვიადებული შიშის გამო, საბჭოურმა საგამომიებო სისტემამ სრულიად უარი თქვა დაკითხვის ისეთ „ბურჟუაზიულ“ მეთოდზე, როგორიც ასოციაციური ექსპერიმენტია. ეს მდგომარეობა ინერციის ძალით გრძელდება პოსტსაბჭოთა სივრცეში. ბოლომდე უტყუარი ძიების არცერთი ცალკე აღებული მეთოდი არაა. საქმის გარემოებები დგინდება მრავალი გზით და საშუალებით მიღებული ინფორმაციის საფუძველზე. ამ საშუალებათა შორის ასოციაციური ექსპერიმენტის ჩართვის საკითხი, ვფიქრობთ, საგანგებო შეაწავლას მოითხოვს.

მოწმის ჩვენების თავისებურებები, მისი შინაარსის ინფორმაციული ღირებულება, დიდადაა დამოკიდებული სუბიექტის მეხსიერების ტიპზე. ცნობილია, რომ ყოველი ადამიანი გარკვეული სენსორული არხით მიღებულ ინფორმაციას ინახავს და იხსენებს შედარებით ადვილად. რამდენადაც მოწმეთა ჩვენებები ძირითადად მხედველობითი და სმენითი არხებით მიღებულ ინფორმაციას ეყრდნობიან, მათი დაკითხვის პროცესში იმასაც უნდა მიექცეს ყურადღება, ვიზუალური მეხსიერების ტიპის მოწმესთან გვაქვს საქმე, თუ აკუსტიკური მეხსიერების ტიპის მოწმესთან. პირველი ადვილად იმახსოვრებს მხედველობით შტაბეჭდილებებს და რეპროდუქციის პროცესშიც ძირითადად ვიზუალურ წარმოდგენებს ეყრდნობა, მეორეს მოსმენილი უფრო ამახსოვრდება და რეპროდუქციაც აკუსტიკურ შტაბეჭდილებათა გაცოცხლების გზით მიმდინარეობს.

ვიზუალური მეხსიერების ტიპის მოწმე უფრო სანდო ცნობებს მოგვაწვდის დანაშაულის თვალსაჩინოდ აღწერის თვალსაზრისით. იგი კარგად გაიხსენებს საგანთა სივრცით ურთიერთგანლაგებას, მოძრაობებს და ა.შ. აკუსტიკური მეხსიერების ტიპის მოწმე კი შედარებით კარგად გაიხსენებს ვინ რა თქვა, როგორი იყო ხმაურის საერთო ფონი, რა ხმები (გასროლის, ყვირილის, მუსიკის და სხვ.) გაიგონა და ა.შ.

მეხსიერების ტიპები შეიძლება გამოვყოთ არა მხოლოდ დამახსოვრებული მასალის სენსორული შემადგენლობის, არამედ მათი ფსიქოლოგიური შინაარსის მიხედვითაც. ამ

თვალსაზრისით ერთიმეორისგან განასხვავებენ მოძრაობით, ემოციონალურ, ხატოვან და ლოგიკურ მეხსიერებას. ამ შემთხვევაში დამახსოვრებული მასლის თავისებურება მიიღება მხედველობაში.²³

მოძრაობითი მეხსიერების ტიპის ადამიანი ადვილად ითვისებს მოტორულ ჩვევებს. ასეთ ადამიანს, სიტუაციის დამახსოვრების თვალსაზრისითაც, უფრო მისი დიმაიკური მომენტები ამახსოვრდება კარგად. ემოციონალური მეხსიერების ტიპის ადამიანს კარგად ამახსოვრდება და ახსენდება გრძნობები, რასაც გარკვეულ ვითარებაში განიცდიდა, თუმცა თვითონ ვითარება, რამაც ესა თუ ის გრძნობა გამოიწვია, შეიძლება ნათლად აღარ ახსოვდეს. ხატოვანი მეხსიერების ტიპი ყოველივეს, ძირითადად, თვალსაჩინო წარმოდგების ფორმით იმახსოვრებს და რეპროდუქციის დროსაც ამ წარმოდგენებით ოპერირებს. ლოგიკური მეხსიერების ტიპის ადამიანი კი ძირითადად მოვლენათა არსს იმახსოვრებს და გახსენების დროსაც, ძირითადად, აზრების რეპროდუქციას ახდენს.

აქ ჩამოთვლილი ფსიქიკური შინაარსების (მოძრაობები, ემოციები, წარმოდგენები, აზრები) დამახსოვრების და

²³ ზოგჯერ ამ პრინციპით (დამახსოვრებული მასალის შინაარსის გათვალისწინებით) მეხსიერების სახეთა კლასიფიკაციასაც ახდენენ. ასეთი წესი ჯერ კიდევ საბჭოური ეპოქიდან არის დამკვიდრებული რუსულ ფსიქოლოგიაში. განწყობის (ქართული) ფსიქოლოგია ასეთ კლასიფიკაციას არასწორად მიიჩნევს, რადგან იგი არაფერს გვეუბნება თავად მეხსიერების პროცესის თავისებურებებზე [ნათამე 1977: 286-287]. ამ თვალსაზრისით მხოლოდ მეხსიერების ტიპებზე (ვის რა უკეთ ახსომდება) შეიძლება ვილაპარაკოთ.

გახსენების პროცესი არსებითად სუბიექტის ინტელექტუალური განვითარების დონეზეა დამოკიდებული. ფსიქიკური განვითარების დაბალ საფეხურებზე (ბავშვებთან და ვეღურებთან), სადაც სუბიექტური (ემოციური) და ობიექტური (შემეცნებითი) შინაარსები მკვეთრად არაა დიფერენცირებული ერთმანეთისაგან და აზროვნებაც თვალსაჩინო-კონკრეტული ხასიათისაა, დამახსოვრებაც და რეპროდუქციაც უფრო მეტად თვალსაჩინო წარმოდგენებსა და მათთან დაკავშირებულ ემოციურ მდგომარეობებს ეხება. განვითარების მაღალ საფეხურებზე კი, როდესაც აბსტრაქტული აზროვნება უკვე რამდენადმე ჩამოყალიბებულია, დამახსოვრებაც და გახსენებაც, სუბიექტის აზროვნების ფორმის შესაბამისად, განზოგადებული ცნებების და დებულებების შენახვა-რეპროდუქციაში გამოიხატება. ამის გათვალისწინებით, დაკითხვის პროცესში საჭიროა სათანადოდ იქნეს გათვალისწინებული დასაკითხი პირის ასაკიც და ინტელექტუალური განვითარების დონეც.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბარამიძე ნ., ნებისყოფის ფსიქოლოგიის საკითხები, ბათუმი, 2019
2. გოგიჩაიშვილი თ., იურიდიული ფსიქოლოგია, თბ., 1997
3. ვახანია, ზ., მოთხოვნილებისა და მოტივაციის ცნებები განწყობის თეორიაში. // „საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე“, 2017 გვ. 56 - 104
4. ვახანია, ზ., ქცევის დისპოზიციური და სიტუაციური ფაქტორები. // „საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე“, 2017 გვ. 13 - 55
5. იმედაძე ი., ქცევის პოლიმოტივაციის საკითხისათვის. // „საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე“, 2003 გვ. 52-60
6. იმედაძე ი., XX საუკუნის ძირითადი ფსიქოლოგიური მიმდინარეობები, თბ., 2004
7. იმედაძე ი., გამოკვლევები თეორიულ ფსიქოლოგიაში, თბ. 2013
8. იმედაძე ი., ფსიქოლოგია. თბ., 2019
9. კაკაბაძე ვ., მოთხოვნილების ფსიქოლოგია, თბ., 1988
10. კუტუბიძე თ., განწყობა და პლაცებოს ეფექტი: შემთხვევები კლინიკური პრაქტიკიდან, სსსუ ფსიქოლოგიური განწყობის კვლევის და კორექციის ცენტრის შრომები ტ. 1, 2019 გვ. 42-52
11. მალრაძე მ., ჩვენების ჩამოყალიბების პროცესი, ქუთ., 1999

12. მაღრაძე მ., დევიძე ო., ფსიქოლოგია მასწავლებლისათვის, ქუთ., 2002
13. მაღრაძე მ., მოთხოვნების სუბიექტის პრობლემა განწყობის ფსიქოლოგიაში. // „საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე“, 2010 გვ. 44 – 49
14. მაღრაძე მ., განწყობის ფსიქოლოგიის რამდენიმე პრობლემური საკითხი მისი განვითარების დღევანდელ ეტაპზე. თბ., 2019
15. მაღრაძე მ., სტრესის ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხი განწყობის თეორიის თვალსაზრისით, თბ., 2021
16. ნადარეიშვილი ვ., პიროვნება და ნორმატიული ქცევა/-/კრებ. „ფსიქოლოგია“, ტ. XXII. 2010 გვ. 162 - 183
17. ნადირაშვილი შ., განწყობის ფსიქოლოგია (სოციალური განწყობა), თბ., 1985
18. ნათაძე რ., ზოგადი ფსიქოლოგია, თბ., 1977
19. საყვარელიძე რ., განწყობის თეორია და სუბექტია, // „საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე“, 2019 გვ. 67 – 77
20. საყვარელიძე რ. (რედაქტორი), //განწყობის ფსიქოლოგიის კლასიკოსები. შალვა ჩხარტიშვილი. // გამოცემლობა „საარი“. თბ., 2021
21. უზნაძე დ., პოსტპიპსოზური შთაგონების თეორიისათვის. ფუნქციონალურ დაავადებათა სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის შრომები. ტ. I, 1936
22. უზნაძე დ., განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. // თსუ შრომები, ტ. 19, თბ. 1941
23. უზნაძე დ., განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. // დ. უზნაძე, შრომები, ტ. VI, თბ. 1977

24. უზნაძე დ., განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. // დ. უზნაძე, შრომები, ტ. VI, თბ. 1977
25. უზნაძე დ., განწყობის ფსიქოლოგიისათვის. // თსუ შრომები, ტ. VII, თბ., 1938
26. უზნაძე დ., ზოგადი ფსიქოლოგია, თბ., 1998
27. ჩხარტიშვილი შ., აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია, თბ., 1974
28. ჩხარტიშვილი შ., განწყობა და ცნობიერება, თბ., 1975
29. ხარაზიშვილი ბ., კრიმინალისტიკა, თბ., 1969
30. Бодалёв А. А., Восприятие и понимание человека человеком, М., 1982
31. Годфруа Ж., Что такое психология, Т. 1 и 2., М., 1996
32. Еникеев М. И. Общая и юридическая психология, М., 1996
33. Натадзе Р. Г., Воображение как фактор поведения, Тб., 1972
34. Станиславский К. С., Моя жзнъ вискустве, М., 1926
35. Штерн В., Психология свидетельских показаний, СП, 1902
36. Leippe M. R., Well G. L., Octrom T. M. (1978), Grime serjioness as a determinant of accuracy identification. Journal of applied Psaiqoljy, N 63
37. Loftus E. F. (1979), The malleability of humcin memori. American Sciiientisst, N 67